

890
Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν ΓΣΑ νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν
διδασκτικῶν βιβλίων. Εἰσαγομένη ἤδη δυνάμει τοῦ ἀπὸ
26 Νοβρίου 1916 Β. Νομ. Διατάγματος.

ΕΓΚΡΙΣΕΙ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

Βιβλιοθήκη Δρ. Ο. 30
Τιμᾶται μετὰ τοῦ βιβλιοφύλλου Δρ. 1,60
Ἀρ. 3. καὶ χρονολ. ἐγκριτικῆς ἀποφάσεως
28 Σεπτεμβρίου 1917

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46. ΟΔΟΣ Σ. ΛΑΔΙΟΥ — ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1917

51

Πέτρος Μωυσιάδης

37

Α. ΔΙΟΜΗΔΟΥΣ ΚΥΡΙΑΚΟΥ

καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

Ἐγκριθεῖσα κατὰ τὸν 'ΓΣΑ' νόμον ἐν τῷ διαγωνισμῷ τῶν
διδασκτικῶν βιβλίων. Ἐγκεκριμένη καὶ ὑπὸ τῆς
'Ιερᾶς Συνόδου.

Βιβλιοθήκη Δρ. Θ. 30
Τιμᾶται μετὰ τοῦ βιβλιοθήμον Δρ. 4, 60
Ἄρ. καὶ χρονολ. ἐπιστάτης ἀποφάσ. 11
28 Σεπτεμβρίου 1917

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

46. ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — ΜΕΓΑΡΟΝ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

1917

Πρωτ. 1497
Αριθ. Διεκπ. 1017

Εν Ἀθήναις τῇ 23ῃ Νοεμβρίου 1907.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρὸς τὸν κ' **Α. Διομήδη Κυριακόν,**

Καθηγητὴν τῆς Θεολογίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ.

Συνωδὰ τῇ ἐκθέσει τῇ ὑποβληθείσῃ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Πολυκάρπου Θωμᾶ, τοῦ τὴν πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσαν **Χριστιανικὴν Ἠθικὴν** ὑμῶν κατὰ Συνοδικὴν ἐντολὴν διεξελθόντος, ἀποφαίνεται ἡ Ἱ. Σύνοδος, ὅτι ἐν τῷ συγγράμματι ὑμῶν τούτῳ οὐδὲν περιέχεται τὸ ἀντιπίπτον τοῖς δόγμασι τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

† **Ὁ Ἀθηνῶν ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ** πρόεδρος
† **Ὁ Κεφαλληνίας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ**
† **Ὁ Ἡλείας ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ**
† **Ὁ Μεσσηνίας ΜΕΛΕΤΙΟΣ**
† **Ὁ Μαντινείας καὶ Κυνουρίας ΓΕΡΜΑΝΟΣ**

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀρχιμ. ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ ΘΩΜΑΣ

ΙΘΙΚΗ

§ 1.

Τί είναι χριστιανική ήθική ;

Χριστιανική ήθική είναι ή έπιστημονική διδασκαλία περί τών ήθών τών εις τόν χριστιανόν προπόντων κατά τās άγίας Γραφάς και τήν Ιεράν τής Έκκλησίας παράδοσιν. Ή χριστιανική δηλ. ήθική, έχουσα ώς κυριώτατον αὐτῆς οδηγόν τās Γραφάς και τήν άλλην διδασκαλίαν τής Έκκλησίας, ξεετάζει όποίος πρέπει νά ήναι ό βίος τοῦ χριστιανοῦ, τίνες κανόνες ήθικούς πρέπει νά ακολουθῇ, τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τόν Θεόν, πρὸς τόν πλησίον και πρὸς ἑαυτόν, τίνες ἀρετάς πρέπει νά ἀσκῇ και τίνες κακίας νά φεύγῃ, ἵνα ήναι ἀληθής χριστιανός.

§ 2.

Τίς ή αξία τής χριστιανικῆς ήθικῆς ;

Ή αξία τής χριστιανικῆς ήθικῆς δεικνύεται 1) ἐκ τῆς υποθέσεως αὐτῆς. Δέν υπάρχουνι σπουδαιότερα και μάλλον ενδιαφέροντα διὰ τόν ἀνθρώπινον νοῦν ζητήματα ή ταῦτα· τίς εἶναι ό νόμος, όστις πρέπει νά κανονίξῃ τās πράξεις τοῦ ἀνθρώπου· πότε ό ἀνθρωπος πράττει κατ' ἀρετήν και σύμφωνα πρὸς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα και πότε κακῶς· τί εἶναι δίκαιον, τί εἶναι ἀδίκον· τί ἀγαθόν, τί κακόν· τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τόν Θεόν, πρὸς τόν πλησίον και πρὸς ἑαυτόν. Πάντα δέ ταῦτα εἶναι υπόθεσις τῆς χριστιανικῆς ήθικῆς. 2) Έκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Σκοπός αὐτῆς εἶναι νά οδηγήσῃ ήμᾶς εις τὸ ἀγαθόν και νά ἀπο-

τρέψη ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἐκεῖνο μὲν παριστῶσα καὶ ἀποδεικνύουσα ὡς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν ἡμῶν, τοῦτο δὲ ὡς παρεκτροπὴν καὶ ἀποπλάνησιν. Τίς ἄλλη ἐπιστήμη ἐπιδιώκει ἱερώτερον σκοπὸν ; 3) Ἐκ τῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀγνοίας τῆς ἠθικῆς. Πόσοι χριστιανοὶ καλοῦμενοι, ἀγνοοῦντες τίς εἶναι ὁ ἀληθὴς τοῦ χριστιανοῦ προορισμὸς καὶ τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ καθήκοντα, ζῶσι βίον ὅλως ἀπάδοντα πρὸς χριστιανούς ! Δὲν ἀρκεῖ μὲν βεδαίως ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὅπως τις ἦναι ἐνάρητος, καὶ μεταξὺ τῆς γνώσεως τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς πράξεως αὐτοῦ ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι πάντοτε ὁ πρῶτος ὅρος τῆς πράξεως αὐτοῦ. Πῶς δύναμαι νὰ πράττω πάντοτε τὰ καθήκοντά μου, ὅταν ἡ ἀγνοῶ ἐντελῶς αὐτὰ ἢ ἀγνωρίζω αὐτὰ ἐλλιπῶς ; Καὶ ναὶ μὲν ἡ ὅλη χριστιανικὴ ἀνατροφή ἡμῶν καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη θρησκευτικὴ ἡμῶν μόρφωσις ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἡμῶν καθηκόντων, ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι τὸ θρησκευτικὸν ἐκεῖνο μάθημα, τὸ ὅποῖον ὡς κύριον αὐτοῦ ἔργον ἔχει νὰ δώσῃ ἡμῖν ἀκριδῆ ἔννοιαν τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ νὰ διδάξῃ ἡμᾶς ὁποῖος πρέπει νὰ ᾔναι ὁ βίος ἡμῶν ὡς χριστιανῶν (*).

§ 3.

Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν ;

Τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διαιροῦμεν εἰς δύο μέρη, τὸ *γενικόν*, ἐν ᾧ ἐκθέτομεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ἐξετάζομεν γενικῶς τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ χριστιανοῦ, δηλ. τίς εἶναι ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος καθ' ὃν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ πράττῃ, τί εἶναι καθήκον, τί δικαίωμα, τί συνείδησις, τί ἐλευθέρω θέλησις, τί ἀρετὴ καὶ τί κακία, καὶ τὸ *εἰδικόν*, ἐν ᾧ ἐξετάζομεν εἰδικῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν *Θεόν*, πρὸς τὸν *πλησίον* καὶ πρὸς *ἑαυτόν*. Ἐκθέτοντες τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν

(*) Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς Κατηχήσεως, ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ δελόγου, ἐκτίθεται ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἀλλ' ὅ,τι ἐκεῖ διδάσκεται συντόμως καὶ ἄνευ ἐπιστημονικῆς τάξεως, ἀναπτύσσεται ἐν τῇ χριστιανικῇ ἠθικῇ κατὰ πλάτος καὶ εὐμεθόδως.

Θεὸν πραγματευόμεθα περὶ πίστεως, ἀγάπης καὶ ἐλπίδος πρὸς τὸν Θεὸν καὶ περὶ προσευχῆς καὶ καλῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ταῦτα διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον· τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν τοῦ πλησίον· τῆς φιλαληθείας πρὸς αὐτὸν καὶ τῆς καθοδηγήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ εἰς καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου θεωρουμένου ὡς μέλους τῆς οἰκογενείας, τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας. Τέλος τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου διαιροῦμεν εἰς καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν ζωὴν, τιμὴν καὶ περιουσίαν αὐτοῦ.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ 4.

*Τίς ἡ σχέσηis τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν
καὶ πρὸς τὸν πλησίον ;*

Ἵνα γνωρίζωμεν τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ, πῶς ἐν γένει ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ κανονίσῃ τὸν βίον του, πρέπει νὰ εὗρωμεν τὸν *ὑψιστον ἠθικὸν νόμον*, τὸν ὅποιον πρέπει νὰ ἀκολουθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου νὰ παράγῃται ἀναγκαιῶς πάντα τὰ καθήκοντα αὐτοῦ ἐν ταῖς διαφόροις σχέσεσιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ποικίλαις περιστάσεσι τοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸν ὑψιστον τοῦτον ἠθικὸν νόμον δυνάμεθα νὰ εὗρωμεν, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν *τίς εἶναι ἡ σχέσηis τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον*, πρὸς οὓς κυρίως ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα αὐτοῦ. Ὁ Θεός, κα-

θῶς εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κόσμου ἐν γένει, ὅστις δὲν ἠδύνατο αὐτομάτως νὰ προέλθῃ (τοῦτο θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῇ τις), οὕτως εἶναι καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου. **Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ** ὡς ἡ κορωνὶς τῆς κτίσεως, κατ' εἰκόνα Θεοῦ (Γεν. α', 26. β', 7), ὡς *ὁν* δηλ. *πνευματικόν*, τ. ἔ. λογικόν καὶ ἐλεύθερον, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν *προορισμὸν* διὰ τῆς δυνατῆς τελειοποιήσεώς του νὰ *ὁμοιάσῃ* *πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ*, ἐν ἣ ἐνώσει εὐρίσκει τὴν πλήρωσιν τῶν ὑψίστων ἑαυτοῦ πνευματικῶν πόθων ἢ τὴν ἑαυτοῦ μακαριότητα, διότι ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἄκρον ἢ ὑψιστον ἀγαθόν. Οὐ μόνον δ' ἐπλάσεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ προίκας αὐτὸν διὰ τοσούτων ὑψηλῶν δώρων ὑπέδειξεν αὐτῷ τοσοῦτον μέγαν προορισμόν, ἀλλὰ καὶ *προνοεῖ* περὶ αὐτοῦ πατρικῶς, ὧν πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Διὰ τοῦτο καλεῖ αὐτὸν ἡ Γραφὴ «πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 16). Εἰς τὸν Θεὸν λοιπὸν ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν· αὐτὸς εἶναι δι' αὐτόν τὸ πρότυπον πάσης τελειότητος, πρὸς ἣν πρέπει νὰ σπουδάζῃ, τὸ ἄκρον ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ τείνῃ, ὁ πατήρ, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται. Ὁ δὲ *πλησίον*, τ. ἔ. πᾶς ἄνθρωπος, *εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ ὅμοιον ἡμῖν* φέρον τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ *ὁν λογικόν καὶ ἐλεύθερον* μετὰ τοῦ αὐτοῦ *ὑψηλοῦ προορισμοῦ*, νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τῆς τελειοποιήσεώς του καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ Γραφὴ θεωρεῖ πάντας τοὺς ἀνθρώπους προελθόντας ἐκ τῆς αὐτῆς πρωτοπλάστου οἰκογενείας. «Ἐποίησε, λέγει ὁ Παῦλος, ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (Πράξ. ιζ', 24). Ὡς λογικοὶ καὶ ἐλεύθεροι πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσης ἀξίας. Κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν δὲν διαφέρει κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ Ἕλληνας, ὁ δοῦλος καὶ ὁ ἐλεύθερος, τὸ ἄρσεν καὶ τὸ θῆλυ (Γαλ. γ', 28), ἀλλὰ πάντες εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀδελφοί. Κατὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μὲν τὸν Θεὸν εἶναι σχέσις πλάσματος πρὸς τὸν πλάστην αὐτοῦ, υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, εἰς ὃν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν του καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἀγαθόν, καὶ πρὸς ὃν ὡς πρὸς τὸ ἄκρον ἀγαθὸν δεῖον νὰ τείνῃ, πρὸς δὲ τὸν πλησίον σχέσις πρὸς ὅμοιον πλάσμα πεπροικισμένον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀν-

θρωπίνης, δηλ. λογικῆς, ἀξίας, ἴτοι σχέσις ἀδελφοῦ πρὸς ἀδελφόν (*).

§ 5.

Τίς ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος, ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων ;

Ἄφ' οὗ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ αὐτοῦ ἢ ὁ πλήρης ἀγάπης πρὸς αὐτὸν πατήρ, ὁ δὲ πλησίον εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἀνθρώπου, πλάσμα ὅμοιον αὐτῷ, μετὰ τῆς αὐτῆς ἀξίας πεπρωτισμένον, ὡς ὕψιστος ἠθικὸς νόμος (**) τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὃν ὀφείλει νὰ κανονίξῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, δύναται ἀναγκαίως νὰ ἐξαχθῇ οὗτος: **Ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον του ὡς ἑαυτόν.** Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἐχαρακτήρησεν ὡς ὕψιστον ἠθικὸν νόμον αὐτὸς ὁ Κύριος εἰπὼν, ὅτι ἐν ταῖς ἐντολαῖς. «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» καὶ «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν» ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται (Ματθ. κδ', 45). Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν ἀνώτατον ἠθικὸν νόμον πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίξῃ τὸν βίον του, πράττων μὲν πᾶν ὅ,τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην ταύτην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ὡς ἀγαθόν, ἀποφεύγων δὲ πᾶν ὅ,τι ἀπῆδει ὡς κακὸν ἢ ἁμαρτίαν. Πᾶσαι ἐν γένει αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ κανονισθῶσι κατὰ τὸν καθολικὸν τοῦτον νόμον. Ὁ ἀνθρώπος κατὰ ταῦτα δὲν πρέπει νὰ πράττῃ ὅ,τι ἡδύνηι ἀπλῶς τὰς αἰσθήσεις του καὶ ὑπαγορεύεται αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του, ὅπερ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν **ἡδονικῶν** ἢ ὅ,τι ἀπλῶς

(*) Ὅτι ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ὑγιᾶ λογικὴν τοιαύτη, τοῦτο ἀναπτύσσεται καὶ ἀποδεικνύεται ἐν τῇ Κατηχήσει. Ὅρα ἡμετέρας Χριστιανικῆς Κατηχήσεως § § 18 καὶ 19.

(**) Ἡθικὸν νόμον καλοῦμεν τοῦτον, διότι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζωνται τὰ ἥθη καὶ αἱ πράξεις ἡμῶν.

συμφέρει ἡμῖν καὶ κολακεύει τὸν ἐγωισμόν ἡμῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν *ἐγωιστῶν*, ἀλλ' ὅ,τι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπαγορεύεται ὡς καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν, ὡς σύμφωνον δηλ. πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην· αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ *τῆς καθαρᾶς ἠθικῆς*. Ἡ ἀρχὴ τῶν ἡδονικῶν ἀποκτηγώνει τὸν ἄνθρωπον καθιστῶσα ἀνίκανον πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἥτις πολλάκις ἀπαιτεῖ τὴν θυσίαν τῆς ἰδίας εὐπαθείας. Καὶ ἡ τῶν ἐγωιστῶν δὲ ἀρχή, ἡ δεχομένη ὡς ὕψιστον νόμον τοῦ βίου τὸ συμφέρον, ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀληθινὴν ἀρετὴν, τὴν ἀπαιτοῦσαν πολλάκις τὴν αὐταπάρνησιν. Μόνη ἡ ἠθικὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον, ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἀληθινὴν ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Βεβαίως καὶ ἡ πρὸς τὸ ἡδὺ καὶ εὐάρεστον τάσις, εἰς ὃ κινοῦσιν ἡμᾶς αἱ ἐπιθυμίαι, καὶ ἡ πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῶν τάσις ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὑποδογηθῶσι τὴν συντήρησιν τῆς σωματικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἀσφαλίσωσιν αὐτήν, ἀλλὰ τὰ ταπεινότερα ταῦτα ἐλατήρια πρέπει νὰ ἔρχωνται ὡς ἐπιδοθηθῇ καὶ νὰ ὑποχωρῶσιν ἀπέναντι τοῦ ὑψηλοτέρου ἐλατηρίου, τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τοῦ ἐπιδαλλομένου τῷ ἀνθρώπῳ ὡς πνευματικῷ ὄντι. Ὁ ἄνθρωπος κέκτηται μὲν καὶ σῶμα, ἀλλ' εἶναι κυρίως πνευματικὸν ὄν. Διὰ τοῦτο ἡ σωματικὴ ζωὴ ἐν αὐτῷ πρέπει νὰ ὑπόκειται τῇ ἐν αὐτῷ πνευματικῇ ζωῇ, τὸ σῶμα τῷ πνεύματι (Ματθ. κς', 41). Τὰ σωματικὰ ἄρα ἐλατήρια δεόν νὰ ὑπόκηνται τῷ πνευματικῷ ἐλατηρίῳ. Ἡ ἐπιδίωξις τοῦ εὐαρέστου καὶ τοῦ συμφέροντος ἐπιτρέπεται μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἀντίκεινται τῷ ὑψίστῳ ἠθικῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος, τῇ ἀγάπῃ δηλ. πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον.

§ 6.

Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἔμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ. Διότι πᾶς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν

καὶ τὸν πλησίον, ἔχει ἔμφυτον τὴν γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ· ἡ συνείδησίς του ὑπαγορεύει αὐτῷ ὡς πρακτέον μὲν τὸ ἀγαθὸν φευκτέον δὲ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο ὁ Παῦλος καλεῖ τὸν νόμον τοῦτον «γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν» (Ρωμ. β', 16). Ὁ Θεὸς αὐτὸς ἐνέγραψεν αὐτὸν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ τοῦτο ἐκφράζει τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. Ὁ κατ' αὐτὸν πράττων πράττει κατ' αὐτὸ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα. Τὸν ἠθικὸν τοῦτον νόμον πάντοτε ἀνεγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος· ὅ,τι ὑπαγορεύει ἡμῖν σήμερον ὡς ὀρθὸν καὶ δίκαιον, ὑπηγόρευε τοῖς ἀνθρώποις ὡς τοιοῦτο καὶ πρὸ χιλιάδων ἐτῶν καὶ θέλει ὑπαγορεύει ὡς τοιοῦτο καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν. Τὸ κλέπτειν πάντοτε ἦτο κακὸν καὶ θὰ θεωρῆται πάντοτε ὡς τοιοῦτο· τὸ εὐεργετεῖν τοῦναντίον καλόν, τὸ σέβεσθαι τὸ θεῖον ἀρετὴ, ἢ πρὸς τὸ θεῖον ἀσέβεια κακία. Ἄν ὑπῆρξαν δὲ ἡ ὑπάρχωσιν ἐντελῶς βάρβαροι καὶ ἄγριοι λαοί, παρ' οἷς ἐπικρατοῦσιν ἠθικαὶ ἰδέαι διεστραμμέναι, τοῦτο δὲν διαψεύδει τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, διότι, ἀνερευνῶντες τὴν ἠθικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν πρέπει νὰ λάδωμεν αὐτὸν ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀγριότητος καὶ βαρβαρότητος, ἥτις εἶναι πρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποθηρίωσις, ἀλλ' ἐν τῇ καταστάσει τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἡμερότητος, ἥτις εἶναι κανονικὴ κατάσταση αὐτοῦ, ἀπαραλλάκτως ὅπως, ἐρευνῶντες τὰς ιδιότητας φυτοῦ τινος, πρέπει νὰ λάδωμεν αὐτὸ ἐν τῇ κανονικῇ του ἀναπτύξει, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ καταστάσει μαρασμοῦ. Ἡ ἀμρτία καὶ ἡ διαφθορά, ἥτις ἀπὸ τῶν πρωτοπλάστων κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ἀρξαμένη διεδόθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἐξησθένισε μὲν καὶ διέστρεψε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις *τὴν φωνὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου*, ἀλλὰ μόνον ἐξησθένισε, δὲν ἀπέπνιξεν ὅλως αὐτήν. Καὶ αὐτὰ τὰ ἔθνη κατὰ τὸν Παῦλον «φύσει τὰ τοῦ νόμου ἐποιοῦν» (αὐτόθι). Καὶ αὐτοὶ οἱ βαρβαρώτατοι ἄνθρωποι ἔχουσιν ὅπως δῆποτε ἠθικὰς τινὰς ἐννοίας. Διὰ τοῦ *θείου φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως* τῆς Π. καὶ Κ. Δ. καὶ διὰ τῆς *χριστιανικῆς ἀνατροφῆς* ὁ *ἠθικὸς νόμος ἀποκτᾷ* ἐν τῷ ἀναγεγεννημένῳ ἀνθρώπῳ πᾶσαν τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ καθαρότητα καὶ ἰσχύν.

§ 7.

**Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρωῶται
ὁ ἠθικὸς νόμος ;**

Ὁ ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ ἐκπληρωῶται μετὰ εἰλικρινοῦς διαθέσεως, ἐξ ἀγάπης δηλ. πρὸς τὸ ἀγαθόν, οὐχὶ δὲ δι' ἄλλους σκοπούς. Ὅταν πράττω ἀγαθὴν τινα πράξιν οὐχὶ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐξ ἀγάπης, πρὸς ὃν ἀναφέρεται ἡ πράξις, ἀλλ' ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χάριν κέρδους ἢ ἐκ φόβου, τότε ἡ ἀγαθὴ αὕτη πράξις οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρετὴ τῶν Φαρισαίων, ἣν σφοδρότατα διὰ τοῦτο ἐλέγχει ὁ Κύριος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, οἵτινες τὰ πάντα ἐποίουν «πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις» (Ματθ. Ὶ', 1). Μόνον ὅταν τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως ᾖναι ἀγαθόν, τότε ἡ καθ' ἑαυτὴν οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι καὶ ἠθικῶς (ὡς πρὸς τὸν πράττοντα) ἀγαθὴ. Ὅταν τὸυναντίον ὁ σκοπὸς ᾖναι κακός, δύναται ἡ οὐσιωδῶς ἀγαθὴ πράξις νὰ μεταβληθῇ εἰς ἠθικῶς κακὴν. Ὅταν π. χ. δίδω χρήματα εἰς ἐνδεᾶ τινα, ἵνα μεταχειρισθῶ αὐτὸν πρὸς πονηρόν τινα σκοπὸν, ὅπως ψευδομαρτυρήσῃ ὑπὲρ ἐμοῦ λ. χ., τότε μεταστρέφω τὴν εὐεργεσίαν πρὸς αὐτὸν εἰς ἠθικῶς κακὴν πράξιν. Δὲν συμβαίνει ὅμως καὶ τἀνάπαλιν· δηλ. οὐσιωδῶς ἡ καθ' ἑαυτὴν κακὴ πράξις δὲν δύναται νὰ μεταστραφῇ εἰς ἠθικῶς ἀγαθὴν, διότι ὁ ἦτορ ὁ πράττων τὴν κακὴν πράξιν εἶχεν ἴσως ἀγαθὸν σκοπὸν, καθότι ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα, ὅπως κακῶς ἐδίδασκον οἱ Ἰησοῦται. Δὲν δύναμαι νὰ φονεύσω τινὰ ἢ νὰ ἀφαιρέσω τὴν περιουσίαν τοῦ ὅπως εὐεργετήσω ἄλλον· διότι τὸ κακὸν μένει πάντοτε κακὸν καὶ διότι ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία ὀφείλονται πρὸς πάντας. Ἡ πράξις λοιπόν, ἵνα ᾖναι ἀγαθὴ, πρέπει καὶ κατ' οὐσίαν ἢ καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὸν σκοπὸν ἢ ἠθικῶς νὰ ᾖναι ἀγαθὴ.

Οὕτω πρέπει νὰ ἐκπληρωῶται ὁ ἠθικὸς νόμος.

§ 8.

**Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται
τὰ καθήκοντα ;**

Καθήκον λέγεται πᾶσα πράξις ἐπιβαλλομένη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπης. Π. χ. ὁ ἠθικός νόμος μοι ἐπιβάλλει νὰ ἐλεῶ τοὺς πτωχοὺς· τὸ ἐλεεῖν τοὺς πτωχοὺς εἶναι καθήκόν μου. Τὰ καθήκοντα δύνανται νὰ διαιρεθῶσιν εἰς **ἀποφατικά** καὶ εἰς **θετικά**· ἀποφατικά εἶναι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπαγορεύουσι τι, ὡς μὴ κλέψῃς· θετικά τὰ ἐπιβάλλοντά τι, ὡς ἐπαίνει τὰς καλὰς πράξεις τῶν ἄλλων. Ἐπειτα διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς **ἀπόλυτα** ἢ **γενικά** καὶ εἰς **σχετικά** ἢ **εἰδικά**. Καὶ ἀπόλυτα μὲν ἢ γενικά λέγονται τὰ καθολικά καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου, ὡς· ἀγάπα τὸν Θεόν, τήρει τὰς ὑποσχέσεις σου. Σχετικά δὲ ἢ εἰδικά λέγονται τὰ καθήκοντα τὰ γεννώμενα ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκιοθελῶς συνήψαμεν ἢ αἵτινες δὲν ἐπιβαρύνουσιν ἀπολύτως πάντα ἄνθρωπον ὡς ἄνθρωπον, ὡς τὰ ἀμοιβαία καθήκοντα τῶν ἐταίρων ἐνὸς συλλόγου. Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρόσωπον, πρὸς ὃ ἀναφέρονται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, δύνανται ταῦτα νὰ διαιρεθῶσιν εἰς **καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον, καὶ πρὸς ἑαυτὸν** (μὴ λατρεύῃς τὰ εἰδῶλα· μὴ ἐπιθυμῇς τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα· φρόντιζε περὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νοῦ σου καὶ τῆς διαπλάσεως τῆς καρδίας σου). Ὡς πρὸς δὲ τὸν σκοπὸν, πρὸς ὃν ἀποδλέπουσι τὰ καθήκοντα, διαιροῦνται εἰς **δικαιοσύνης** καὶ **φιλανθρωπίας** καθήκοντα· καὶ ἐκεῖνα μὲν ἀποδλέπουσιν εἰς τὸ νὰ μὴ ἀδικῇ ὁ ἄνθρωπος τὸν πλησίον του (μὴ φονεύσῃς), ταῦτα δὲ εἰς τὸ νὰ εὐεργετῇ αὐτόν· (σῶζε τὴν κινδυνεύουσαν ἀδίκως ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου). Ἐκεῖνα ἐκδιάζονται καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν νόμων· ταῦτα ἀφίνονται εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου ἀνθρώπου, διότι εὐεργεσία βεβαιασμένη δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀληθῆς εὐεργεσία. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα εἶναι **ἐπίσης σπουδαῖα καθήκοντα**, διὰ τῆς ἐκπληρώσεως δὲ τῶν δευτέρων δεικνύεται ὁ ἀληθὺς ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ὁ ἀληθὺς χριστιανός· διότι τὰ πρῶτα δύνανται νὰ τηρῶνται καὶ παρὰ τῶν κακῶν ἐκ φόβου μόνον τῶν ὑπὸ

τῶν πολιτικῶν νόμων ἀπειλουμένων τιμωριῶν· τὰ δὲ δεύτερα προϋποθέτουσι πάντοτε ἀγαθὴν διάθεσιν, σέβας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος τὴν μέλλουσαν περιγράφων κρίσιν κηρύττει ἀξίους ἀνταμοιβῆς οὐχὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀπλῶς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ τοὺς θρέψαντας τοὺς πεινῶντας, ποτίσαντας τοὺς διψῶντας, συναγαγόντας τοὺς ξένους, περιβαλόντας τοὺς γυμνοὺς καὶ ἐπισκεφθέντας τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ (Ματθ. κε', 31—46).

§ 9.

Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;

Δικαίωμα εἶναι ἡ πρὸς τι ἐξουσία, ἣν παρέχει ἡμῖν ὁ ἠθικὸς νόμος. Καθὼς δηλ. ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους, οὕτως ἐπιβάλλει καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνάλογα καθήκοντα πρὸς ἡμᾶς, ὧν τὴν ἐκπλήρωσιν δικαιούμεθα νὰ ἀπαιτῶμεν. Ἡ ἐξουσία πρὸς τὸ ἀπαιτεῖν τι, ἡ οὕτως ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διδομένη, εἶναι δικαίωμα ἡμῶν. Π. χ. καθὼς ἔχω ἐγὼ καθήκον τοῦ σέδεσθαι τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, οὕτως ἔχω παρὰ παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ, ἵνα καὶ οἱ ἄλλοι σέδωνται τὴν ζωὴν μου; ἔχω δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς μου. Καὶ τὰ δικαιώματα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν εἰς **ἀπόλυτα** (ἢ **φυσικὰ**) καὶ εἰς **σχετικὰ** (ἢ **ἐπίκτητα**). Τὰ πρῶτα ἔχομεν ἐκ φύσεως. Ἐχω λ. χ. τὸ δικαίωμα νὰ ὑπερασπίζω τὴν ζωὴν μου. Τὰ δεύτερα γεννῶνται ἐκ σχέσεων, ἃς ἡμεῖς οἰκαιοθαλῶς συνήψαμεν, ὅσον δικαιοῦμαι νὰ μετέχω ἀναλόγως τοῦ κέρδους κοινῆς τιнос ἐταιρείας. Τὰ δικαίωματα ἔπειτα εἶναι ἢ **προσωπικά**, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πρόσωπα, ἢ **πραγματικά**, ὅταν ἀναφέρονται εἰς πράγματα. Τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς τιμῆς ἡμῶν εἶναι προσωπικόν· τὸ δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν εἶναι πραγματικόν. Ἄλλη διαίρεσις τῶν δικαιωμάτων εἶναι ἡ εἰς **ὠρισμένα**, τοιαῦτα δηλ., τὰ ὁποῖα ὀριζόμενα ὑπὸ τοῦ νόμου δύνανται νὰ ἐκδικασθῶσι, καὶ εἰς **ἀόριστα**, τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται διὰ νόμων νὰ ὀρισθῶσι καὶ νὰ ἐκδικασθῶσιν, ἀφινομένης τῆς

τηρήσεως αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ μὲν πρῶτα σκοποῦσι νὰ ἀποσοδήσωσιν ἀφ' ἡμῶν πᾶσαν βλάβην καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης, τὰ δὲ δευτέρα σκοποῦσι νὰ ἐλύσωσι πρὸς ἡμᾶς τὰς εὐεργεσίας τῶν ἄλλων καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Παράδειγμα ὀρισμένου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ κατέχω τὴν περιουσίαν μου· ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ σεβασθῇ τὸ δικαίωμά μου τοῦτο καὶ θέλῃ νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν περιουσίαν μου, δύναμαι ἐπικαλούμενός ὑπὲρ ἐμαυτοῦ τοὺς πολιτικοὺς νόμους νὰ διεκδικήσω τὸ δικαίωμά μου καὶ νὰ ἐκδιᾶσω τὸν σεβασμὸν του παρὰ τοῦ ἄλλου. Παράδειγμα ἀορίστου δικαιώματος· δικαιοῦμαι νὰ ἀπαιτῶ πάντες νὰ με ἐπαινῶσι καλῶς πράττοντα· δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἐξαναγκάσω αὐτοὺς πρὸς τοῦτο. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται εἰμὴ μόνον νὰ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸν σεβασμὸν τῶν εἰς ταῦτα ἀνταποκρινομένων ὀρισμένων δικαιωμάτων. Μόνον δηλ. τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους βλάβην ἀποκρούει ὁ πολιτικὸς νόμος, τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίαν καὶ φιλανθρωπίαν καταλείπων εἰς τὴν συνείδησιν ἐκάστου, διότι ἡ φιλανθρωπία, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, δὲν θὰ ἦτο φιλανθρωπία καὶ δὲν θὰ εἶχεν οὐδεμίαν ἄξιαν, ἐὰν ἐξεδιάζετο ὑπὸ τῶν νόμων.

§ 10.

Τί εἶναι δίκαιον καὶ τί ἄδικον ; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία ; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης ;

Δίκαιον εἶναι ἡ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων, ἄδικον δὲ ἡ ἀσυμφωνία πρὸς αὐτά.

Δικαιοσύνη δὲ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἔξις τοῦ σέβεσθαι τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· **ἀδικία** τὸ ὑναντιῶν ἢ ἔξις τοῦ περιφρονεῖν καὶ καταπατεῖν τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Τὴν δικαιοσύνην διακρίνομεν εἰς δικαιοσύνην ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ ἢ **πολιτικὴν καὶ αὐστηράν** καλουμένην, ἥτις περιορίζεται εἰς τὸν σεβασμὸν μόνον τῶν πολιτικῶς ἐκδιᾶζομένων δικαιωμάτων, καὶ εἰς δικαιοσύνην **καθολικὴν ἢ χριστιανικὴν** τὴν ἐκτεινομένην καθόλου εἰς πάντα τὰ δικαιώματα, εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τῶν μὴ

ἐκδιαζομένων ἢ τῶν ἀορίστων δικαιοματίων, ἣτις ἀπαιτεῖται παρὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός ἀπηγόρευσε οὐ μόνον τὸ φονεῦν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι καὶ δυσμενῶς διάκεισθαι πρὸς τὸν πλησίον, οὐ μόνον τὸ μὴ ἐπιορκεῖν ἢ ψευδορκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπλῶς ψεύδεσθαι (Ματθ. ε', 21). Ἡ ἀδικία ἢ ἡ προσβολὴ τῶν δικαιοματίων τῶν ἄλλων, ἐὰν ᾖ νικησικῶς, καλεῖται **πταῖσμα**, ἐὰν δὲ ᾖ νικησικῶς, καλεῖται ἀπλῶς **ἀδίκημα** ἢ **πλημμέλημα**, **κακούργημα** δέ, ὅταν ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην. Ἐπιείκεια δὲ εἶναι τὸ ἀποβλέπειν ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιοματίων ἡμῶν πάντοτε πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν καὶ μὴ δεικνύειν ὑπερακρίβειαν ἐν ταῖς ἀπαιτήσεσιν ἡμῶν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἡ δικαιοσύνη δηλ. πρέπει νὰ ᾖ πάντοτε συνδυασμένη μετὰ τῆς φιλανθρωπίας. Π. χ. ὅταν τις ἐξ αἰτίας ἀνωτέρας, ἐκ περιστάσεων ἀπροόπτων, δὲν ἦδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ ὑποχρέωσιν τινα πρὸς ἡμᾶς, εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας δικαιοῦμεθα, ἐὰν ᾖ μετὰ φιλάνθρωποι, πρέπει νὰ δεῖξωμεν ἐπιείκειαν καὶ νὰ μὴ ἀπαιτήσωμεν μετὰ μεγάλης ἀκριβείας τὸ δικαίωμα ἡμῶν. Ἄλλως πράττοντες θὰ φανῶμεν σκληροὶ καὶ ἀπάνθρωποι. Ἡ ἐπιείκεια ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς ἀλλήλους καθηκόντων ἡμῶν. Οὐ μόνον δηλ. δεόν νὰ ἐκπληρώσωμεν τὰ καθήκοντα ἡμῶν, ἐφ' ὅσον ἡ αὐστηρὰ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ, ἀλλὰ νὰ πράττωμεν καὶ τι πλεόν, ὅταν ἡ χρεία ἢ ἡ ἀσθένεια τῶν πρὸς οὓς τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἀναφέρονται ἀπαιτῶσι τοῦτο. Ἡ ἐπιείκεια λοιπὸν πρέπει νὰ συνοδεύῃ πάντοτε τὴν δικαιοσύνην· ἄλλως ἢ ἄκρα δικαιοσύνη κατανατᾷ ἄκρα ἀδικία (*). Πρέπει ὅμως ἢ ἐπιείκεια νὰ δεικνύηται μετὰ συνέσεως, ὅταν δεῖ καὶ πρὸς οὓς δεῖ· διότι δύναται ἡ μεγάλη καὶ ἀλόγιστος ἐπιείκεια νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλα κακά, μάλιστα ὅταν ἐφαρμόζεται οὕτως ἀσυνέτως πρὸς ὑφισταμένους ἢ πρόσωπα, ὧν ἀνέλαβέ τις τὴν παιδαγωγίαν καὶ μόρφωσιν. Ἡ **αὐστηρότης** εἶναι ἡ ἀνευ ἐπιεικείας δικαιοσύνη, τὸ μὴ λαμβάνειν ὑπ' ὄψιν δηλ. μήτε ἐν τῇ χρήσει τῶν δικαιοματίων μήτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων μηδόλως τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς φιλανθρωπίας.

(*) Summum jus summa injuria.

§ 11.

*Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν καθήκοντων
καὶ τῶν δικαιωμάτων ;*

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα *συνδέονται στενῶτα* πρὸς ἄλληλα. Πᾶν καθήκον συνυπονοεῖ καὶ δικαίωμα τι. Εἰς τὰ δικαιώματα, τὰ ὅποια ἔχει τις ἐπὶ τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας του, ἀντιπαράκεινται τὰ ἀνάλογα καθήκοντα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν του, καὶ ἀντιθέτως εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους καθήκοντα αὐτοῦ ἀντιπαράκεινται τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. *Ἀντιπαράκεινται δὲ πάντοτε τὰ ὁμοειδῆ καθήκοντα καὶ δικαιώματα*, ὥστε γνωρίζων τις καθήκον τι δύναται νὰ εὕρῃ καὶ τὸ ὁμοειδὲς δικαίωμα καὶ τὰνάπαλιν.

§ 12.

Τί εἶναι συνείδησις ;

Συνείδησις λέγεται ἡ ἐνέργεια ἐκείνη τοῦ νοῦ, καθ' ἣν κρίνομεν πρᾶξιν τινα ἡμετέραν, ἂν ᾖναι σύμφωνος ἢ οὐ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡ σωτηριώδης αὕτη φωνὴ τῆς συνειδήσεως δικαίως καλεῖται *φωνὴ Θεοῦ*, διότι ὑπὸ τοῦ Πλάστου ἐνετέθη ἡμῖν ἡ γνώσις αὕτη τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ὑποχρεώσεως ὡς ὁδηγὸς ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν καὶ αὐτοῦ τὸ ἅγιον θέλημα ἐξαγγέλλει. Ἡ συνείδησις πρὸ μὲν τῆς πράξεως προτρέπει μὲν ἡμᾶς πρὸς αὐτήν, ἂν ᾖναι ἀγαθὴ, ἀποτρέπει δ' ἀπ' αὐτῆς, ἂν ᾖναι κακὴ καὶ τότε λέγεται *προσηγουμένη συνείδησις*, μετὰ δὲ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἂν μὲν ἡ πρᾶξις ᾖτο καλὴ, ἐπαινεῖ ἡμᾶς καὶ συγχαίρει ἢ παρέχει ἡμῖν τὴν καλουμένην *ἠθικὴν ικανοποίησιν* ἢ ψυχικὴν γαλήνην, ἂν δὲ κακὴ, φέγει καὶ ἐλέγχει ἢ γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν *τύπιν* τῆς συνειδήσεως, καὶ τότε λέγεται *ἐπομένη συνείδησις*. Ἡ χαρὰ τῆς συνειδήσεως, ἡ ἠθικὴ *ικανοποίησις*, εἶναι ἡ *βάσις* τῆς ἀληθοῦς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἣν καὶ τὰ μεγαλύτερα ἐξωτερικὰ δυστυχήματα δὲν δύνανται νὰ καταστρέ-

ψωσιν. Ὁ ἔχων γαλήνην συνειδήσεως συναισθάνεται, ὅτι εἶναι ἀγαπητὸς τῷ Θεῷ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ βραβεύει τὸ ἀγαθόν, καὶ εἶναι ἠγνωμένος μετ' αὐτοῦ. Παρὰ δὲ τῷ Θεῷ, ὡς τῷ ἄκρῳ ἀγαθῷ, εὐρηται ἡ τελεία εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦναντίον μακρὰν τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ἐχθρᾷ πρὸς αὐτόν, εἶναι δυστυχῆς ὁ ἄνθρωπος. Ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως, ἥτις βεβαιοῖ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι πράττων τὸ κακὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποστρεφομένου τὸ κακὸν καὶ τιμωροῦντος αὐτό, καθιστᾷ δυστυχῇ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μεγίστων ἐξωτερικῶν εὐτυχιῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει πρὸ πάντων νὰ ζητῶμεν τὴν γαλήνην τῆς συνειδήσεως πράττοντες τὸ ἀγαθόν. Δύναται δὲ καθὼς ἐν γένει ὁ νοῦς, οὕτω καὶ ἡ συνείδησις νὰ ἐπισκοτισθῇ ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ τῆς ἀμαρτίας καὶ διαστραφῇ. Διὰ τοῦτο διακρίνουσι πολλὰ εἶδη **συνειδήσεως**: τὴν **εὐλαβῆ** ἢ **ὕγιᾶ**, ὅταν ὀρθῶς κρίνῃ τὰς πράξεις ἡμῶν τὰς τε μεγάλας καὶ τὰς μικρὰς ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῶν τὴν **εὐρεΐαν** ὅταν μόνον τὰ λίαν μεγάλα ἀδικήματα αἰσθάνηται καὶ δι' αὐτὰ μόνον ἐλέγχουσα τὸν ἄνθρωπον, συγχωρῇ αὐτὸν διὰ πολλὰ ἄλλα ἱκανῶς σπουδαῖα ἀδικήματα· τὴν **ἐλαστικὴν**, ὅταν ὅτε μὲν εἶναι αὐστηρά, ὅταν δηλ. δὲν πρόκηται περὶ μεγάλου συμφέροντος, ὅτε δὲ ἐπεικῆς, ὅταν παρουσιάζεται σπουδαῖόν τι συμφέρον· τὴν **περιδεᾶ**, ὅταν περὶ μικροῦ λόγου ἀξίας πραγμάτων θορυβῇται καὶ εὐρίσκηται πάντοτε ἐν ἀμφιβολίαις· καὶ τέλος τὴν **φαρισσαϊκὴν συνείδησιν**, ὅταν περὶ μόνον τὰ μικρὰ ἐπιδείξεως χάριν δεικνύῃ μεγάλην αὐστηρότητα, περὶ δὲ τὰ μεγάλα εἶναι ἀδιάφορος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶδος λέγεται φαρισαϊκὴ συνείδησις ἐκ τῶν Φαρισαίων, οἵτινες, καθὼς λέγει ὁ αὐτοὺς ἐλέγχξας Κύριος, διύλιζον τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον κατέπινον καὶ ἐκαθάριζον τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροφίδος, ἐν ᾧ τὸ ἔσωθεν ἦτο μεστὸν πάσης ἀκαθαρσίας (Ματθ. κγ', 24). Ὁ τὴν ὕγιᾶ συνείδησιν κεκτημένος ὀνομάζεται **εὐσυνειδήτος**. Ὁ τοιοῦτος οὐδὲν πράττει παρὰ συνείδησιν, πάντοτε σπουδάζων σύμφωνα πρὸς τὴν φωνὴν αὐτῆς νὰ ζῇ κατὰ τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ νὰ πράττῃ μόνον ὅ, τι εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον. Ὁ **ἀσυνειδήτος** εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ εὐσυνειδήτου· ὁ τοιοῦτος ἀδιαφορεῖ πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἀσυνειδήσις αὕτη ἐπὶ

τεινομένη δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀναληγσίαν, ἥτις εἶναι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐκείνου, ὅστις καὶ διὰ τὰ βαρύντατα ἐγκλήματα δὲν αἰσθάνεται ἄλγος ἢ τύψιν συνειδήσεως. Ἐτι δὲ χείρων εἶναι ἡ κατάσταση τῆς **πωρώσεως τοῦ νοῦ**, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν τύπτεται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, πράττων βαρύντατα ἁμαρτήματα, ἀλλὰ καὶ χαίρει εἰς τὸ κακόν. Τοιοῦτοι ἄνθρωποι, εὐτυχῶς σπάνιοι ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι τέρατα, ἐν οἷς οὐδὲν ἔχνος σχεδὸν συνειδήσεως διασφίζεται. Τὴν **συνειδήσιν του πρέπει νὰ σπουδάζῃ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ καθαρὰν καὶ ζωηράν**· εἰς τοῦτο δὲ τὰ μέγιστα δύνανται νὰ συντελέσωσιν ἡ μελέτη τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ ἐν γένει ὠφελίμων θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βιβλίων, ἡ ἀκρόασις τοῦ θεοῦ λόγου καὶ ἠθικῶν διηγημάτων καὶ ἡ μετὰ εὐσυνειδήτων ἀνθρώπων συναναστροφή. Ἐν τῷ βίῳ ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὰ ἐξ ἑς **παραγγέλματα**.

Μέλλων νὰ πράξῃς τι, ἐρώτα προσεκτικῶς τὴν συνειδήσιν σου ἂν εἶναι ἀγαθόν, ἢ κακόν.

Ποτὲ μὴ πράξῃς ὅ,τι σοι λέγει ἡ συνειδήσις σου ὅτι εἶναι κακόν.

Πρᾶττε μόνον ὅ,τι σοι λέγει ἡ συνειδήσις σου ὅτι εἶναι ἀγαθόν.

§ 13.

Τί εἶναι ἐλευθερία θέλησις;

Ἡ συνειδήσις ἐν ἡμῖν δὲν ἤθελεν ἐπαινεῖ μὲν ἡμᾶς, ὅταν πράττωμεν τὸ ἀγαθόν, ψέγει δὲ, ὅταν πράττωμεν τὸ κακόν, ἐὰν δὲν ἡμεθα ἐλεύθεροι, ἐὰν ὅ,τι πράττομεν δὲν ἦτο προῖόν τῆς ἡμετέρας ἐκλογῆς. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς λογικότητος ἔλαβε παρὰ τοῦ Πλάστου καὶ τοῦτο τὸ δῶρον, νὰ ἐκλέγῃ ἐλευθέρως τὸ πρακτέον (Σοφ. Σειρ. ιε', 14—20) (*).

Τοῦτο εἶναι ἡ καλουμένη **ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης θέλησεως**. Ἐπ' αὐτῆς δὲ στηρίζεται ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὰς

(*) Σημ. «Αὐτοὺς ἐξ ἀρχῆς ἐποίησεν ἄνθρωπον καὶ ἀφῆκεν αὐτὸν ἐν χειρὶ διαβουλίου αὐτοῦ· ἐὰν θέλῃς, συντηρήσεις ἐντολὰς καὶ πίστιν ποιήσεις εὐδοκίας. Παρέθηκε σοι πῦρ καὶ ὕδωρ. Οὐ ἐὰν θέλῃς ἐκτενεῖς τὴν χεῖρά σου. Ἐναντι ἀνθρώπου ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ἐὰν εὐδοκήσῃ δοθήσεται αὐτῷ».

πράξεις του· ἄνευ αὐτῆς οὐδεμία πράξις, εἴτε καλὴ εἴτε κακὴ, θὰ ἠδύνατο νὰ καταλογισθῇ τῷ ἀνθρώπῳ· ὁ ἠθικὸς δὲ βίος τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἀδύνατος. Ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐλεύθερον ὄν εἶναι ὄν ἠθικόν. Διὰ τοῦτο τὰ κτήνη ὡς μὴ ἐλεύθερα, ἀλλ' ὡς πράττοντα κατὰ ἐνστικτα ἢ ὁρμέμφυτα τυφλῶς καὶ κατ' ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἠθικὰ ὄντα· αἱ πράξεις των δὲν ἔχουσιν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν· δὲν εἶναι οὔτε ἀξιόπαινα οὔτε ἀξιόμιμπα ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτῶν. Τὴν **θέλησιν** τοῦ ἀνθρώπου **ἐπηρεάζουσι** διάφοροι αἰτίαι, ὅτε μὲν αἱ ἐπιθυμίαι, ὅτε δὲ ὁ ἐγωισμός, ὅτε δὲ ὁ ὀρθὸς λόγος· ἀλλ' εἰς πάσας τὰς περιστάσεις ταύτας ὠθεῖται μὲν εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πράξιν, **ἀλλὰ δὲν ἐξαναγκάζεται**. Ἄλλως ἤθελε παύσει ἢ εὐθύνῃ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἔχει πάντοτε τὴν συναίσθησιν, ὅτι εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του. Ἐὰν ἐνικήθῃ ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του ἢ ἐὰν ἐνέδωκεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἐγωισμοῦ του καὶ ἔπραξε κακόν τι, φέγει ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται τύψεις συνειδότος. Ἐὰν τοὺναντίον ὑπήκουσεν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐπαινεῖ ἑαυτὸν καὶ αἰσθάνεται ἠθικὴν ἱκανοποίησιν. Τοῦτο προϋποθέτει, ὅτι πάντοτε ἦτο ἐλεύθερος νὰ πράξῃ ἢ νὰ μὴ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν ὄν, πρέπει νὰ ρυθμίσῃ τὴν θέλησίν του σύμφωνα πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου καὶ τῆς συνειδήσεώς του καὶ νὰ μὴ ἀφίνη ἑαυτὸν νὰ σύρῃται ὑπὸ τῶν τυφλῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωισμοῦ. Εἰς τοῦτο αἰσθάνεται ἕκαστος ἐσωτερικῶς ὅτι εἶναι ὑπόχρεως. Ὅταν δὲ συνήθισῃ τις νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἢ θέλησός του, οὕτως ἄσκουμένη καὶ κρατυνομένη, λαμβάνει τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ῥοπὴν, καθὼς φέρεται πρὸς τὸ κακόν, ὅταν ἐθίσῃ τις ἑαυτὸν εἰς τὸ πράττειν τοῦτο. Τότε ἡ θέλησις εἶναι πράγματι **ἰσχυρά**, ὅταν ἐκλέγῃ ὅ,τι πρέπει, οὐχὶ δὲ ὅταν ὑπὸ τῶν παθῶν ἢ τοῦ ἐγωισμοῦ του σύρῃται αἰχμάλωτος εἰς ὅ,τι δὲν πρέπει.

§ 14.

Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων ;

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν ἐλεύθερον καὶ πράττει οὐχὶ κατὰ βίαν καὶ ἀνάγκην, ἀλλ' ἐλευθέρως, φέρει τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων

του. *Ἡ ἀπόδοσις τῆς εὐθύνης* πράξεώς τινος εἰς τина λέγεται *καταλογισμὸς* τῆς πράξεως. Περὶ τοῦ καταλογισμοῦ τούτου παρατηροῦμεν τὰ ἐπόμενα· 1) Ἐκεῖνο μόνον τὸ ἔργον δύναται νὰ καταλογισθῇ τινι, τὸ ὁποῖον οὗτος ἔπραξεν ἐλευθέρως. Ἐὰν κατὰ λάθος, τὸ ὁποῖον μοι ἦτο ἀδύνατον νὰ προῖδω, ἢ ἐξαναγκασθεὶς ὑπ' ἄλλου ἔδραψά τινα παρὰ τὴν θέλησίν μου, δὲν δύναται νὰ μοι καταλογισθῇ. 2) Ὅσῳ μικρότερα ἡ ἐλευθερία, τοσοῦτον μικρότερος καὶ ὁ καταλογισμός. Τὴν ἐλευθερίαν ἐξασθενίζουσι καὶ σμικρύνουσιν ἡ ἄγνοιά, ὁ φόβος, τὰ πάθη, ἡ συνήθεια. Διότι ὁ ἐν ἀγνοίᾳ εὐρισκόμενος ἢ τελῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου ἢ πάθους τινός, ὁργῆς π. χ. ἢ παρασυρόμενος ὑπὸ ἐπικρατοῦσης κακῆς συνήθειας, δὲν πράττει ἐντελῶς ἐλευθέρως. 3) Ὅσῳ μεγαλητέρα ἡ ἐλευθερία, τοσοῦτον ὁ καταλογισμὸς μεγαλήτερος. Τοῦτο ἐννοεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρω. 4) Ὁ καταλογισμὸς εἶναι *ἀνάλογος τῆς σπουδαιότητος* τῆς ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένης *ὑποχρεώσεως*. Ὁ ὑδρὶζων π. χ. τὸν ἑαυτοῦ πατέρα ἁμαρτάνει βαρύτερον τοῦ πράττοντος τὸ αὐτὸ ἁμάρτημα εἰς ξένον τινά. Ὁ καταλογισμὸς εἶναι *ἀνάλογος τῶν δυσχερειῶν* πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου. Π. χ. ὁ κατατρυχόμενος ὑπὸ πενίας καὶ ὁμως τίμιος δεικνυόμενος ἐν τῇ διαχειρίσει ξένων χρημάτων εἶναι μᾶλλον ἀξιέπαινος τοῦ τιμίου πλουσίου.

§ 15.

Τί εἶναι ἀρετή ;

Ἀρετὴ εἶναι ἡ σταθερὰ γνώμη ἢ ἔξις τοῦ πράττειν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, δηλαδὴ ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, πρὸς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ἢ ἀκριδῆς πλήρωσις πάντων τῶν καθηκόντων ἡμῶν καὶ ὁ σεβασμὸς πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων. *Ἡ ἀρετὴ ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀληθινὸν ἀνθρωπισμόν*, διότι ἀληθὴς λογικὸς ἄνθρωπος εἶναι ὁ μὴ κινούμενος ὑπὸ μόνον τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ καὶ τῶν ἐγωιστικῶν ἐνστίκτων, ὅπως τὰ κτήνη, ἀλλ' ἀκολουθῶν ὡς ὕψιστον ὁδηγὸν τὸν λόγον καὶ τὴν συνείδησιν, τὰ ἐπιβάλλοντα αὐτῷ ὡς ὕψιστον ἐλαττήριον τῶν πράξεών του τὸν ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης.

Διὰ τῆς ἀρετῆς ὑφούται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆς ἀπλῶς σωματικῆς, κτηνώδους ζωῆς, εἰς τὴν πνευματικὴν, ἠθικὴν, ἀληθῶς ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἡ ἀρετὴ, ἵνα ᾖναι *ἀληθής*, πρέπει νὰ ἔχη τὰ ἐπόμενα ἰδιώματα: 1) Πρέπει νὰ ᾖναι *περιληπτικὴ πάντων τῶν καθηκόντων*. Διότι δὲν ἀρκεῖ τὰ μὲν τῶν καθηκόντων νὰ πράττει τις, τῶν δὲ νὰ ἀμελῇ· νὰ ᾖναι π. χ. καλὸς πατήρ, ἀλλὰ κακὸς πολίτης. Ἡ τελεία καὶ ἀληθὴς ἀρετὴ δὲν εἶναι μονομερής. 2) Πρέπει νὰ ᾖναι *ἀμετάβλητος καὶ καρτερικὴ*. Μία ἀγαθὴ πράξις ἅπαξ γενομένη δὲν συνιστᾷ ἀρετὴν· αὕτη δεικνύεται πάντοτε· εἶναι τοιαύτη καὶ σήμερον καὶ αὔριον καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ· πράττεται οὐ μόνον ὅταν ᾖναι εὐκολος, ἀλλὰ καὶ ὅταν μεγάλοι δυσχερεῖαι πρέπη νὰ ὑπερникηθῶσιν· ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀπέκτησε τὴν ἑξὶν τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ εἶναι ἐνάρετος καὶ ὅταν πρόκηται νὰ ὑποστῇ μεγάλας ὕλικας ζημίας. 3) Πρέπει νὰ ᾖναι *ἐνεργός*, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἀγαθῶν ἔργων. Ἡ ἐν λόγοις ἀρετὴ οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· τὸ νὰ λαλῇ τις ἐνθουσιωδῶς ἐνώπιον ἄλλων περὶ ἀρετῆς καὶ νὰ πλέκη λαμπρὰ ταύτη ἐγκώμια δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλῆς· ἐνδείξεις ἀκραφνοῦς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπης· διότι πολλάκις καὶ φαῦλοι ὁμιλοῦσι περὶ ἀρετῆς. Τὰ ἀγαθὰ λοιπὸν ἔργα εἶναι τὰ μαρτυροῦντα τὴν ἀληθεῖ ἀρετὴν. «Ἐὰν ἀδελφὸς ἢ ἀδελφή, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β' 15), γυμνοὶ ὑπάρχωσι καὶ λειπόμενοι ὥς τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπη δὲ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε, μὴ δώτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;» 4) Πρέπει νὰ ᾖναι *καθαρά*, δηλαδὴ νὰ γίνηται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὅταν ἡ ἀρετὴ γίνηται διὰ φόβον ἢ δι' ὠφέλειαν ἢ διὰ δόξαν, τότε δὲν ἔχει ἀξίαν τινά. Τότε ἡ ἀρετὴ καταδιβάσεται εἰς μέσον ἀπλοῦν τῶν σκοπῶν ἡμῶν. Τοιαύτην ἀρετὴν δύνανται νὰ ἀσκῶσι καὶ οἱ χεῖριστοι τῶν ἀνθρώπων.

§ 16.

Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν ;

Κακία εἶναι ἡ σταθερὰ γνῶμη ἢ ἡ ῥοπή πρὸς τὸ πράττειν τὸ κακόν. Ἡ κακία εἶναι τὸ ὅλως ἀντίθετον τῆς ἀρετῆς. Μία μόνη

κακὴ πρᾶξις λέγεται **ἀμαρτία**. Ἡ κακία εἶναι ὑποδούλωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ εἰς τὸν ἐγωισμόν καὶ ἐντελὴς ἀδιαφορία πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ὁ κακός, ὡς κανόνα τῶν πράξεων του ἔχει τὸ ἡδύον τὰς αἰσθήσεις του ἢ τὸ συμφέρον ἐν γένει, κωφεύει δὲ ἐντελῶς πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἥτις ἐπιβάλλει αὐτῷ τὸ καθήκον. Διὰ τῆς κακίας καταπίπτει τις εἰς ἀποκτίνωσιν, διότι τὰ κτήνη τὰ στερούμενα λογικοῦ κινουῦνται μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ὁ ἐν κακίᾳ ζῶν ζῇ μόνον τὴν κατωτέραν, σωματικὴν ζωὴν, ἀγνοεῖ δὲ τὴν ἀνωτέραν, πνευματικὴν, ἠθικὴν ζωὴν. Τὰ κρατύνοντα τὴν κακίαν εἶναι κυρίως τέσσαρά τινα, ἡ κακὴ ἀγωγή, ἡ ἔλλειψις τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας, ἡ κακὴ καὶ διεστραμμένη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία καὶ τὰ κακὰ παραδείγματα ἢ αἱ κακαὶ συναναστροφαί. 1ον Ἡ **κακὴ ἀγωγή** δύναται νὰ βλάψῃ μεγάλως τὸν ἄνθρωπον· διότι ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς εἶναι λίαν εὐπλαστος, καί, καθὼς πλάσσεται τις ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, τοιοῦτος συνήθως γίνεται σὺν τῷ χρόνῳ. Ὁ παῖς μὴ ἔχων ἀνεπτυγμένην τὴν διάνοιαν αὐτοῦ πράττει καθὼς βλέπει, καὶ τὰ παραδείγματα τοῦ πατρὸς ἢ τῆς μητρός του εἶναι τὰ πρῶτα καὶ σπουδαιότατα μαθήματα τῆς ἠθικῆς, τὰ ὁποῖα λαμβάνει. Ὅταν λοιπὸν βλέπῃ κακὰ παραδείγματα ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ διαφθαρῇ. Μάλιστα δὲ εἶναι μεγίστη ἡ ἐπιρροὴ τῆς μητρός, ὅφ' ἣς τὴν παιδαγωγῶσιν τελεῖ κυρίως ὁ παῖς. Διὰ τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον, ὅτι ἀνδρῶν φημισθέντων ἐπ' ἀρετῇ μητέρες ὑπῆρξαν ἀγιώταται γυναῖκες, οἷον τοῦ Χρυσοστόμου ἡ Ἀνθοῦσα, τοῦ Αὐγουστίνου ἡ Μόνικα, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἡ Νόννα καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας, ἡ Ἐμμέλεια. Τὸν ἀντίον πολλῶν περιβοήτων κακούργων αἱ μητέρες ὑπῆρξαν κακούργοι. Εὐτυχεῖς ὅσοι ἐμπνέονται ἐκ παιδικῆς ἡλικίας παρὰ τῶν μητέρων αὐτῶν τὴν εὐσέδειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρετὴν ἐν γένει ἀγάπην. 2ον Ἡ **ἐλλειψις** ἔπειτα τῆς **θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς** διδασκαλίας κρατύνει ἐν τῇ κακίᾳ. Διότι πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τις εὐσεβὴς καὶ ἐνάρετος, ὅταν οὐδέποτε ἐδιδάχθῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, ὅταν οὐδέποτε προετράπη εἰς τὸ

ἀγαθὸν καὶ ἀπετράπη ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ἡ διδασκαλία τοῦ λαοῦ εἶναι εἰς χεῖρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν σχολείων. Ἡ **Ἐκκλησία**, εἰς ἣν εἶναι κυρίως ἀνατεθειμένη ἡ ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, ἔχει καθήκον μέγιστον νὰ κηρύττῃ πρὸς αὐτὸν τὰς θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας καὶ νὰ ὁδηγῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ἐν τοῖς σχολείοις δὲ πρέπει νὰ θεωρῇται πρῶτιστον μέλημα οὐχὶ ἀπλῶς ὁ πλουτισμὸς τοῦ νοῦ τῶν μαθητῶν διὰ γνώσεων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ μόρφωσις τοῦ ἡθικοῦ αὐτῶν, τὰ δὲ μαθήματα τὰ κυρίως τείνοντα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον (τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ) δεόν νὰ τιμῶνται ὡς τὰ πρῶτα. Ὅταν ἡ Ἐκκλησία σιγᾷ, ὅταν τὸ κήρυγμα δὲν ἀκούεται καὶ ὁ λαὸς μένῃ θρησκευτικῶς ἀμόρφωτος, ὅταν τὰ σχολεῖα δὲν στηρίζωσιν εἰς τὴν εὐσέδειαν καὶ τὴν ἀρετὴν, τότε οὐδόλως παρὰδοξον, ὅτι οἱ λαοὶ διαφθείρονται καὶ ἡ κακία θριαμβεῖ. ὅν Καθὼς βλάπτει ἡ ἑλλειψὶς τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, οὕτως ἐπιδραστὴς εἶναι καὶ ἡ **κακὴ ἢ διεστραμμένη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ διδασκαλία**. Ἡ χειρίστη ἀλλὰ καὶ συνηθεστάτη διαστροφή τῆς θρησκείας εἶναι, ὅταν παρίσταται αὕτη ὡς σύνολον ἐξωτερικῶν τελετῶν καὶ ἐθίμων, ὧν ἡ ἀπλὴ τήρησις νομίζεται ὅτι ἀρκεῖ, ἐν ᾧ ἡ θρησκεία εἶναι ἡ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα, ἡ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς δεικνυομένη, καὶ μόνον ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὐσεβείας εἶναι ἡ λατρεία καὶ πᾶν ὅ,τι ὡς ἐξωτερικὸν ἐθιμον συνεδέθη μετὰ τῆς θρησκείας. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς θρησκείας ὡς ἀπλῆς ἐξωτερικῶν τύπων συνηθείας συνεπάγεται τοῦτο τὸ μέγιστον ἄτοπον, ὅτι πολλοὶ νομίζοντες ἑαυτοὺς εὐσεβεῖς καὶ θρησκούς, διότι ἀπλῶς καὶ μηχανικῶς τοὺς τύπους τῆς θρησκείας ἐκτελοῦσιν, εἶναι ἄλλως ἀνθρωποὶ ἀσπλαγχοὶ καὶ ἀδικοὶ. Ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς πρῶτον πρέπει νὰ δεῖξῃ τὴν εὐσέδειαν τοῦ διὰ τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, καὶ ἔπειτα ἔχουσιν ἀξίαν αἱ προσευχαὶ αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι «Οὐχὶ ὁ λέγων, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. 23, 21). Ἀλλαχοῦ δὲ λέγει ἡ Γραφή ἐξ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν» (Ψαλμ. 51, 6, Ματθ. 23, 13),

δηλ. πρὸ πάντων ζητεῖ παρὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα φιλάνθρωπίας καὶ τότε εἶναι δεκταὶ καὶ αἱ δεήσεις αὐτῶν. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν οὐδέποτε ἔπρεπε νὰ λησιμονήσωσιν οἱ διδάσκαλοι τῆς θρησκείας. 4ον Τέλος τὰ κακὰ παραδείγματα καὶ αἱ κακαὶ συναναστροφαί (*), ἐννοεῖται, ὅτι διαφθείρουσι μεγάλως τὸν ἄνθρωπον· διότι τὸ παράδειγμα, λαλοῦν εὐγλωττότερον πάσης ῥητορικῆς τέχνης, ἀσκεῖ μεγίστην ἐπιρροὴν οὐ μόνον ἐπὶ τῶν ἀπειροτέρων καὶ ἀκριτωτέρων ἀνθρώπων, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τὸ καλὸν τοῦ κακοῦ μιμοῦνται πᾶν ὅ,τι βλέπουσι παρὰ τῶν ἄλλων πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐμπειροτέρων καὶ συνετωτέρων. Διότι, ὅταν τις εὐρίσκηται πάντοτε μετὰ διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἷονεὶ φθείρεται ἐκ τῆς μεμολυσμένης ἀτμοσφαίρας, ἐν ᾗ ζῇ. Κατὰ μικρὸν ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον βλέπει καταπατούμενον καὶ περιυδριζόμενον ὑπὸ τῶν περὶ αὐτόν, ψυχραίνεται, ἡ εὐσέβεια ἐκλείπει, ἡ ἀρετὴ σαλεύεται καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέρχεται τὸ πλήρες ἠθικὸν ναυάγιον. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορινθ. ιε', 33), κατὰ τὸν Ἑλληνα ποιητὴν Μένανδρον· «Μὴ πλανασθε ἀδελφοί· φθεῖρουσιν ἢ θη χρῆσθ' ὁμιλῆαι κακαί».

(*) Σημ. Ὅτι ἐπειδὴ βλέπτουσιν αἱ κακαὶ συναναστροφαί, δέον νὰ ἀναστρέφηται τις μετὰ ἀγαθῶν καὶ τοιούτους νὰ ἔχη φίλους. Φιλία εἶναι ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη πρὸς τινὰ πρόσωπα, ὧν τὰ προτερήματα καὶ ἡ ἀρετὴ εἰλκυσαν ἡμῶν τὴν συμπάθειαν. Ἡ φιλία ἢ στηριζομένη οὐχὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν προτερημάτων καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν φίλων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι εἶναι ἀπλῶς εἰς ἡμᾶς εὐχάριστοι ἢ ὠφέλιμοι, εἶναι ψευδής. Εἶναι μέγα εὐτύχημα τὸ ἔχειν φίλους, οἵτινες, ἐν μὲν ταῖς εὐπραγίαις γίνονται κοινωνοὶ τῆς εὐτυχίας ἡμῶν, ἐν δὲ ταῖς δυσπραγίαις παραμυθοῦσι καὶ στηρίζουσιν ἡμᾶς.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ, ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΘΙΟΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

Α'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

§ 17.

Τί είναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς πρώτιστον καθήκον τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεόν (§ 5). Τὴν ἀγάπην ταύτην ὀφείλομεν πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ *τελειότατον* τῶν ὄντων ἢ τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ ἡ αἰτία πάντων, ἐκεῖνος, εἰς ὃν χρεωστούμεν οὐ μόνον τὴν ὑπαρξιν ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ παρ' οὗ, ὡς τῆς πηγῆς παντὸς ἀγαθοῦ, *ἔχομεν* καὶ πᾶν ἄλλο ἀγαθόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη πρὸς τὸν Θεὸν καλεῖται *εὐσέβεια*. Εὐσεβὴς εἶναι τις, ὅταν ἔχῃ ἀκλόνητον πίστιν εἰς τὸν Θεόν καὶ ἀπὸ καρδίας ἀσπάζῃται τὰς περὶ Θεοῦ ἀληθείας, ὅταν ᾗναι ἀπὸ ψυχῆς προσκεκολλημένος εἰς τὸν Θεόν ἢ *ἀγαπᾷ* αὐτόν, καὶ ὅταν ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἔχῃ τὴν πεποιθήσιν του εἰς τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ ἢ *ἐλπίζῃ* εἰς αὐτόν. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιλαμβάνονται καὶ εἶναι ἐκδηλώσεις αὐτῆς ἡ *πίστις*, ἡ *ἀγάπη* (*) καὶ ἡ *ἐλπίς* εἰς τὸν Θεόν. Ἡ *ἀγάπη* πρὸς τὸν Θεὸν προϋποθέτει τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν· διότι

(*) Σημ. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἐν εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια· ἐν στενωτέρᾳ κυρίᾳ ἐννοίᾳ καλοῦμεν ἀγάπην πρὸς τὸν Θεὸν τὴν κλίσιν καὶ προσκόλλησιν τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν.

ὁ μὴ πιστεύων δὲν δύναται νὰ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν· συνεπάγεται δὲ ἡ ἀγάπη τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα, διότι, ἐπειδὴ συνδεόμεθα διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐννοοῦμεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην ἡμῶν ἀνταποκρίνεται ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ὡς ὄντος παναγάθου πατρός, ἐλπίζομεν εἰς τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. Ἐν τῇ εὐσεβείᾳ περιέχεται μὲν καὶ ὁ φόβος πρὸς τὸν Θεόν, ὡς τιμωρὸν τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο αἶσθημα εἶναι κατώτερον, εἶναι ἡ πρώτη βαθμὶς τῆς εὐσεβείας, ὑπὲρ ἣν ὕψοι τὸν ἄνθρωπον ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν ὡς τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθὸν καὶ τὴν πηγὴν παντός ἀγαθοῦ. «Ἡ τελεία ἀγάπη, λέγει ἡ Γραφή (Α΄ Ἰωάν. δ', 18), ἔξω βάλλει τὸν φόβον». Ἐν τῇ τελείᾳ εὐσεβείᾳ τὸν φόβον ἀντικαθιστᾷ ἡ ἀγάπη. Τὴν *εὐσέβειαν* ἡμῶν *πρέπει νὰ δεικνύωμεν ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ ἡμῶν*, ὅστις δέον νὰ ᾔηται σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ γραπτὸν ἐν τῇ συνειδήσει ἐκάστου καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς κηρυττόμενον. Ὁλόκληρος ὁ βίος ἡμῶν πρέπει νὰ ᾔηται εὐσεβής. Ὅταν δὲ τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν δεικνύωμεν καὶ διὰ λόγων ἢ προσευχῆς πρὸς τὸν Θεόν, τότε ἀποτελεῖται ἡ *λατρεία*. Ἡ εὐσέβεια οὐδέποτε πρέπει νὰ παύῃ ὑπάρχουσα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καὶ νὰ φανερωταὶ δι' ἐναρέτου βίου, ἢ λατρείας τοῦναντίον· δύναται νὰ γίνηται μόνον δι' ὀρισμένους κυριούς.

§ 18.

Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν;

Πίστις εἰς τὸν Θεόν λέγεται ἡ ἀκλόνητος ἡμῶν πεποιθήσις περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ πασῶν ἐν γένει τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ὅσαι διὰ τῆς συνειδήσεως ἡμῶν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἀγίας Γραφῆς εἶναι ἡμῖν γνωσταί. Ἡ *πίστις ἡμῶν ἐν γένει*, ἡ παροδοχὴ δηλ. ἀληθείας τινός, δύναται νὰ στηρίζηται ἢ ἀπλῶς ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τοῦ κύρους τοῦ λέγοντος αὐτήν, καὶ τότε καλεῖται *ιστορικὴ* πίστις, ἢ ἐπὶ τῆς λογικότητος τῆς ἀληθείας, ἣν πιστεύομεν, τῆς συμφωνίας δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς γνωστὰς καὶ παραδεδεγμένας ἀληθείας τοῦ νοῦ ἡμῶν,

καὶ τότε λέγεται *λογικὴ πίστις*. Ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πίστις εἶναι ἅμα ἱστορικὴ καὶ λογικὴ. *Εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας πιστεύομεν, διότι διδάσκονται ὑπὸ ἀξιοπρίστων καὶ μέγιστον κύρος ἔχόντων ἀνδρῶν, τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς ἁγίας Γραφῆς*. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἱεροὶ καὶ ὁ βίος αὐτῶν ἦτο ἅγιος· ἀπέθανον δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν ὑπὲρ ἐκείνων, ἅτινα ἐδίδαξαν, ἢ δὲ ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων των, ἐπειδὴ ταῦτα περιέχουσι τὰς καθαρωτάτας καὶ ὑψίστας περὶ Θεοῦ, θρησκείας καὶ ἠθικῆς ἐννοίας ἢ τὴν τελειοτάτην ἀποκάλυψιν τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας (ἡ διδασκαλία τῶν ἱερῶν συγγραφέων τῆς Γραφῆς περὶ Θεοῦ καὶ ἠθικῆς ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ὅτι ὑπερβαίνει πᾶν ὅ,τι ἐδίδαξαν τὰ ἄλλα θρησκευτά καὶ οἱ σφώτατοι τῶν ἀνθρώπων πρὸ καὶ μετὰ Χριστόν), γεννᾷ ἐν ἡμῖν τὴν πίστιν, ὅτι βεβαίως οὗτοι ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐφωτίσθησαν ἄνωθεν, ὅπως γράψωσι τὰ ἱερὰ αὐτῶν βιβλία, διότι πᾶν ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλόν, πᾶν δώρημα τέλειον, εἰς τὸν Θεὸν φυσικῶς ἀποδίδει ὁ ἄνθρωπος (Ίακ. α', 17). Διὰ πάντα ταῦτα ἔχομεν δικαίως πεποιθήσιν εἰς τοὺς λόγους αὐτῶν, εἰς τὸ κύρος τῆς διδασκαλίας των. *Δεύτερον πιστεύομεν εἰς τὰς ἀληθείας τῆς θρησκείας, διότι εἶναι λογικαὶ καὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς γνωστὰς καὶ ὡς ἀληθεῖς ἀνεγνωρισμένας ἰδέας τοῦ νοῦ ἡμῶν ἢ πρὸς τὰς ἀποφάνσεις τοῦ κοινοῦ ὑγιοῦς νοῦ καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως*, ἅτινα ἐδόθησαν ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Πλάστου, ἵνα ὁδηγῶσιν ἡμᾶς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἐνῷ αἱ ἀντίθετοι εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας πλάναι εἶναι μωραὶ καὶ ἀνόητοι. Διότι πιστεύοντες 1ον εἰς τὸν Θεὸν ὡς ποιητὴν τοῦ κόσμου καὶ πατέρα ἡμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, 2ον εἰς τὴν θεῖαν αὐτοῦ πρόνοιαν, ἣτις κυβερνᾷ καὶ διευθύνει τὰ πάντα, 3ον εἰς τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς, 4ον εἰς τὸν προορισμὸν ἡμῶν εἰς τὸ νὰ *πράττωμεν τὸ ἀγαθόν*, ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἡμῶν, ἵνα γίνωμεν ἅξια τέκνα τοῦ οὐρανόλου ἡμῶν πατρὸς καὶ ὁμοιάσωμεν πρὸς αὐτόν, 5ον εἰς τὸν Χριστὸν ὡς σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατήλλαξεν ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν, διὰ δὲ τῆς θρησκείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀγάπης, ἣν ἔδρυσεν, ὠδήγησε τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ τῆς ἁμαρτίας

εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὸν ἁγιασμόν καὶ ἀνεμόρφωσε καὶ ἀνέπλασεν αὐτὸν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς, διὰ δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ **ἁγίου Πνεύματός του** ἐμπνεομένης ἐκκλησίας του ἐνεργεῖ ἔτι καὶ νῦν τὴν ἀναγέννησιν καὶ σωτηρίαν ἐκάστου ἡμῶν, καὶ ἴδοντες εἰς τὴν **μέλλουσαν ζωὴν** καὶ μέλλουσιν κρίσιν (καὶ αὐταὶ εἶναι αἱ θεμελιωδέστεραι ἀλήθειαι τοῦ Χριστιανισμοῦ) πιστεύομεν εἰς ἀληθείας εἰς ἃς ἀναγκάζομεθα καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ὕγιους νοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἠθικῆς συνειδήσεως ἡμῶν. Διότι θὰ ἦτο ἄλογον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἀλλ' ὅτι ὁ κόσμος οὗτος ἐπλάσθη τυχαίως· διότι ἡ λέξις τύχη οὐδὲν σημαίνει καὶ καθὼς θὰ ἦτο μωρὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἰκία τις ἔγινεν τυχαίως, οὕτω μωρὸν θὰ ἦτο νὰ εἴπωμεν, ὅτι τυχαίως ἔγινεν ὁ κόσμος, ὅστις εἶναι μετὰ τῶς αὐτῆς σοφίας καὶ ἁρμονίας κατασκευασμένος· καὶ ἡ ἠθικὴ δὲ συνειδήσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀποτρέπουσα ἀπὸ τῶν κακῶν, προτρέπουσα δὲ εἰς τὰ ἀγαθὰ, μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ ὡς ἀνωτάτου νομοθέτου καὶ δικαίου κριτοῦ. Ὁμοίως ἀδύνατον νὰ δεχθῇ ὁ λογικὸς ἄνθρωπος, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον κατέλειπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην καὶ δὲν προνοεῖ περὶ αὐτοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν εἰς τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀναγκαίως αὐτῷ ὡς τελείῳ ἀποδίδει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων, ὁ Σωκράτης π. χ. καὶ ὁ Πλάτων, ἐπίστευον εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν. Ἐπίσης δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνον ὕλη, διότι ἡ ὕλη δὲν σκέπτεται οὐδὲ θέλει· ἡ νόησις καὶ ἡ θέλησις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ ἰδιάζοντα αὐτῷ καὶ ἐλλείποντα ἀπὸ τῶν ὕλικων πραγμάτων, μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξίν ἐν αὐτῷ ψυχῆς ὡς πνευματικῆς οὐσίας. Τὰ ἄλογα ζῷα ἔχουσι στοιχειώδη τινὰ νόησιν, ἀναγκαίαν μόνον διὰ τὰς πρώτας σωματικὰς τῶν ἀνάγκας, οὐχὶ δὲ λογικὴν ὑψηλοτέραν νόησιν, ὥστε νὰ ζητῶσι τὰς αἰτίας τῶν ὄντων καὶ νὰ ὑψῶνται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, δὲν ἔχουσι διὰ τοῦτο ἐπιστήμην, καλλιτεχνίαν, ἱστορίαν, θρησκείαν, ἠθικὴν, πολιτισμόν. Ὡσαύτως δὲν εἶναι ὀρθόν, ὅτι **προορισμός** τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ἀπολαύῃ μόνον τῶν ὕλικων ἀγαθῶν, διότι τοῦτο εἶναι ὁ προορισμός τῶν κτηνῶν. Ὁ λογικὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται, ὅτι ἔχει ἄλλον ὑψηλότερον, πνευμα-

τικώτερον προορισμόν, τὴν πνευματικὴν τοῦ καὶ ἠθικὴν τελειοποίησιν, τὴν πραγμάτων τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὴν ὁμοίωσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειτα δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ *Χριστὸς* δὲν ἔσωσε τὸν κόσμον, διότι ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ τὸνναντίον· διότι διὰ τῆς θρησκείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ *ἡλλοιώθη* ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου καὶ ἀνεμορφώθη οὗτος θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς· δι' αὐτῆς κατηργήθη ἡ εἰδωλολατρεία καὶ διεδόθη πανταχοῦ ἡ γνῶσις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ· ἐξέλιπεν ἡ ἀπανθρωπία τῆς ἀρχαίας ἐθνικῆς κοινωνίας, ἣν ἐδείκνυον πρὸ πάντων τὰ θεάματα τῶν θηριομαχιῶν, καὶ τὰ ἥθη ἐγένοντο φιλανθρωπότερα, ὥς μαρτυροῦσι τὰ ἀναρίθμητα φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν· ἔπαυσεν ἡ δουλεία καὶ ἐκηρύχθη ἡ ἰσότης καὶ ἀδελφότης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων· ἐμετριάσθη σπουδαίως ἡ ἀκολασία τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἐτιμήθη ἡ σωφροσύνη καὶ ὑψώθη ὁ οἰκογενειακὸς βίος. Πάντα ταῦτα δεικνύουσι τὸν Χριστὸν ἀληθῶς σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν τοῦ κόσμου. Καὶ τέλος εἶναι πλάνη τὸ ὅτι, ἂν τε ἀδικήσῃ τις ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἂν τε πράξῃ ἐναρέτως, δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ *ἐν μελλούσῃ*· τινὶ *ζωῇ* ἢ τιμωρίαν ἢ ἀνταμοιβήν, διότι τοῦτο λέγει ἡ συνείδησις ἐκάστου, ὅτι εἶναι ἀδύνατον, ὡς ἀδικον. Τότε θὰ ἦτο ἄδικος ὁ Θεός, ὅπερ εἶναι παράλογον. Διὰ τοῦτο οἱ μέγιστοι ἄνδρες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν θεοσεβεῖς (*). Μόνον δὲ ὁ ἄφρων κατὰ τὴν Γραφὴν λέγει, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός. (Ψαλ. ιγ', 1). *Ἡ ἄφροσύνη καὶ ἡ ἀσυνειδησία ἄγει εἰς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἀσέδειαν· ἡ ἀληθὴς σοφία καὶ ἡ χρησιμότης τοῦναντίον ὁδηγεῖ εἰς τὴν πίστιν*. Ἀφρονες καὶ ἀμαθεῖς ἢ διεστραμμένην ἔχοντες τὴν διάνοιαν συνήθως ἀργοῦνται τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν πρόνοιαν, ἀνίκανοι ὄντες ἀπὸ τῆς θεωρίας τῶν τοσοῦτον

(*) Σημ. Τὰς θεμελιώδεις ιδέας τῆς θρησκείας, τὸν Θεόν, τὴν πρόνοιαν, τὴν πνευματικότητα τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτῆς παρεδέχθησαν καὶ ὑπεστήριξαν οἱ σοφώτεροι ἄνδρες τοῦ κόσμου, ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ὁ Πυθαγόρας, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Κικέρων, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ Καρτέσιος, ὁ Λεϊβνίτιος, ὁ Οὐόλφιος, ὁ Κάντιος, ὁ Ἰακώβης καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἔξοχοι φιλόσοφοι.

πανσόφως πεπονημένων δημιουργημάτων νὰ ὑψωθῶσιν εἰς τὸν δημιουργὸν καὶ τὴν πρόνοιάν του. Ὁ ὑγιὴς νοῦς τοῦναντίον καὶ μάλιστα ὁ διὰ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθοῦς παιδείας πεφωτισμένος βλέπει πανταχοῦ ἐν τῇ φύσει τὸν Θεὸν καὶ ἐννοεῖ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς. «Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλμ. ιη', 1). Ὡσαύτως καὶ ὁ **ἀσυνειδήτος** καὶ διεφθαρμένος ἄνθρωπος εὐκόλως ἀπιστεῖ, διότι ἐπιθυμεῖ νὰ κωφεύῃ εἰς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς του, ἥτις κηρύττει τὸν Θεὸν ὡς ὕψιστον νομοθέτην καὶ δίκαιον κριτὴν καὶ μέλλουσιν ζωήν, ἐν ἣ ἡ κακία θέλει τιμωρηθῇ, ἡ δὲ ἀρετὴ θέλει ἀνταμειφθῇ. Αἱ μεγάλοι αὗται ἀλήθειαι τῆς συνειδήσεως ταράττουσιν αὐτὸν καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὰς ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπιστία παρακολουθεῖ λοιπὸν τὴν ἀσυνειδησίαν καὶ τὴν διαφθοράν· τοῦναντίον ἡ χρηστότης καὶ ἡ ἀρετὴ ἀρέσκειται εἰς τὴν πίστιν· ὁ ἐνάρτεος καὶ χρηστὸς θέλει νὰ ὑπάχῃ Θεός, νὰ ὑπάρχῃ μέλλουσα ζωὴ, ἵνα ὑποστηρίξῃται τὸ ἀγαθὸν κατὰ τῆς κακίας καὶ ἐπὶ τέλους θριαμβεύῃ κατ' αὐτῆς. Τὰ ἐκ τῆς πίστεως καλὰ εἶναι μεγάλα. Αὐτὴ στηρίζει εἰς τὴν ἀρετήν· αὐτὴ ἐνθαρρύνει ἡμᾶς ἐν ταῖς δυσχεραίαις τοῦ βίου· αὐτὴ παρηγορεῖ ἡμᾶς ἐν ταῖς θλίψεσιν.

Ἵνα ᾗναι ἀληθὴς ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις πρέπει νὰ ᾗναι· 1) **Λογικὴ**, δηλ. δεόν νὰ πιστεύωμεν μετὰ λόγου, μὴ ἀναμειγνύνοντες μετὰ τῶν ἀληθειῶν τῆς θρησκείας πράγματα ἄσχετα πρὸς αὐτὴν καὶ μὴ ἀποδεχόμενοι τυφλῶς καὶ ἄνευ πάσης ἐξετάσεως πᾶσαν πρόληψιν καὶ δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκευτικῆς ἀληθείας. 2) Πρέπει νὰ ᾗναι **σταθερά**. Ὁ ἀληθῶς πιστεύων ἐμμένει πάντοτε εἰς τὰς πεποιθήσεις του καὶ ὑπερμαχεῖ αὐτῶν, χάριν δὲ αὐτῶν εἶναι ἔτοιμος τὰ πάντα νὰ θυσιάσῃ. Τοιαύτην σταθερότητα πίστεως εἰς τὸν Θεὸν ἔδειξαν οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες κατεδιώχθησαν καὶ χάριν τῆς πίστεως ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καὶ τελευταῖον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον. 3) Ἡ πίστις πρέπει νὰ ᾗναι **ἐνεργὸς** ἢ ζῶσα, πρέπει δηλ. νὰ μὴ περιορίζεται μόνον ἐν λόγοις, ἀλλὰ νὰ δεικνύηται καὶ δι' ἔργων. Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος λέγει, ὅτι ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔχῃ ἔργα, εἶναι «νεκρά» (6', 14), καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος λέγει, ὅτι ἡ

πίστις πρέπει νὰ ἐνεργῇται διὰ τῆς ἀγάπης, νὰ δεικνύηται δηλ. ἐνεργὸς διὰ τῶν ἔργων τῆς ἀγάπης (Γαλ. ε', 6).

§ 19.

Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ;

Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ ἐκτὸς τῆς πίστεως καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς τὸν Θεόν, ἡ προσκόλλησις αὐτῆς εἰς αὐτὸν ὡς τὸ ἄκρον ἀγαθόν. Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, τὸ ἄκρον ἀγαθόν καὶ ἡ πηγὴ παντὸς ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καλεῖ ἡ ἁγία Γραφὴ τὸν Θεὸν «τέλειον» (Ματθ. ε', 48). Ὁ δὲ Ἰάκωβος διδάσκει, ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθῇ καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαίνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων» (α', 17). Τὸν Θεὸν ἐννοοῦντες ὡς τέλειον θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς *πρότυπον* ἡμῶν κεκτημένον ἐν τελειότητι ὅ,τι ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ πλασθέντες ἀτελῶς ἔχομεν. Ὅ,τι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει καλόν, ἀποδίδομεν διὰ τοῦτο εἰς τὸν Θεὸν ἐν τελειοτάτῳ βαθμῇ. Ὁ Θεὸς εἶναι ὡκεανός, ἐξ οὗ ἡμεῖς μόνον σταγόνας τινὰς ἐλάβομεν. Δύναμις, γνῶσις, ἀγαθότης, ἐξ ὧν καὶ ἡμεῖς ἔχομεν, εἶναι ἐν αὐτῷ τέλεια· διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὸν Θεὸν παντοδύναμον, παντογνώστην, πανάγαθον. Ὅ,τι ἐκ τῆς δυνάμεως, γνώσεως καὶ ἀγαθότητος αὐτοῦ εἶναι ἐν ἡμῖν, εἶναι ἀκτὶς ἐκ τοῦ φωτὸς αὐτοῦ. Τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ ἐκφράζοντες καλοῦμεν αὐτὸν καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν· καλὸν καὶ ἀληθές· διότι τὸ θεῖον καὶ τέλειον ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ τὰς τρεῖς ταύτας μορφάς, ὡς ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγαθόν, εἰς μὲν τὸν νοῦν ἡμῶν ὡς ἀληθές, εἰς δὲ τὸ αἶσθημα ὡς καλὸν καὶ εἰς τὴν θέλησιν ὡς ἀγαθόν. Τὰ τρία ταῦτα ἐννοοῦμεν ἐν τῷ Θεῷ ἐν τελειοτάτῳ βαθμῇ. Ἀγαπῶντες ἄρα τὸν Θεόν, ἀγαπῶμεν ἐν αὐτῷ τὴν τελείαν ἀλήθειαν, τὸ τέλειον θεῖον κάλλος, τὴν τελείαν ἀγαθότητα. Εἶναι δὲ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ. Καθὼς τὰ ὕλικά σώματα ἔλκονται πρὸς τὸν ἥλιον, ὅψ' οὗ θερμαίνονται καὶ ζωογονοῦνται, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ καὶ ἐν γένει τὰ πνεύματα διὰ τῆς ἀγάπης ἔλκονται πρὸς τὸν Θεόν, τὸ πνευματικὸν τοῦτο

κέντρον τοῦ ἡθικοῦ κόσμου, παρ' οὗ φωτίζονται καὶ λαμβάνουσι τὴν ζωὴν των. Διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης πρὸς τὸν Θεὸν ἐνούμεθα μετὰ τοῦ Θεοῦ, καθὼς λέγει ἡ Γραφή· «Ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ» (Α' Ἰωάν. δ', 14). Ἐν τῇ ἐνώσει δὲ ταύτῃ κοινωνοὶ γινόμενοι τοῦ ἀπειρου καὶ τελείου ἀγαθοῦ εὐρίσκομεν τὴν τελείαν ἡμῶν εὐτυχίαν καὶ μακαριότητα, ἣν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν ἡμῖν τὰ πεπερασμένα ἀγαθὰ, ὡς ἀτελῆ καὶ πρόσκαιρα. Καὶ οὕτω πληροῦται ἡ ἐσωτάτη ἀνάγκη τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἥτις αἰσθάνεται πλήρη εὐτυχίαν μόνον ἐν τῇ ἀποκτήσει τοῦ τελείου ἀγαθοῦ. Εἰς τὸ καθήκον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ὡς εἰς τὸ μέγιστον προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου» (Ματθ. κβ', 37). Ὅτι δὲ τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι **πρωτίστον**, εἶναι καὶ αὐτόδηλον· διότι οὐδὲν τῶν κτισμάτων, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ᾖναι τέλειον καὶ ἡμῖν εὐεργετικόν, δύναται ἔστω καὶ μακρόθεν νὰ ἐξισωθῇ κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς εὐεργετικὴν ἐπιρροὴν πρὸς τὸν Θεόν.

§ 20.

Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;

ἵνα ᾖναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ἀληθής, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰ ἑξῆς ἰδιώματα· 1) Πρέπει νὰ ᾖναι **εἰλικρινής**. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ᾖναι ἐπίδειξις ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν ἐν λόγοις περιωρισμένη, ἀλλ' ἀληθὲς αἰσθημα ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἐνουπάρχον. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης παραγγέλλει λέγων· «Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάν. γ', 18). 2) Πρέπει νὰ ᾖναι **καθαρά**, δηλ. νὰ μὴ ὑπάρχῃ ἕνεκα ἰδιοτελείας τινός, ἀπλῶς καὶ μόνον ἕνεκα ὧν ἔχομεν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν, ἧ ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ ἀγαθὰ ἢ ἐλπίζομεν τοιαῦτα, ἀλλ' ἕνεκα τῆς τελειότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἵπομεν ἄνωτέρω, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀγαθόν, ἡ αὐτοαγαθότης. Τὸ ἀγαθὸν δὲ ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. 3) Πρέπει νὰ ᾖναι

νική, νά ἦναι δηλ. ἀγάπη, ὁποῖα ἀρμόζει εἰς υἱοὺς πρὸς πατέρα, ἀμιγῆς φόβου. Υἱικῶς ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐκεῖνος, ὅστις ἀποφύγει νὰ πράξῃ τι παρὰ τὰς ἐντολὰς καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα οὐχὶ ἐκ φόβου τιμωρίας, ἀλλὰ μόνον διότι τοῦτο ἀπαρέσκει εἰς τὸν Θεόν. ἀντιθαίνει εἰς τὸ ἅγιον αὐτοῦ θέλημα. «Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, λέγει ὁ Ἰωάννης, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ» Α' Ἰωάνν. δ', 18). 4) **Ἀνωτέρα πάσης ἄλλης ἀγάπης**. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τέλειον ἀγαθόν, διὰ τοῦτο αὐτῷ ἀνήκει καὶ ἡ ἀνωτάτη ἀγάπη. Ὅστις ὑπὲρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ ἄλλο τι ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχει τὴν ἀληθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἡ ἐντολὴ λέγει· «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου». 5) Πρέπει νὰ ἦναι **ἐνεργὸς καὶ ζῶσα**, δηλ. ὅχι μόνον νὰ ἦναι εἰλικρινὴς καὶ νὰ ὑπάρχῃ πράγματι ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ καὶ δύναμιν καὶ ζωὴν, ὥστε νὰ κανονίξῃ ὁλόκληρον τὸν βίον ἡμῶν, ὅστις πρέπει νὰ ἦναι σύμφωνος πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. 6) Πρέπει νὰ ἦναι **σταθερὰ καὶ καρτερικὴ**. Δὲν πρέπει δηλ. νὰ ἦναι πρόσκαιρόν τι φαινόμενον, ἀλλὰ νὰ ἐπικρατῇ πάντοτε ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν. Τοιαύτῃ ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ἡ τροφή του ἦτο νὰ ποιῇ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος αὐτὸν καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτοῦ τὸ ἔργον (Ματθ. ιη', 10) καὶ ἐδίδασκεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εὐχωνται πάντοτε νὰ γίνεται τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν οὐρανοῖς (Ματθ. ε', 10), ὑπέλκων δὲ εἰς τὸ θέλημα τοῦτο παρέδωκεν ἑαυτὸν εἰς τὸν θάνατον ὑπὲρ ἡμῶν (Ματθ. κς', 39). Παραδείγματα ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης εἶναι καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ἕνεκα τῆς ἀγάπης ταύτης ὑπέστησαν τοσαῦτα κακά, ἐπὶ τέλους δὲ οἱ πλείστοι αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μαρτυρικὸν θάνατον. Τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην τῶν ἀποστόλων ἐκφράζει εὐγλωττότατα ὁ Παῦλος λέγων· «Τί ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα...; Ἐν πᾶσι τούτοις ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Πέπεισμαι γάρ, ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστώτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὑψώμα οὔτε βάθος οὔτε τις κτίσις

έτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Ῥωμ. γ', 35,39).

§ 21.

Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;

Ἡ εὐσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύεται οὐ μόνον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν πίστεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος. **Ἐλπίς** εἰς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ πεποιθήσις, ὅτι ὁ Θεὸς προστατεύει ἡμᾶς ὡς φιλόστοργος πατήρ, ὅτι παρέχει ἡμῖν πᾶν ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμον, καὶ ὅτι, ἐὰν ἀφίγη ἐνίοτε νὰ δοκιμάζεται ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου τούτου ἡ ἀρετή, ἐν μελλούσῃ τινὶ ζωῇ ὅμως θέλει ἀνταμείψει αὐτὴν τιμωρῶν τὴν κακίαν. Εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζομεν, διότι εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πλήρης ἀγάπης ὢν **προνοεῖ** καὶ περὶ πάντων μὲν τῶν πραγμάτων, ἰδίως δὲ περὶ τοῦ ἀνθρώπου (Ματθ. ε', 25—34), καὶ γνωρίζει τίνος ἔχομεν χρεῖαν ὡς **παντογνώστης**, δύναται νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς **παντοδύναμος** καὶ θέλει νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς ὡς **πανάγαθος**. Ἡ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν θείαν πρόνοιαν. Μόνον ὁ ἀρνούμενος τὴν τελευταίαν, ὁ φρονῶν μετὰ τῶν ἐπικουρειῶν, ὅτι ὁ Θεὸς πλάσας τὸν κόσμον ἐγκατέλιπεν αὐτὸν εἰς τὴν τύχην (πρᾶγμα παράλογον), δὲν δύναται νὰ τρέφῃ ἐλπίδα εἰς τὸν Θεόν. Τῆς **ἐλπίδος** ἔχομεν **μεγίστην ἀνάγκην**, πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι τοῦ βίου· διότι αὕτη ἐπιθέτει βάλαμον ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν καὶ ἀνακουφίζει αὐτὴν ἀπὸ τῶν θλίψεων καὶ κρατύνει ἡμᾶς, ἐμπνέουσα τὸ αἶσθημα τῆς ὑπομονῆς. Ὁ εὐσεβὴς ὁ ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ὑπομένει, καὶ διότι γνωρίζει, ὅτι οὐδὲν γίνεται ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ τῆς παραχωρήσεως τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἀφίγει νὰ δοκιμαζώμεθα πολλάκις καὶ κρατυνώμεθα ἐν τῇ ἀρετῇ ἢ ὡς πατήρ παιδεύει ἡμᾶς πρὸς σωφρονισμόν ἡμῶν, καὶ διότι εἶναι βέβαιος, ὅτι εὐδοκοῦντος τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ παντὸς κακοῦ. Τοῦναντίον ὁ ἄνευ ἐλπίδος εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγκταλελειμμένος ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν εἰς ἑαυτόν· οὐδαμῶθεν δὲ προσδοκᾷ βοήθειαν, ἡ δὲ ἀπελπίσις καὶ ἡ ἀπογοήτευσίς εὐκόλως καταλαμβάνουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο πρέ-

Χριστιανική ηθική Ἀ. Δ. Κυριακοῦ

3

πει νὰ ζητῶμεν νὰ ἐνισχύωμεν ἐν ἡμῖν τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδα· ἐνισχυόμεθα δὲ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ, ὅταν ἀναλογιζώμεθα τὰ ἀπειρα ἀγαθὰ, ὧν ἀπολαύομεν παρὰ Θεοῦ καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι τρανῶς τὴν *ἀγαθότητα* αὐτοῦ. Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν εἶναι· 1) *λογικὴ*, δηλ. δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν παραλόγως ἢ νὰ ζητῶμεν παρὰ Θεοῦ πράγματα ἀδύνατα, μωρὰ καὶ ἀνάρμοστα εἰς τὸν Θεόν, οὐδὲ νὰ ἀπαίτῶμεν ἐν γένει νὰ γίνηται ἀφεύκτως πᾶν ὅ,τι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν· διότι πολλάκις τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἀληθὲς ἡμῶν συμφέρον. Διὰ τοῦτο ὁ λογικῶς ἐλπίζων εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίζει καὶ εὐχεται νὰ γίνηται πάντοτε τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ οὐχὶ τὸ αὐτοῦ (Ματθ. κς', 39). 2) Ἡ ἀληθὴς ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ ᾔηται *σταθερὰ καὶ καρτερικὴ*. Ἡ ἐλπίς φαίνεται πρὸ πάντων ἐν ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κινδύνοις, ὅταν πᾶσα ἄλλη ἀνθρωπίνη ἐλπίς ἐγκαταλείπη ἡμᾶς. Τοιαύτη σταθερὰ ἐλπίς εἰς τὸν Θεὸν ἐνέπνεε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀρχαίους χριστιανούς ἐν τοῖς μακροῖς καὶ ἀπανθρωποτάτοις διωγμοῖς, οὓς ὑφίσταντο παρὰ τῶν ἐθνικῶν Ῥωμαίων.

§ 22.

Τί εἶναι προσευχὴ ἢ λατρεία ;

Ὅταν ἐκφράζωμεν διὰ λόγων πρὸς τὸν Θεὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν εὐσέβειαν, *λατρεύομεν* αὐτὸν ἢ προσευχόμεθα. Ὁ διάλογος οὗτος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ *προσευχὴ*. Ἡ προσευχὴ εἶναι ἢ προσευχὴ *αἰτήσεως*, ὅταν ζητῶμέν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ ἑλλείπον ἡμῖν, ἢ *μετανοίας*, ὅταν ἐκφράζωμεν μεταμέλειαν δι' ἁμαρτήματα, ἅπερ ἐπράξαμεν, ἢ *δοξολογίας*, ὅταν ὑμνῶμεν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ καὶ καθόλου τὰς θείας αὐτοῦ τελειότητας, ἃς καὶ ἡ ἐξωτερικὴ φύσις καὶ ἡ συνειδησις ἡμῶν φανεροῦσιν ἡμῖν, ἢ *εὐχαριστίας*, ὅταν εὐχαριστῶμεν αὐτὸν διὰ τὰ ἀγαθὰ, ἅτινα ἐλάβομεν παρ' αὐτοῦ. Ἡ προσευχὴ, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος ὑφύεται ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ τούτου κόσμου πρὸς τὸν αἰώνιον Θεὸν καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ, εἶναι ἡ *ὑψίστη πρᾶξις* τοῦ ἀνθρώπου, αἱ δὲ στιγμαὶ αὐτῆς αἱ πολυτιμώταται τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ *προσευχὴ* ἔχει ἁΐξαν· 1ον *ὅταν γίνηται μετὰ προσοχῆς,*

Όταν δὲν βαττολογῶμεν, δὲν φλυαρῶμεν δηλ. ἀπλῶς προφέροντες
 τὰς λέξεις τῆς προσευχῆς χωρὶς νὰ ἐννοῶμεν ἢ νὰ προσέχωμεν
 εἰς ὅσα λέγομεν. Τοιαύτη προσευχή δὲν εἶναι ἀληθής. 2ον. Ἡ
 προσευχή τότε εἶναι καλὴ καὶ τῷ Θεῷ ἀποδεκτὴ, ὅταν γίνηται
 ἀπὸ καθαρᾶς καὶ φιλαδέλφου καρδίας. Διότι πῶς δύναται νὰ δε-
 χθῇ ὁ Θεὸς τὴν προσευχὴν ἡμῶν καὶ νὰ συγχωρῇ τὰ ἁμαρτήματα
 ἡμῶν, ὅταν ἤμεθα πλήρεις μίσους κατὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ
 ὅταν ἡμεῖς δὲν συγχωρῶμεν τοῖς ἄλλοις τὰ πρὸς ἡμᾶς παραπτώ-
 ματα αὐτῶν; Τοῦτο ἐδίδαξεν ὁ Κύριος καὶ ἐν τῇ κυριακῇ προσ-
 ευχῇ, ἐν ἣ παρακαλοῦμεν νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν ὁ Θεὸς τὰ ὀφειλήματα
 ἡμῶν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ὑποσχόμεθα νὰ ἀφήσωμεν τοῖς ὀφειλέταις
 ἡμῶν (Ματθ. 5', 12), καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ ἀνηλεοῦς δούλου,
 ὅστις ἐν ᾧ ὁ κύριός του ἀφῆκε αὐτῷ τὸ μέγα χρέος του, αὐτὸς
 δι' ἐλάχιστον χρέος ἤθελε νὰ θέσῃ τὸν σύνδουλόν του εἰς τὴν φυλα-
 κήν. (Ματθ. 1η', 28). Πρὸς τοῦτοις 3ον πρέπει προσευχόμενοι νὰ
 ἔχωμεν πλήρη πεποίθησιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ εὐχόμεθα νὰ
 γίνηται τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ὄχι τὸ ἡμέτερον. Ἡ προσευχή εἶναι
 ἀναγκαία οὐχὶ ἵνα καταστήσωμεν τῷ Θεῷ γνωστὰ ἐκεῖνα, ὧν
 χρεῖαν ἔχομεν, κατὰ τὴν πρόληψιν πολλῶν δεισιδαιμονῶν· διότι
 ταῦτα ὁ Θεὸς ὡς παντογνώστης γνωρίζει κάλλιον ἡμῶν· «οἶδε
 γὰρ ὁ πατὴρ ὧν χρεῖαν ἔχομεν, λέγει ἡ Γραφή, πρὸ τοῦ ἡμᾶς
 αἰτῆσαι αὐτόν» (Ματθ. 5', 8)· καθὼς οὐδὲ διότι ὁ Θεὸς ἔχει
 χρεῖαν τῶν εὐχῶν ἡμῶν καὶ τῶν αἰνῶν, καθ' ὅσον αὐτὸς εἶναι
 ἀνεκδής. Ἡ προσευχή πρέπει νὰ γίνηται α') διότι εἶναι ἀναγκαία
 ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Ὅταν ἤμεθα εὐσεβεῖς, εἶναι εἰς
 ἡμᾶς ἀνάγκη νὰ προσευχόμεθα. Διότι καθὼς ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος
 πᾶν ὅ,τι αἰσθάνεται ζωηρῶς ἐν τῇ καρδίᾳ του, εἴτε εὐχάριστον
 εἴτε δυσάρεστον αἰσθάνεται, ζητεῖ νὰ ἐκφράσῃ πρὸς τὰ ἔξω, οὕτως
 ὁ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεδῆς αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ
 διὰ λόγων καὶ σχημάτων τὰ τὴν καρδίαν του ζωηρῶς κατέχοντα
 θρησκευτικὰ συναισθήματα τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλ-
 πίδος εἰς τὸν Θεόν. Χρήζων πράγματός τινος αἰσθάνεται τὴν
 ἀνάγκην νὰ ἱκετεύσῃ τὸν πανάγαθον Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ· μετανοῶν
 θέλει νὰ ἐκφράσῃ αὐτῷ τὴν μετάνοιάν του· θαυμάζων τὸ μεγα-
 λειον τοῦ Θεοῦ ἢ τυχῶν παρ' αὐτοῦ εὐεργετημάτων τινος ἐπιθυμεῖ

νά δοξολογήσῃ καὶ εὐχαριστήσῃ αὐτόν. Ἡ προσευχὴ τόσο ἀναγκαιῶς προέρχεται ἀπὸ τῆς εὐσεβοῦς καρδίας, ὥστε τὸ μὴ προσεύχεσθαι εἶναι ἢ ἀσφαλεστάτῃ ἀπόδειξις, ὅτι οὐδὲ εὐσέβεια ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ μὴ προσευχομένου ὑπάρχει. Ἐπειτα β') ἡ προσευχὴ καὶ ἄλλως εἶναι χρήσιμος, διότι, ἂν καὶ ᾖ ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, *ἐπιδρᾷ* καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας καὶ ζωογονεῖ αὐτήν· διὰ τοῦτο τὸ προσεύχεσθαι καθιστᾷ ἡμᾶς εὐσεβεστέρους. Πολλάκις προσευχόμενοι ἄνευ τῆς ἀναγκαίας παρασκευῆς εἰς τὴν προσευχήν, δι' αὐτῆς ταύτης τῆς προσευχῆς βλέπομεν ζωογονούμενα ἐν ἡμῖν τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα καί, ἐν ᾧ ἤρχισαμεν ψυχροί, τελειώνομεν θερμῶς τὴν προσευχήν ἡμῶν. Ἡ προσευχὴ λοιπὸν *διαθερμαίνει* τὴν εὐσέβειαν ἡμῶν ἢ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν πίστιν, ἀγάπην καὶ ἐλπίδα. Τοιοῦτοτρόπως δὲ γ') προσεγγίζουσα ἡμᾶς καὶ ἐνοῦσα μετὰ τοῦ *ἀγίου* καὶ *δικαίου* Θεοῦ ἐξαγνίζει ἡμᾶς καὶ ἐμπνέει ἀποστροφὴν μὲν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ὡς ἀντικειμένην εἰς τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ θέλημα, ἀγάπην δὲ πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἐπειτα δ') ἡ προσευχὴ *στηρίζει* καὶ τῶν ἄλλων τὴν *εὐσέβειαν*· διότι βλέποντες ἡμᾶς προσευχομένους κινοῦνται καὶ αὐτοὶ εἰς προσευχήν καὶ γίνονται *εὐσεβεστέροι*. Διὰ τὰ ἐκ ἐκ τῆς προσευχῆς ταῦτα ἀγαθὰ προτρέπει ἡμᾶς ἡ Γραφὴ νὰ προσευχώμεθα· «Ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε», εἶπεν ὁ Κύριος (Μαρκ. ιγ', 33) καὶ ὁ Παῦλος· «Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε» (Κολοσ. δ', 2).

§ 23.

(*Τί εἶναι κοινὴ προσευχὴ καὶ τί ἑορτὴ ;*

Οἱ χριστιανοὶ ὀφείλομεν οὐ μόνον κατ' ἰδίαν νὰ προσευχώμεθα ἀλλὰ καὶ κοινῶς συνερχόμενοι ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τοὺς ναοὺς διὰ πολλοὺς λόγους. 1ον Διότι ἡ περικόσμησις τῶν ναῶν, ἐν οἷς γίνονται αἱ κοιναὶ προσευχαί, συντείνει εἰς θερμότεραν προσευχήν. 2ον Διότι ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ προσευχῇ, ἐξεγειρόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων, προσευχώμεθα θερμότερον. 3ον Διότι διὰ τῆς προσευχῆς συνδεόμεθα πάντες ἀδελφικῶς. 4ον Διότι ἐν τῇ

κοινῇ ταύτῃ πρὸς προσευχὴν συναθροίσει δίδοται τοῖς λειτουργοῖς τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ καταλληλοτάτη εὐκαιρία νὰ διδάσκωσι τὸν λαὸν ἀναγινώσκοντες τὰς ἁγίας Γραφὰς καὶ ἐξηγούντες αὐτάς. Πρὸς τὴν κοινὴν ταύτην προσευχὴν ἢ λατρείαν κατὰ πρῶτον λόγον, ἔπειτα δὲ καὶ πρὸς ἀνάπαυσιν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν κόπων εἶναι ὀρισμέναι ἡμέραι τινές, αἱ καλούμεναι ἑορταί. Τοιαῦται εἶναι αἱ Κυριακαί, αἱ εἰς τιμὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμέναι, καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί, καθ' ἃς τελοῦμεν τὴν ἀνάμνησιν μεγάλων γεγονότων, μεθ' ὧν συνδέεται ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἡ ἁγίων ἀνδρῶν, ὧν τὴν ἁγιότητα προβάλλει ἡ ἐκκλησία εἰς μίμησιν τοῖς πιστοῖς. Τοιαῦται ἑορταί εἶναι αἱ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ (τῆς γεννήσεως, τῆς βαπτίσεως, τῆς μεταμορφώσεως, τῆς σταυρώσεως, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), τῆς ἁγίας αὐτοῦ μητρός, τῶν ἀποστόλων, προφητῶν, μαρτύρων, πατέρων, ὁσίων καὶ λοιπῶν ἁγίων. Τὰ καθήκοντα ἡμῶν ἐν τῇ ἑορτῇ εἶναι τὰ ἐπόμενα· Α' Ὅφειλομεν κατ' αὐτάς νὰ παρίσταμεθα ἐν τοῖς ναοῖς κατὰ τὴν ὥραν τῆς λατρείας καὶ μετὰ προθυμίας νὰ ἀκροώμεθα τῶν προσευχῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐναντία τοῦ καθήκοντος τούτου πράττουσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἢ ἄνευ αἰτίας ἀπολείπονται τῆς κοινῆς λατρείας ἢ καί περ σωματικῶς παρίστανται νοερώς ἀποπλανῶνται εἰς ἄλλα ἀντικείμενα ἢ φλυαροῦσιν ἐν τῷ ναῷ ἢ ἀπρεπῶς προσφέρονται. Β' Ἀρίστη συνήθεια εἶναι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ νὰ μελετῶμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας τὰς ἁγίας Γραφὰς ἢ ἄλλο τι θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν σύγγραμμα. Ἡ θρησκευτικὴ αὕτη μελέτη καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν γνώσεις θέλει διατηρεῖ καὶ πλουτίζει καὶ θέλει στηρίζει ἡμᾶς εἰς τὴν εὐσέδειαν καὶ ἀρετὴν, σφύζουσα ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τῶν φαύλων πράξεων(*). Γ' Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην

(*) Καταλληλοτάτα βιβλία πρὸς θρησκευτικὰς μελέτας εἶναι ἐκτὸς τοῦ Εὐαγγελίου, αἱ Θρησκευτικαὶ Μελέται τοῦ Μαυροκορδάτου, τὰ Κυριακοδρόμια τοῦ Θεοτόκη, αἱ Ὀμιλίαι τοῦ Λ. Μελά, αἱ Μελέται τοῦ Αὐγουστοῦ Νικολάου, αἱ Μελέται τοῦ Γκιζώτου, Μελέται Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ, Μελέται Ἰγνατίου Μοσχάκη, Εὐγενίου ἐπιστολαὶ τοῦ Βράϊλα, Δουθάρδου λόγοι, Φλαμμαριῶνος ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει, Σχεῖδεμαχέρου Κατὰ τοῦ ὕλισμου, Σκαλτσούνη Θρησκεία καὶ ἐπιστήμη, Ψυχολογικαὶ

ἀρμόζει νὰ ἀσχολώμεθα καὶ περὶ τὰ τῆς εὐποιΐας ἔργα, εἰς ἃ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας ἕνεκα τῶν ἀσχολιῶν ἡμῶν δὲν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πολλήν προσοχήν. Εὐεργεσία τις κοσμεῖ τὴν ἑορτὴν πλεότερον παντὸς ἄλλου, διότι ὁ Θεὸς θέλει πρὸ πάντων ἔργα φιλανθρωπίας· «Ἐλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Ματθ. θ', 13). Δ' Κατὰ τὰς ἑορτὰς ὀφείλομεν πρὸς τούτοις νὰ παύωμεν ἀπὸ τῶν συνήθων ἐργασιῶν καὶ νὰ ἀναπαυώμεθα ἀπὸ τῶν κόπων ἡμῶν. Καὶ ἡ ἀνάπαυσις αὕτη εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς. Καὶ τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα μετὰ πολλῶν ἡμερῶν συνεχῇ ἐργασίαν ἔχουσιν ἀνάγκην ἀνέσεως, διότι ἄλλως ἐπέρχεται καταπόνησις καὶ κατάπτωσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν. Μόνον ἐργασίαι ἀναπόφευκτοι καὶ ἐπείγουσαι ἢ χάριν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν γινόμεναι ἐπιτρέπονται. Ἄλλως ἡ τήρησις εἶναι ἰουδαϊκὴ, καθ' ἣς εἶπεν ὁ Κύριος τὸ «οὐχ ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο διὰ τὸ σάββατον, ἀλλὰ τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον» (Μάρκ. β', 27). Δὲν πρέπει δὲ αἱ πολλαὶ ἑορταὶ νὰ γίνωνται ἡμῖν ἀφορμὴ ἀργίας, ἥτις οὐ μόνον οἰκονομικῶς εἶναι ἐπιβλαβής, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ὀλεθριωτάτη. Τινές, ἄγαν αὐστηροί, ἐνόμισαν, ὅτι κατὰ τὰς Κυριακάς ἀπαγορεύεται πᾶν εἶδος τέρψεως. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς τῶν σκοπῶν τῆς ἑορτῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνάπαυσις ἀπὸ τῶν κόπων τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, αἱ δὲ τέρψεις φέρουσιν ἀνακούφιν εἰς τε τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, δὲν δύνανται αὐταὶ νὰ ἀντιβαίνωσιν εἰς τὴν ἑορτὴν. Πρέπει μόνον αἱ τέρψεις νὰ ᾔναι πάντοτε καὶ ἀθῆραι καὶ μετὰ μέτρου· ἄλλως ἄκοσμοι οὔσαι καὶ ὑπερμέτρως λαμβανόμεναι δύνανται νὰ βλάψωσιν ἡμᾶς ἠθικῶς καὶ νὰ ἐξαντλήσωσι τὰς δυνάμεις ἡμῶν, ἐν ᾧ σκοποῦσι νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτάς· δὲν πρέπει δὲ νὰ κωλύωσι καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἑορτῆς, δηλ. τὴν λατρείαν. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀντίθετα πρὸς τὸν κύριον σκοπὸν τῶν ἑορτῶν πράττουσιν ὅσοι κατ' αὐτὰς δὲν προσέρχονται εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν, ὅσοι μολύνουσιν αὐτάς δι' ἀναγνώσεως ἀσέμνων βιβλίων ἢ ἄλλων ἀτόπων πράξεων,

μελέται, Ἀρμονία χριστιανισμοῦ καὶ ἐπιστήμης τοῦ αὐτοῦ, ἡ Μίμησις τοῦ Χριστοῦ, τὸ Ἀπάνθισμα τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ οἱ Λόγοι πιστοῦ Ἀ. Διομήδους Κυριακοῦ.

ὅσοι ἐξακολουθοῦσι τὰς συνήθεις ἐργασίας των κατ' αὐτὰς καὶ ὅσοι παραδίδονται εἰς ἀμέτρους, ἀπρεπεῖς, ἀσέμνους καὶ ἀνηθικούς ἢ ἐπιδλαβεῖς διασκεδάσεις.)

§ 24.

**Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα
τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;**

Τὴν εὐσεβειαν ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν δεικνύομεν καὶ ὅταν μεταχειριζώμεθα ἐν πάσῃ περιστάσει μετὰ τῆς ἀνηκούσης εὐλαθείας τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸ ἱερώτατον τῶν ὀνομάτων· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν πάντοτε τὸν βαθύτατον σεβασμόν. Μεταχειριζόμενοι διὰ τοῦτο κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἠθέλομεν δείξει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν. Τοῦτο πράττουσι πρῶτον, ὅσοι ἀνευ λόγου καὶ ἀποχρώσεως αἰτίας, παίζοντες ἀναφέρουσι τὸ θεῖον ὄνομα. Ὁ εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς του ἀναμιγνύων τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δεικνύει, ὅτι στερεῖται εὐσεβείας. Δεύτερον, κακῶς χρῶνται τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ὅσοι βλασφημοῦσιν αὐτὸ ἢ ὑβρίζουσιν αὐτὸ καὶ πᾶν ἐν γένει θεῖον καὶ ἱερόν, συνδεόμενον μετὰ τῆς θρησκείας. Αἱ βλασφημίαι ἐλέγχουσιν ἐσχάτην ἠθικὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τελείαν ἀποστροφὴν πρὸς τὸν Θεόν. Λαοὶ βλασφημοὶ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐλλεῖπει ἀπ' αὐτῶν πᾶν ἔχνος εὐσεβείας. Οἱ νόμοι πρέπει διὰ τοῦτο νὰ τιμωρῶσιν αὐστηρῶς τοὺς βλασφημούς. Τρίτον, μεταχειρίζονται κακῶς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ οἱ καταρῶμενοι δι' αὐτοῦ τοῖς ἄλλοις κακὰ. Ἡ κατὰ πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι ἔκφρασις ἐχθρας καὶ μίσους πρὸς αὐτούς. Διὰ τοῦτο ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ὅποσον παραγγέλλει νὰ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. Ὁ Παῦλος λέγει· «εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε» (Ῥωμ. ιβ', 11), ὃ δὲ Ἰάκωβος παρατηρεῖ, ὅτι δὲν πρέπει διὰ τῆς αὐτῆς γλώσσης, δι' ἧς εὐλογοῦμεν τὸν Θεόν, νὰ καταρῶμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας (Ἰακώβ. γ', 9). ὑβρίζουσι δὲ τὸν Θεὸν καὶ ἀσεβοῦσι πρὸς αὐτὸν οἱ ἀναμιγνύοντες εἰς τὰς ἐαυτῶν κατάρας, εἰς τὰ ἐκυτῶν δηλ. πάθη κατὰ τῶν ἄλλων, τὸ ὄνομα τοῦ παναγάθου Θεοῦ. Τέταρτον τέλος, ἀνευ-

λαβῇ χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ποιοῦσιν οἱ ψευδῶς ὀρκιζόμενοι. **Ὁρκος** εἶναι ἡ ἐπιθεαίωσις πράγματός τινος ὡς ἀληθοῦς ἢ ὑποσχέσεώς τινος δι' ἐπικλήσεως τοῦ παντογνώστου, δικαίου καὶ παντοδυνάμου Θεοῦ ὡς μάρτυρος, κριτοῦ καὶ ἀνταποδότου. Ὁ καλῶς γινόμενος ὀρκος ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς χριστιανούς, ὅταν **ᾔναι ἀνάγκη**. Ὅταν λέγῃ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι πρέπει νὰ μὴ ὀρκίζονται ὅλως, ἀλλὰ νὰ ἀρκῶνται εἰς τὸ ναὶ καὶ τὸ οὐ (Ματθ. ε', 34), σκοπεῖ νὰ ἀπαγορεύσῃ οὐχὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ὀρκους, ἀλλὰ τοὺς ἐπιπολαίους καὶ ἄνευ ἀνάγκης γινομένους. Ἄνευ ἀνάγκης ἐν τῇ καθημερινῇ ἀναστροφῇ ἡμῶν δὲν πρέπει νὰ ὀρκιζώμεθα, διότι τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ διότι ἡ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ ᾔμεθα τοσοῦτον εἰλικρινεῖς πρὸς ἀλλήλους καὶ νὰ ἐμπνέωμεν τοιαύτην ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, ὥστε νὰ μὴ ἔχωμεν ἀνάγκην τοῦ ὀρκου. Ὅτι ὅμως ἀπολύτως δὲν ἀπαρεῖται τὸ Εὐαγγέλιον τὸν ὀρκον, δεικνύει τὸ παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὅστις ὠρκίσθη ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτε οὗτος ἀπέτεινεν αὐτῷ τοὺς λόγους, «Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα εἴπῃς ἡμῖν, εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς» (Ματθ. κς', 63), εἰς οὓς ἀπήντησε καταφατικῶς, εἰπὼν, «Σὺ εἶπας», καὶ τοῦ Παύλου, ὅστις πολλάκις ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του ὀρκίζεται, ὡς ὅταν λέγῃ «Μάρτυς ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ» (Ῥωμ. α', 9). Ὁ Παῦλος λέγει ῥητῶς, ὅτι ὁ ὀρκος δύναται νὰ γίνῃ ὡς πέρας πάσης ἀντιλογίας (Ἑβρ. ε', 16). Ὁ ὀρκος εἶναι ἀναγκαῖος πολλάκις, ἵνα βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ νὰ ᾔμεθα βέβαιοι περὶ τινος ἡμῖν διδομένης ὑποσχέσεως. Ὁ ὀρκισθεὶς ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων καὶ ἐπικαλεσθεὶς τὴν θείαν τιμωρίαν καθ' ἑαυτοῦ, ἐὰν ψευστῇ ἢ παραδῇ τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχесίν του, πρέπει νὰ ᾔναι πολὺ ἐξηχρεωμένος καὶ εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀσεδῆς. Ἡ πολιτεία διὰ τοῦτο δικαίως μετεχειρίσθη πάντοτε τὸν ὀρκον, ἐπιβάλλουσα αὐτὸν ἐν τοῖς δικαστηρίοις εἰς τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς δικαστάς, καὶ υποχρεοῦσα τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῆς δι' αὐτοῦ εἰς εὐσυνείδητον διαχείρισιν τῆς αὐτοῖς ἀνατιθεμένης δημοσίας ὑπηρεσίας. Ὁ μάρτυς ὀρκίζεται, ὅτι θὰ εἴπῃ ἐξεταζόμενος τὴν ἀλήθειαν ἄνευ φόβου καὶ ἄνευ πάθους, ὁ δικαστὴς ἢ ὁ ἐνορκος, ὅτι

θὰ δικάσῃ δικαίως, ὁ δὲ ὑπάλληλος, ὅτι θὰ διαχειρισθῇ τὴν ὑπηρεσίαν του χωρὶς νὰ ἀποβλέψῃ ποτὲ εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ τηρῶν τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, καὶ ὁ στρατιώτης, ὅτι οὐδέποτε θὰ καταλίπῃ τὰς σημαίας τῆς πατρίδος του, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν νόμων αὐτῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς μέχρι τελευταίας ῥανίδος τοῦ αἵματός του. Ὁ ὅρκος εἶναι δύο εἰδῶν, ἡ **ὁμολογίας τῆς ἀληθείας** ἡ **ὑποσχέσεως**. Τοὺς ὅρκους ὅταν δίδωμεν, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο εὐσυνειδήτως. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ βεβαιωμέν τι ὡς ἀληθές, ὅταν ἡ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, ἡ δὲν ἤμεθα βέβαιοι περὶ αὐτοῦ. Ἐπίσης δέ, οὐδέποτε πρέπει μεθ' ὅρκου νὰ ὑποσχωμέθα τι, τὸ ὅποιον γνωρίζομεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Δώσαντες δὲ ἅπαξ ὅρκον ὑποσχέσεως ὀφείλομεν νὰ ἐκπληρώμεν εὐσυνειδήτως τὰ ὑπεσχημένα. Ἡ δολιότης πρέπει νὰ ἦναι μακρὰν ἀφ' ἡμῶν. Τὸν ὅρκον παραδαίνομεν, ἡ ὅταν ἐν γνώσει ψευδῶμεθα (ψευδορκία), ἡ ὅταν ὑποσχωμέθα μὲν, ἀλλὰ δὲν τηρῶμεν τὰ ὑπεσχημένα (ἐπιορκία). Ἡ δὲ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία εἶναι **ἐγκλήματα** μεγάλα καὶ φοβερά, διότι δεικνύουσιν ἑλλειψιν φόβου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος δὲν θὰ φορηθῇ πολὺ περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀνθρωπος ἐπικινδυνότατος εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο τὰ ἐγκλήματα ταῦτα τιμωροῦνται βαρύτερα ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων. **Ὁ ὅρκος τῆς ὁμολογίας ἰσχύει πάντοτε.** Μόνος δὲ ὁ ὅρκος τῆς ὑποσχέσεως δύναται ἐν τισι περιστάσεσι νὰ ἀπολέσῃ τὴν ἰσχύν του καὶ ὑποχρέωσιν, ὅταν δηλ. 1ον οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς ἐγένετο, ἐκλίπωσι, 2ον ὅταν ἡ ἐπλήρωσις τῶν ὑπεσχημένων ἦναι φυσικῶς ἡ ἠθικῶς ἀδύνατος, 3ον ὅταν ὁ λαβὼν τὴν ὑπόσχεσιν ἔκουσίως παραιτῇται αὐτῆς, καὶ 4ον ὅταν ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ὑποσχέσεως δύναται νὰ ἀποδῇ εἰς ζημίαν τοῦ ἄλλου. Ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εἶναι καλὸν νὰ ἀκολουθῶμεν τοὺς ἐξῆς **κανόνας** ὡς πρὸς τὸν ὅρκον·

Μὴ ὀρκίζου ἀνευ ἀνάγκης.

Ὅρκιζόμενος ἐν ἀνάγκῃ ὀρκίζου εὐσυνειδήτως.

Ἐν τοῖς ὅρκοις τῆς ὁμολογίας λέγε πάντοτε τὴν ἀλήθειαν.

Ἐν τοῖς ὅρκοις τῆς ὑποσχέσεως τήρει πάντοτε τὰ ὑπεσχημένα ἀκριβῶς.

Μὴ ἀρνῆσαι ὅρκον παρ' ἄλλου ἐν ἀνάγκῃ ἀπαιτούμενον. Μόνον ἐν ἀνάγκῃ ἀπαίτει παρὰ τῶν ἄλλων ὅρκον.

Β'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

§ 25.

*(Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον
ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;*

Ὁ ἠθικὸς νόμος μετὰ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς καθήκον καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ὁ Κύριος ἀφ' οὗ εἶπεν, ὅτι τὸ « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου κτλ. » εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή, ἔπειτα ἐπήγαγε· « Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ » εἶναι ἡ « Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν » (Ματθ. κβ', 40). *Τὰ καθήκοντα* ταῦτα συνδέονται στενῶτα πρὸς ἄλληλα. Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐὰν μισῇ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καθὼς λέγει ὁ Ἰωάννης· « Ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστὶ καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ » (Α' Ἰωάν. δ', 20). Διότι πῶς δύναται νὰ δείξῃ κάλλιον ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην του, εἰμὴ ἀγαπῶν τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ἣν ἔχει ἐνώπιόν του; Εἶναι δὲ *ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον* ἡ ἀγαθὴ ἐκείνη διάθεσις, καθ' ἣν οὐ μόνον οὐδεμίαν βλάβην ἐπιθυμοῦμεν νὰ προσενήσωμεν αὐτῷ, ἀλλὰ καί, εἰ δυνατόν ἡμῖν, προθυμοποιούμεθα νὰ εὐεργετήσωμεν αὐτὸν χρεῖαν ἔχοντα. Ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον, ὅταν ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ὅταν συμπαθῶμεν πρὸς αὐτὸν καὶ χαίρωμεν μὲν ἐπὶ ταῖς εὐτυχίαις αὐτοῦ, λυπώμεθα δὲ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις αὐτοῦ.

Τὸν πλησίον ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγαπῶμεν ὡς ὅμοιον ἡμῖν πλάσμα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν θεῖαν εἰκόνα, εἶναι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ ἔχει τὸν προρισμὸν νὰ τελεῖ τε-

λειοποιούμενον νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐνωθῇ μετ' αὐτοῦ. Ἡ λογικὴ αὕτη φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη αὕτη ἀξία πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν σέβας καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν, Πᾶς ἄνθρωπος δυνάμει φέρει τὴν ἀνθρωπίνην ταύτην ἀξίαν. Διὰ τοῦτο πάντα ἄνθρωπον ὀφείλω νὰ σέβωμαι καὶ νὰ ἀγαπῶ, μὴδ' ἐπ' ἐλάχιστον βλάπτων αὐτόν ἢ κωλύων τὴν ἀνάπτυξίν του, τοῦναντίον δὲ εὐεργετῶν, ἐφ' ὅσον δύνάμει. Μόνον ὅταν ἀπὸ τοῦ σεβασμοῦ τούτου καὶ τῆς ἀγάπης **πηγάξωσι** τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν, ἔχουσιν ἀξίαν· ἄλλως ἐκπληρούμενα ταῦτα ἐξ ἰδιοτελείας ἢ ἐξ ἄλλων σκοπῶν οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι, ἂν τις ἐκέκτητο τὰ μεγαλῆτερα χαρίσματα, δι' ὧν νὰ γίνηται ὠφελιμώτατος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἐπραττε τὰ μεγαλῆτερα καλὰ καὶ ἔδιδε πᾶν ὅ,τι εἶχεν ὑπὲρ τῶν ἄλλων καὶ ἐθυσιάζετο ὑπὲρ αὐτῶν, ἐπραττε δὲ ταῦτα χάριν ἄλλων σκοπῶν, ἀγάπην δὲ μὴ εἶχεν, οὐδεμίαν ἀξίαν θὰ εἶχον τὰ ἔργα του. «Ἐάν, λέγει, ταῖς γλώτταις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἡχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὅρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι» (Α' Κορινθ. ιγ', 1—4). Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ δίδουσα τὴν ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα ἡμῶν, εἰς ὅλον τὸν βίον ἡμῶν. Ἡ μεγαλῆτέρα σοφία καὶ τὰ λοιπὰ χαρίσματα εἶναι οὐδὲν ἄνευ αὐτῆς. Σταγὼν ἀγάπης εἶναι κρεῖττων ὡκεανοῦ γνώσεων. Ἐν γένει ἡ Γραφὴ διδίδει μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Ἐν τῇ μελλούσῃ κρίσει λέγει, ὅτι θέλουσιν ἀκούσει τῆς φωνῆς ἐκείνης «**Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου**» μόνον ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔδειξαν ἐν τῇ βίῳ τούτῳ ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, οἵτινες «**ἔθρεψαν τοὺς πεινῶντας, ἐπότισαν τοὺς διψῶντας, ἐνέδυσαν τοὺς γυμνοὺς, συνήγαγον τοὺς ξένους καὶ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ** (Ματθ. κε', 41—46). Ἀλλοτε δὲ πάλιν εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι θὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ οὐχὶ οἱ λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἀλλ' οἱ ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς του, τοῦ ἐν οὐρανοῖς, δηλ. οἱ δίκαιοι καὶ οἱ φιλόανθρωποι πρὸς πάντας (Ματθ. ζ', 21). Τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι ὑπ'

αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὤρισθη ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς γνῶρισμα τῶν μαθητῶν του τοῦτο: «ἐὰν ἀγάπην ἔχωσιν ἀλλήλοις» (Ἰωάνν. ιγ', 35). Ἡ ὅλη δὲ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περιλαμβάνεται ἐν τῷ «Ἀγαπάτε ἀλλήλους» (Ἰωάνν. ε', 17). Ὁ τὴν ἐντολὴν ταύτην τηρῶν τηρεῖ ὁλόκληρον τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν.

§ 26.

Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη;

Ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη εἶναι 1) *καθολικὴ*, ἐκτείνεται δηλ. πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν καθήκοντα πρὸς μόνους τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ὁμογενεῖς καὶ τοὺς ὁμοθρήσκους, ὅπως ἐνόμιζον οἱ ἀρχαῖοι ἐθνικοί, ἀλλὰ πρὸς πάντα ἄνθρωπον ἐν γένει ὡς τοιοῦτον. Διότι πάντες οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον εἴμεθα ἀδελφοί, πάντες ὅμοια πλάσματα τοῦ Θεοῦ, φέροντες ἐν ἡμῖν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ τὴν θεῖαν εἰκόνα· οὐδεμία ὑπάρχει διχοφορὰ μετὰξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνος, δούλου καὶ ἐλευθέρου, ἄρρενος καὶ θήλεος (Γαλ. γ', 28). Ὅτι *πλησίον* εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, ἔδειξεν ὁ Κύριος λαμπρῶς ἐν τῇ παραβολῇ τοῦ Σαμαρείτου (Λουκ. ι', 33), ἐν ᾗ περιστάνεται προσφερόμενος φιλανθρωπῶς πρὸς τὸν περιπετόντα εἰς τοὺς ληστὰς ὁ ξένος τοῖς Ἰουδαίοις Σαμαρείτης, πρὸς ὃν οἱ Ἰουδαῖοι ἐνόμιζον ὅτι οὐδὲν εἶχον καθήκον. 2) Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι *ἡ ἐκτεινομένη μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν*, πρὸς οὓς ὀφείλομεν νὰ ἤμεθα γενναῖοι καὶ νὰ δεικνύωμεν αὐτοῖς ὡς καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς δικαιοσύνην καὶ φιλανθρωπίαν, ἀμνησικακοῦντες αὐτοῖς καὶ ἀνεξίσκατοι δεικνύμενοι. Καὶ τὸν ἐχθρόν μου δὲν πρέπει νὰ ἀδικῶ καὶ τὸν ἐχθρόν μου πάσχοντα ὀφείλω νὰ εὐεργετῶ. Τότε ἔχω τὴν τελείαν χριστιανικὴν ἀγάπην. «Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν», παραγγέλλει ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. ε', 44). Διότι ἐὰν οἱ ἄλλοι παραβιάσωσι τὸν ἠθικὸν νόμον πρὸς ἡμᾶς καὶ ἦναι ἄδικοι καὶ σκληροὶ πρὸς ἡμᾶς, δὲν εἶναι τοῦτο λόγος, ἵνα καὶ ἡμεῖς παραδῶμεν αὐτὸν πρὸς αὐτούς. Ἐάν τις π. χ. συκοφαντῇ ἡμᾶς, δὲν δικαιοῦμεθα διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς νὰ συκοφαν-

τῶμεν αὐτόν. Τῆς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀμνησικακίας ἄριστον παράδειγμα ἔχομεν αὐτὸν τὸν Κύριον, ὅστις τὸν προδότην Ἰούδαν προσερχόμενον μετὰ στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἵνα συλλάβῃ αὐτόν, δὲν ἀπεστράφη οὐδ' ἐπετίμησε διὰ τὴν ἀχαριστίαν, ἀλλ' ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸν τοὺς πλήρεις γαλήνης καὶ ἀνεξικακίας λόγους. «Ἐταῖρε, ἀφ' ᾧ πάρει;» Φίλε, πρὸς τί ἦλθες; Μὲ φίλημά με προδίδεις: (Ματθ. κς', 50). Σταυρούμενος δέ, δὲν ἔδειξεν οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἔχνος δυσμενείας πρὸς τοὺς σταυρωτάς του, τοῦναντίον ἀνεξικάκως ἠῤῃχετο ὑπὲρ αὐτῶν λέγων· «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσι». (Λουκ. κγ', 24). Τοιαύτην ἀνεξικακίαν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔδειξαν καὶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν. Οὕτως ἀποθνήσκων ὁ πρωτομάρτυς Στέφανος ἔλεγεν ὑπὲρ τῶν λιθοβολούντων αὐτόν· «Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην», δηλ. μὴ λάβῃς ὑπ' ὄψιν τὴν ἁμαρτίαν των ταύτην (Πράξ. ζ', 60). 3) Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι *εἰλικρινής*. Πρέπει δηλ. ἀπὸ καρδίας νὰ αἰσθανώμεθα τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον καὶ νὰ μὴ ᾔναι φαρισαϊκὴ μόνον ἐπίδειξις αὐτῆς. Τὸ ἐλεεῖν π. χ. ἐπιδειξέως χάριν οὐχὶ δὲ ἐξ οἴκτου ἀληθοῦς πρὸς τὸν πάσχοντα δὲν εἶναι ἐνδειξις ἀληθοῦς ἀγάπης. Διὰ τοῦτο εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι, ὅταν ποιῶμεν ἐλεημοσύνην, δὲν πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ (Ματθ. ζ', 3), δηλ. δέον νὰ ἀγνωσθῇ αὐτὴν καὶ αὐτοὶ οἱ οἰκειότεροι ἡμῶν. 4) Πρέπει νὰ ᾔναι *ἐνεργός*, νὰ δεικνύηται δηλ. δι' ἔργων καὶ νὰ μὴ περιορίζηται ἐν λόγοις. «Ὅς ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, λέγει ὁ Ἰωάννης, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρεῖαν ἔχοντα καὶ κλείῃ τὰ σπλάγχχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ» (Α' Ἰωάνν. γ', 17). 5) *Δικαία*. Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι μακρὰν τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Οὐδέποτε πρέπει νὰ εὐεργετῇ τις τινα, ἵνα ἀδικήσῃ ἄλλον· δὲν πρέπει δὲ νὰ παραλείπη τις τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τῆς δικαιοσύνης χάριν τῶν καθηκόντων τῆς εὐεργεσίας. Πρῶτον λ. χ. πρέπει νὰ μὴ ἀρνώμαι νὰ πληρώσω τὰ χρέη μου καὶ ἔπειτα νὰ θέλω νὰ ποιῶ γενναίως εὐποιίας. 6) *Συνετή*. Πρέπει δηλ. νὰ

δεικνύωμεν ἀγάπην καὶ εὐεργετῶμεν ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν προσώπων καὶ τῆς χρείας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ παραμελῶμεν τῶν οἰκείων, ἵνα εὐεργετῶμεν ἄλλους· δὲν πρέπει νὰ ἀφίνωμεν ἀδογηθῆτους τοὺς μεγίστην χρεῖαν ἔχοντας, ἵνα εὐεργετήσωμεν τοὺς ἡττον ἐνδεεῖς· δὲν πρέπει νὰ βοηθῶμεν τοιοῦτους, οἵτινες ἐκ τῆς βοηθείας ἡμῶν ἡδύναντο νὰ γίνωσιν ὀκηροὶ καὶ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἀρχίαν. 7) **Καρτερικὴ**. Δέον δηλ. νὰ βοηθῶμεν τὸν πλησίον καὶ ὅταν παρουσιαζομένης ἀνάγκης, ἀπαιτῆται νὰ ὑποστῶμεν θυσίας. Ὅταν ἐπικηται ἀνάγκη, ὅταν διατρέχῃ κίνδυνον ἡ ζωὴ ἢ ἡ τιμὴ τοῦ ἄλλου, ὀφείλομεν νὰ διακινδυνεύσωμεν καὶ αὐτὴν ἡμῶν τὴν ζωὴν. 8) **Σταθερά**. Δέον δηλ. νὰ μὴ ἦναι εὐμετάδλητος· δὲν πρέπει ὅτε μὲν νὰ δεικνυόμεθα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλόανθρωποι, ἄλλοτε δὲ ἄδικοι καὶ ἄσπλαγχοι. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι διαρκὴς καὶ μένει πάντοτε ἡ αὐτή. Τέλος 9) ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον εἶναι **καθαρά**, δηλ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν αὐτὸν μόνον ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην ἀξίαν, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ δι' ἄλλον τοιοῦτον λόγον.

§ 27.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον;

Ἐκ τοῦ γενικοῦ καθήκοντος τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης πηγάζει τὸ καθήκον νὰ σεβώμεθα πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον. Τὰ κυριώτατα δὲ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ. Ὅφειλομεν λοιπὸν πρῶτον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς λογικὸν πρέπει νὰ ἦναι ἡμῖν σεβαστός. Τὴν ζωὴν αὐτοῦ προσβάλλοντες ἀσεβοῦμεν πρὸς αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ δεικνύομεν ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεόν, οὗτινος κατὰστρέφομεν τὸ κάλλιστον πλάσμα. Διὰ τοῦτο αὐστηρῶς ἀπαγορεύει ἡ Γραφὴ τὸν φόνον λέγουσα· Ὁ φονεύσεις» (Ἐξόδ. κ'). Ὁ φόνος δύναται τὰ προσγίγγῃ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τοῦ δόλου, εἴτε διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς εἴτε διὰ ξένης. Εἰς πάντα ταῦτα τὰ εἶδη τοῦ φόγου ὑπάρχει εὐθύνη πάντοτε. Μόνον ὁ ἀκουσίως φο-

νεύσας τινά δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ φονεύς· διότι ὁ φόνος προϋποθέτει πάντοτε κακὴν πρόθεσιν. Ὁ ἐκ λάθους ἢ ἀκούσιος φόνος τότε μόνον εὐθύνει, ὅταν τὸ λάθος ᾗτο ἀσύγγνωστον. Ὁ φόνος εἶναι ἐν τῶν μεγίστων ἐγκλημάτων, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι καταφρόνησις πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αἶρει πᾶσαν δικαιοσύνην, ἐπάγει καὶ μεγάλας ζημίας εἰς τοὺς οἰκείους τοῦ φονευθέντος καὶ πολλάκις εἰς ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν, ὅταν ὁ φονευθεὶς ᾗτο χρήσιμος ἀνὴρ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πολιτεία αὐστηρῶς τιμωρεῖ τὸν φονέα, καὶ αἱ τύψεις τῆς συνειδήσεως ἔνεκα τοῦ τοιοῦτου κακουργήματος εἶναι μέγισται. Ὁ βαθμὸς τοῦ ἐγκλήματος πρέπει νὰ κρίνῃται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τοῦ φονευθέντος, τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τῶν ἀφορμῶν, τοῦ τρόπου τοῦ φόνου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη (ὁ ὑπὸ παιδός, παρ' ᾧ ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἀνεπτυγμένη, διαπραχθεὶς φόνος ἢ ὑπὸ ἀνθρώπου ἐν τελείᾳ μέθῃ διατελοῦντος δὲν εὐθύνει πολὺ, οὐδόλως δὲ ὁ ὑπὸ παράφρονος). Ἡ ἐκ τοῦ φόνου εὐθύνη ἐκλείπει, ὅταν τις ἐν ἀμύνη διατελῶν, δηλ. ὑπερασπίζων τὴν ἐαυτοῦ ζωὴν προσβάλλομένην ὑπ' ἄλλου, φονεύσῃ αὐτόν. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἐὰν ἐπέλθῃ θάνατος τοῦ προσβάλλοντος, αἷτιος τοῦ θανάτου εἶναι αὐτὸς οὗτος. Καὶ ἐν τῇ περιστάσει ὅμως τῆς ἀμύνης ἡ ἠθικὴ τελειότης ἀπαιτεῖ νὰ προσπαθῇ τις ὅσον τὸ δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ φόνον ἀνθρώπου, προσπαθῶν νὰ ἀπομικρύνῃ τὸν κίνδυνον διὰ παντὸς ἄλλου μέσου. Καὶ ἐν τῇ ὑπὲρ πατρίδος πολέμῳ ἡ ἐκ τῶν φόνων εὐθύνη ἐκλείπει, διότι καὶ ὁ πόλεμος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἄμυνα τοῦ ὅλου ἔθνους κατὰ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀπειλούντων τὴν ζωὴν τῶν πολιτῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ οἱ πόλεμοι, καὶ αὐτοὶ οἱ δίκαιοι, πρέπει νὰ θεωρῶνται, ὅτι εἶναι ἀνγκαῖα κακὰ καὶ πρέπει νὰ εὐχχῇ τις νὰ παύσωσιν ἀπὸ τοῦ κόσμου. Οἱ ἄδικοι πόλεμοι μάλιστα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς βαρύνοντα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἐγκλήματα. Εἰς τοὺς ἐνόχους βαρυτάτων κακουργημάτων, οἷον ληστές, πειρατές, φονεῖς ἐκ προμελέτης, δικαιούται κατὰ τὴν Γραφὴν ἡ πολιτεία ἀμυνομένη (Ῥωμ. ιγ', 6) νὰ ἐπιβάλλῃ **θανατικὴν ποινὴν**, ὅπως ἀσφαλίσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ θανατικὴ ποινὴ θὰ εἶναι φιλόανθρωπον νὰ καταργηθῇ, ὅπου ἐκ τῆς

καταργήσεως αὐτῆς δὲν θὰ ἐδλάπτετο ἡ κοινωνία, ὅπου δηλ. θὰ ἦτο βέβαιον, ὅτι οἱ ἀσφαλῶς πεφυλακισμένοι κακοῦργοι θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀδλαθεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅτι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δὲν θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακοὺργους περισσότερο. Ἄλλως ἡ ἀπερίσκεπτος κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς δύναται μεγάλως νὰ βλάψῃ τὰς κοινωνίας καὶ νὰ γίνῃ ἀφορμή, ὥστε νὰ κορυφωθῶσι τὰ ἐγκλήματα. Καὶ ὅπου δὲ μένει ἰσχύουσα ἡ θανατικὴ ποινή, ἡ χριστιανικὴ φιланθρωπία ἀπαιτεῖ ἡ ἐκτέλεσις νὰ μὴ ἦναι ἀπάνθρωπος. Αἱ βάσανοι καταδικάζονται ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἐν μονομαχίᾳ φόνος δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθὴς φόνος, φέρων εὐθύνην, ὡς κακοῦργημα. Διότι, ἐὰν μὲν ὁ φονεὺς ἦναι ὁ **προσβληθεὶς**, ἀδίκως φονεῦει τὸν ἄλλον· πρῶτον διότι γίνεται ὁ αὐτὸς κατήγορος καὶ δικαστὴς τοῦ ἄλλου καὶ ἐκτελεστῆς τῆς ποινῆς, τὸ ὅποῖον ἀντίκειται εἰς πᾶσαν δικαιοσύνην· δεύτερον διότι αὐτοδικεῖ, ἐν ᾧ ὑπάρχουσι πολιτικὰ δικαστήρια, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν προσβαλόντα, ἡ αὐτοδικία δὲ γενικευομένη ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀναρχίαν· καὶ τρίτον διότι καὶ ἔνοχος ἂν εἶναι ἀληθῶς ὁ ἀντίπαλος, ἐπιβάλλεται κατ' αὐτοῦ ἡ ἐσχάτη τῶν ποινῶν, ἡ ὀρισμένη ὑπὸ τοῦ νόμου εἰς τὰ βραύτατα τῶν ἐγκλημάτων, ἐν ᾧ ἡ προσβολὴ ὑπῆρξεν ἴσως λίαν ἀσήμεαντος. Ἐὰν δὲ ὁ φονεὺς ἦναι ὁ προσβαλὼν, τότε ἡ ἀδικία εἶναι προδηλωτάτη διότι εἰς τὸ πρῶτον ἀδίκημα τῆς προσβολῆς τῆς τιμῆς προστίθῃσι δεύτερον τὸ τοῦ φόνου. Ἐν γένει δὲ παρατηρητέον, ὅτι ἡ μονομαχία εἶναι παράλογος· διότι δι' αὐτῆς πολλάκις ζημιοῦται καὶ ἀπόλλυσι τὴν ζωὴν οὐχὶ ὁ ἀδικήσας, ἀλλ' ὁ ἀδικηθεὶς, καὶ διότι ἡ βλάβη τοῦ κατηγοροῦ δὲν ἐξαλείφει τὸ ἐκ τῆς κατηγορίας ὄνειδος. Διὰ ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐκλίπῃ ἀπὸ τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, καθ' ὅσον μάλιστα ἀντιβαίνει καὶ εἰς τὴν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἀγάπην, τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἐπιβαλλομένην. Ἡ ἐκδίκησις εἶναι αἶσθημα μὴ συμδιβαζόμενον πρὸς τὴν ἀληθῆ ἠθικὴν, πρὸς τὸν ἀληθῆ χριστιανισμόν.

§ 28.

Τί είναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί είναι ιδιοκτησία ;

Καθὼς τὴν ζωὴν, οὕτως ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα καὶ τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου. Ὁ ἡθικὸς νόμος, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἐπιβάλλει ἡμῖν τὸ καθήκον τοῦτο. Τί είναι ιδιοκτησία ; **Ἰδιοκτησία** εἶναι πᾶν, ὅ,τι δικαίως ἐκτίσαστό τις καὶ κατέχει πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαῖον. **Δικαίωμα** δὲ ἐπὶ τῆς ιδιοκτησίας, εἶναι ἡ ἐξουσία, ἣν ἔχει τις νὰ κτᾶται, νὰ κατέχῃ καὶ νὰ μεταχειρίζεται τὴν ιδιοκτησίαν του. Ὁ ἄνθρωπος πλασθεὶς λογικὸς καὶ ἐλεύθερος ἔχει καθήκον, ἄρα καὶ δικαίωμα, νὰ μεριμνήσῃ καὶ ἐξεύρῃ τὰ πρὸς συντήρησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀναγκαῖα μέσα· ἀρκεῖ νὰ μὴ προσβάλλῃ τὰ δικαίωματα τῶν ἄλλων.

Ἐπὶ τούτου τοῦ λόγου στηρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς ιδιοκτησίας. Ὅφειλε νὰ σέβηται πᾶς τις τὸ δικαίωμα τῶν ἄλλων πρὸς ἀπόκτησιν ιδιοκτησίας. Τὴν **ιδιοκτησίαν** κτῶμεθα ἢ διὰ καταλήψεως πράγματός τινος εἰς οὐδέναν ἄλλον ἀνήκοντος, ἢ δι' ἀμοιβαίων συμφωνιῶν, δι' ὧν πράγματα ἀνήκοντα εἰς τινὰ περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα ἄλλου, ἢ δι' ἐργασίας. 1ον Ἡ κατάληψις πράγματός τινος ἀδεσπότης εἶναι δικαία, ὅταν ᾔναι τις βέβαιος, ὅτι δὲν ὑπάρχει κύριος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ εὑρεθέντος ἢ καταληφθέντος πράγματος. Καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλομεν, ἐὰν εὕρωμέν τι, νὰ ἀναζητήσωμεν πρῶτον τὸν κύριόν του, καὶ μόνον ἐὰν βεβαιωθῶμεν, ὅτι τοιοῦτος δὲν εὑρίσκεται, νὰ λάβωμεν εἰς ὀριστικὴν κατοχὴν τὸ εὑρεθὲν πρᾶγμα· ἄλλως κατακρατοῦντες ξένην ιδιοκτησίαν εἴμεθα κλέπται. 2ον Αἱ συμφωνίαι ἵνα ᾔναι ἔγκυροι, πρέπει νὰ γίνωνται δι' ἀμοιβαίας ἐλευθέρως συγκαταθέσεως, ἀνευ δόλου τινός, περὶ πραγμάτων θεμιτῶν καὶ περὶ τοιούτων, ἐφ' ὧν ὁ ποιῶν τὴν παραχώρησιν ἔχει πραγματικὴν κυριότητα· ἄλλως αἱ συμφωνίαι εἶναι ἄκυροι καὶ ἀνῆθικοι. Δύνανται δὲ αἱ συμφωνίαι νὰ ᾔναι ἢ ἀπόλυτοι ἢ ὑπὸ θροῦς. Ἐν τῇ τελευταίᾳ περιπτώσει δὲν ἔχουσιν ἰσχὺν αἱ συμφωνίαι, ὅταν δὲν πληρῶνται οἱ

Χριστιανική ηθική Ἀ. Δ. Κυριακοῦ

4

ἔροι, ἢ ὅταν ἐπέλθῃ νέα τις συμφωνία διαλύουσα τὴν πρώτην, ἢ ὅταν τὸ ὑπὲρ οὗ ἡ συμφωνία μέρος παραιτῇται ἐκουσίως τοῦ δικαιώματός του, ἢ τέλος ὅταν ἡ ἐκτέλεσις τῶν συμφωνημένων ᾗναι ἀδύνατος. ὅν Ὡς πρὸς τὴν ἐργασίαν πρέπει νὰ ἰσχύωσιν οἱ ἀκόλουθοι ἠθικοὶ κανόνες· ἡ ἐργασία δὲν πρέπει νὰ ᾗναι ἐξευτελιστική, διότι πρέπει νὰ διασώζῃ τις τὴν ἀξιοπρέπειάν του· δὲν πρέπει νὰ ᾗναι ἀνήθικος, μηδὲ ἀνηθικῶς νὰ γίνηται, διότι ὑπὲρ τῆς ἠθικῆς πρέπει πᾶν συμφέρον νὰ θυσιάζεται· καὶ νὰ μὴ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις ἡμῶν, διότι ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἡ συντήρησις ἡμῶν.

§ 29.

Τίνα τὰ ἀντικείμενα τῷ καθήκοντι τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;

Εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἀντίκεινται τὰ ἑξῆς· 1ον Ἡ κλοπὴ καὶ ἡ ἀρπαγὴ· ἡ ληστεία. Κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεσις πράγματός τινος παρὰ τὴν γνώμην καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Ὅταν ἡ ἀφαίρεσις γίνηται μετὰ βίας, λέγεται ἀρπαγὴ ἢ ληστεία. Εἰς τὴν κλοπὴν ὠθοῦσι πρὸ πάντων ἡ ὀκνηρία, ἡ πολυτέλεια, καὶ ἡ πλεονεξία· σφύζουσι δὲ ἀπ' αὐτῆς ἡ φιλεργία, ἡ ὀλιγάρκεια καὶ ἡ ἀφιλοκέρδεια. Ὁ ὀκνηρὸς καὶ ἀεργος, στερούμενος τῶν πάντων καὶ ἔχων ἀνάγκην τῶν πρὸς συντήρησιν, καταφεύγει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν. Ὁμοίως ὁ δαπανηρὸν βίον διάγων καὶ ὁ πλεονέκτης εὐκόλως αἰσθάνονται τὸν πειρασμὸν τοῦ σφετερισμοῦ τῆς ξένης περιουσίας. Ὁ φίλεργος τοῦναντίον, ὁ ὀλιγαρκῆς καὶ ὁ ἀφιλοκερδὴς δυσκόλως παρασύρεται εἰς τὸ ἐγκλημα τοῦτο, ὡς ποριζόμενος ἐντίμως τὰ πρὸς τὸ ζῆν, ἀρκούμενος εἰς ὅσα ἔχει καὶ ἀποστρεφόμενος πᾶν αἰσχροὺν κέρδος. 2ον Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς καὶ ἡ αἰσχροκέρδεια ἐν γένει. Δι' ἀπάτης σφετερίζεται τις τὰ τοῦ ἄλλου πράγματα, ὅταν παρακινήσῃ π. χ. αὐτόν, ἵνα ἐπιχειρήσῃ τι, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐλπίζει νὰ ὠφελῇ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ παραπειθομένου. Ἐν γένει δὲ πᾶσα παράνομος καὶ ἄδικος ἐπιδίωξις κέρδους, πᾶσα αἰσχροκέρδεια,

ἀντίκειται εἰς τὸ καθήκον τοῦ σέβεσθαι τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου. Ἡ τοκογλυφία, τὸ νὰ λαμβάνῃ τις τόκους ὑπερμέτρους, ἐπωφελοῦμενος ἐκ τῆς ἐπειγούσης ἀνάγκης τοῦ πλησίον, εἶναι τοιαύτη τις αἰσχροκέρδεια. Ἐπίσης τοιαύτη αἰσχροκέρδεια εἶναι τὸ νὰ λαμβάνῃ τις πλείοτερον κέρδος τῆς ἀληθοῦς ἀξίας τοῦ πράγματος, ὅπερ δίδει, μεταχειριζόμενος ψευδῇ μέτρα καὶ σταθμά. 3ον Τὸ μὴ ἀποτίνειν τὰ χρέη. Τὰ δανεισθέντα χρήματα ὀφείλομεν εὐσυνειδήτως νὰ ἀποδίδωμεν κατὰ τὴν συμπεφωνημένην προθεσίαν, διότι ἄλλως κλέπτομεν ξένην περιουσίαν. 4ον *Τὸ μὴ ἐργάζεσθαι* καὶ ζῆν εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Ὁ μὴ ἐργαζόμενος, ἐν ᾧ δύναται, καὶ ζήτων νὰ τρέφηται ὑπὸ τῶν ἄλλων, ζημιοῦ ἀδίκως τὴν περιουσίαν τῶν ἄλλων καὶ ἀφαιρεῖ τὰ αὐτῷ διδόμενα ἀπὸ τῶν ἀληθῶς ἐνδεῶν, τῶν μὴ δυναμένων νὰ ἐργάζωνται, εἰς οὓς ὀφείλεται ἡ ἐλεημοσύνη. Δίαν δικαίως περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλον. γ', 10). 5ον Τέλος ἀντίκειται τῷ καθήκοντι τοῦ σέβεσθαι τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἡ *λαθραία αὐτομισθαποδοσία*. Τοιαύτην διαπράττει ὁ λαθραίως μισθῶν ἑαυτὸν ἢ λαθραίως λαμβάνων ὅ,τι ἐδικαιοῦτο μὲν νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ ἄλλου, δὲν λαμβάνει δέ. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο εἶδος κλοπῆς· διότι πᾶν ὅ,τι λαμβάνει τις ἀπὸ τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ του εἶναι κλοπή. Ὅστις δὲ νομίζει ὅτι ἀδικεῖται, δύναται καὶ ὀφείλει νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν νόμιμον ἀρχὴν καὶ δι' αὐτῆς νὰ λάβῃ ὅ,τι δικαιοῦται.

§ 30.

**Ἀρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου
ἢ τί εἶναι εὐποία καὶ εὐεργεσία ;**

Ἡ πρὸς τὴν πλησίον ἀγάπη ἀπαιτεῖ οὐ μόνον νὰ μὴ ἀφαιρῶμεν τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ βλάπτωμεν καὶ ἀδικῶμεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ νὰ εὐεργετῶμεν καὶ εὐ ποιῶμεν αὐτόν. *Εὐεργεσία* εἶναι τὸ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας. Τότε ἡ ἀγάπη εἶναι πλήρης. Ἡ ἀρετὴ τοῦ χριστιανοῦ δὲν πρέπει νὰ ᾔναι μόνον ἀρνη-

τική, αλλά και θετική. Ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις πολλάκις ὁ Κύριος συνιστᾷ τὸ καθήκον τοῦτο τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους εὐεργεσίας. Ἡ παραβολὴ τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοῦτον τὸν σκοπὸν ἔχει (Λουκ. ι', 30—37). Ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ κρίσει κατὰ τοὺς λόγους αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δὲν θέλομεν ἐξετασθῇ περὶ τοῦ ἂν ἡδίκησαμεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἂν εὐηργετήσαμεν τοὺς πάσχοντας (Ματθ. κε', 31). Καὶ οἱ ἀπόστολοι τὰ αὐτὰ διδάσκουσι. «Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος, λέγει ὁ Ἰάκωβος (β', 15), παρὰ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανούς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου» (Πρβλ. καὶ Α' Ἰωάννου γ', 17).

Εὐκαιρία εἰς τὸ νὰ φανῶμεν εὐεργετικοὶ παρέχονται ἡμῖν καθ' ἑκάστην. Διότι πᾶσα δυστυχία τοῦ πλησίον, ἡμῖν γνωστὴ γενόμενη, εἶναι τοιαύτη εὐκαιρία πρὸς ἀγαθοεργίαν. Ἰδίως δὲ ὀφείλομεν νὰ συντρέχωμεν τοὺς πάσχοντας, ὅταν ἔκτακτα δυστυχήμανα ἐπέρχωνται εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἷον πυρκαϊαί, πλῆμμυραι, ναυάγια, σεισμοί, λιμοί, ἐπιδημικαὶ νόσοι, ἐπιδρομαὶ ληστῶν, πειρατῶν καὶ τὰ ὅμοια. Ὡς πρὸς τὴν εὐεργεσίαν πρέπει νὰ τηρῶνται οἱ ἐξῆς κανόνες· 1ον Μέτρον τῆς εὐποιίας πρέπει νὰ χρησιμεύῃ ἡ ἀνάγκη τοῦ πλησίον καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐεργετούμένων προσώπων. Πρέπει νὰ βοηθῇ τις πρῶτον τοὺς ἔχοντας τὴν μεγαλειτέραν ἀνάγκην καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς, τοὺς γονεῖς καὶ οἰκείους πρῶτον καὶ εἶτα τοὺς ξένους, τοὺς ὀφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ ὅπωςδὴποτε εὐεργετήσαντας αὐτὴν καὶ εἶτα τοὺς λοιπούς. 2ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ προβαίνῃ ἐν **ἀνάγκῃ** μέχρι **μεγάλων θυσιῶν** καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. Οὕτως, ὅταν ὁ πλησίον εὐρίσκηται ἐν μεγάλῃ ἀνάγκῃ καὶ διατρέχῃ προφανῶς ἢ κατὰ τὴν ζωὴν του ἢ κατὰ τὴν τιμὴν τοῦ τὸν ἔσχατον κίνδυνον, ὀφείλομεν, πᾶσαν ἄλλην σκέψιν ἀπομακρύνοντες, νὰ σπεύδωμεν ἀνυπερθέτως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν. «Μερίζονα ταύτης ἀγάπην, διδάσκει ὁ Κύριος, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε', 13). 3ον Ἡ εὐεργεσία πρέπει νὰ γίνηται **μετὰ συνέσεως**· διότι δὲν πρέπει νὰ βοηθῇ τις ἀναξίους. 4ον Τέλος παρατηροῦμεν, ὅτι μόνῃ ἐκείνῃ ἡ εὐεργεσία ἔχει ἀξίαν, ἥτις γίνεται ἐκ καθαρᾶς ἀγάπης, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ πρὸς

ἄλλον σκοπόν. Ὁ κανὼν, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἰσχύῃ, εἶναι τὸ «Μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου» (Ματθ. 5', 2).

§ 31.

**Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν ἢ τὸ
καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;**

Πρὸς τῇ ζωῇ καὶ τῇ ἰδιοκτησίᾳ *πολυτιμότετον ἀγαθὸν* τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ τιμὴ ἢ τὸ καλὸν ὄνομα. Αἱ παροιμίαι λέγουσιν. «Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς» (κβ', 1). Καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἄνευ τιμῆς οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει. Ἄνευ δὲ αὐτῆς καὶ πᾶσα πρόοδος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀδύνατος, διότι, ὅποιονδὴποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν ἐπαγγέλληται τις, ἤθελε πάθει ἀνεπανόρθωτον ζημίαν ἐν τῇ ἐξασκήσει αὐτοῦ, ἐὰν ἤθελεν ἀπολέσει τὴν ὑπόληψιν του. Τί εἶναι π. χ. ὁ δυσφημισμένος ἱατρός ἢ δικηγόρος ἢ ἔμπορος; Διὰ ταῦτα ὁ ἡθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ἡμῖν ὡς σπουδαίω-
τατον καθήκον νὰ σεβώμεθα τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον, οὐ μόνον μὴ προσβάλλοντες αὐτό, ἀλλὰ καὶ προφυλάττοντες καὶ ὑπερασπίζοντες κατὰ πάσης ἀδίκου προσβολῆς. *Τὸ καλὸν ὄνομα* τοῦ πλησίον προσβάλλει τις· 1) ὅταν διαδίδῃ ὑπονοίας κακὰς περὶ αὐτοῦ· 2) ὅταν ἀδίκως κατηγορῇ αὐτὸν δημοσίᾳ καὶ ὑβρίξῃ· 3) ὅταν *συκοφαντῇ* αὐτὸν πλάττων ἀνυπάρχτους κατηγορίας· καὶ 4) ὅταν ἀδίκως περιφρονῇ αὐτὸν ἐνώπιον ἄλλων. Ἡ τοιαύτη καταλαλιὰ κατὰ τοῦ πλησίον δύναται νὰ ἔχῃ ὡς αἰτίαν ἢ ἔχθραν ἢ τὸ συμφέρον ἢ ἀπλὴν *κουφότητα* καὶ κλίσιν πρὸς τὸ σπερμολογεῖν. Ἡ χειρίστη καταλαλιὰ εἶναι ἡ ἐξ ἔχθρας, ἔπειτα ἔρχεται ἡ ἐκ συμφέροντος καὶ τελευταία εἶναι ἡ ἐκ κουφότητος. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως δύνανται πάντοτε νὰ ᾔναι μεγάλα καὶ ἐπιδραδέστατα εἰς τὸν κατηγορούμενον καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγωμεν πᾶν εἶδος καταλαλιᾶς. Ἡ Γραφὴ καταδικάζει τὴν προσβολὴν τῆς ὑπολήψεως τοῦ πλησίον διὰ τῆς ἐνάτης ἐντολῆς, ἣτις λέγει· «Οὐ ψευδομαρτηρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῇ». Ποτὲ λοιπὸν μὴ λέγε τι τὸ ὅποιον ἤθελε παρα-

ἔχθρα
συγγνώμη
κουφότητα

εὐιάζει τὴν ὑπόληψιν τοῦ ἄλλου· τὸνναντίον λέγε πάντοτε προθύμως ὅτι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος φαίνεται συνήθως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδέποτε κατηγορεῖ τινα, καίπερ γνωρίζων καὶ ἀκούσας πολλὰ κατ' ἄλλων· σιωπῶν δὲ δεικνύει, ὅτι φείδεται τῆς ὑπολήψεως τῶν ἄλλων. Τὸνναντίον ὁ μοχθηρὸς καὶ φαῦλος ἄνθρωπος δεικνύεται πρὸ πάντων ἐκ τῆς ῥοπῆς εἰς τὸ κατηγορεῖν, ἥτις ἐλέγχει κακίαν ψυχῆς. Μόνον τῶν κακῶν ἐκείνων καὶ φαύλων, οἵτινες ἀσυστόλως καὶ ἀναιδῶς καταπατοῦσι καὶ περιυδρίζουσι καὶ θεῖους καὶ ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ γίνονται διὰ τῶν πράξεων των ἐπιζήμιοι εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὰς πράξεις δυνάμεθα νὰ ἐπιτιμῶμεν πρὸς σωφρονισμόν αὐτῶν καὶ ἵνα καταστήσωμεν τὴν κοινωνίαν προσεκτικὴν πρὸς αὐτούς. «Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους», λέγει καὶ ἡ Γραφή (Α' Θεσσαλ. ε', 14). (*)

§ 32 α'.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελῶμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἥτις ὑπαγορεύει ἡμῖν τὸν σεβασμὸν τῆς ζωῆς τῆς τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἐπιβάλλει ἡμῖν καὶ τὸ καθήκον νὰ συντελῶμεν εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῖ ὁ πλησίον

(*) Σημ. Εἰς τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτοῦ, ἣν πρέπει νὰ σεβώμεθα. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τοὺς ἄλλους ὡς δούλους, ὡς κτήματα δηλ. ἡμῶν. Ὁ χριστιανισμὸς δὲν δέχεται διάκρισιν δούλου καὶ ἐλευθέρου (Γαλ. γ', 28). Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει ὁ εἰς λαὸς νὰ ὑποδουλοῖ τὸν ἄλλον, ἀφαιρῶν τὴν ἐλευθερίαν του. Οἱ λαοὶ δὲν πρέπει νὰ ἀνέχωνται τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας των, ἀλλὰ δέον νὰ ἀγωνίζωνται διὰ πάσης θυσίας καὶ χρημάτων καὶ αἵματος πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῆς. Ὁ ὑπὲρ ἐλευθερίας θάνατος εἶναι ὁ ἐνδοξότατος τῶν θανάτων· ἄνευ ἐλευθερίας οὐδεμία ζωὴ, ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος εἶναι δυνατὴ εἰς τοὺς λαούς.

ἡμῶν καλῶς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, δηλ. τὴν πνευματικὴν καὶ
 ἠθικὴν αὐτοῦ τελειοποίησιν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγω-
 μεν πᾶν ὃ, τι **δύναται νὰ ἀποπλανήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακὸν**
 καὶ νὰ διαφθείρῃ αὐτόν, νὰ πράττωμεν δὲ πᾶν ὃ, τι δύναται καὶ
 τὴν διάνοιαν αὐτοῦ νὰ φωτίσῃ καὶ τὴν καρδίαν νὰ μορφώσῃ.
 Πρὸς τοῦτο ἐπιβάλλονται ἡμῖν τὰ ἑξῆς καθήκοντα. 1ον **Νὰ μὴ**
διδάσκωμεν αὐτὸν ἐν γνώσει κακόν τι ἢ ἐσφαλμένον, δι' οὗ
 ἡδύνατο καὶ ὁ νοῦς αὐτοῦ νὰ διαστραφῇ καὶ ἡ καρδιά του νὰ
 διαφθαρή. 2ον **Νὰ μὴ δίδωμεν** αὐτῷ διὰ τοῦ βίου ἡμῶν **αἰσχροὺς**
 παράδειγμα· διότι καὶ διὰ τούτου φθίρονται οἱ ἄλλοι πλείστορον
 μάλιστα ἢ διὰ τοῦ λόγου· διότι οἱ ἄνθρωποι πλείστορον ἀκολου-
 θῶσι τὰ παραδείγματα ἢ τοὺς λόγους. 3ον **Νὰ μὴ** συντελῶμεν
 διὰ τῆς συμπτέξεως ἡμῶν εἰς τὸ νὰ ἀποπλανηθῇ ἢ πράξῃ τι κα-
 κόν. Διὰ τῆς συμπτέξεως ἐνθαρρύνομεν τοὺς ἄλλους ἐν τῇ ἐκτε-
 λέσει τῶν κακῶν. Οὐ μόνον δὲ ὀφείλομεν νὰ μὴ ἀποπλανῶμεν
 τὸν πλησίον εἰς τὸ κακὸν καθ' οἷονδήποτε τρόπον, ἀλλ' **ἔχομεν**
καθ' ἑαυτὸν καὶ διαφθαρέντος αὐτοῦ καὶ περιπεσόντος εἰς τὸ κακὸν
 νὰ ζητῶμεν, καθ' ὅσον ἡμῖν ἀπόκειται, τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Τὸ
 καθήκον τοῦτο ἐπιβάλλεται ἡμῖν καὶ χάριν αὐτῶν τῶν ἀποπεπλά-
 νημένων ἢ κακῶν ἀνθρώπων καὶ χάριν τῶν ἄλλων, διότι τὸ παρά-
 δεῖγμα αὐτῶν ὡς λύμη δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ διαφθείρῃ ἐντε-
 λῶς τὴν κοινωνίαν. Εἰς τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶν συγτελοῦμεν.
 α') Διδάσκοντες αὐτοὺς καὶ νοουθετοῦντες. Ἡ νοουθεσία πρέπει νὰ
 γίνηται μετὰ πραότητος καὶ φειδοῦς. Διότι, ὅταν μετ' ὀργῆς νου-
 θετῇ τις καὶ ἄνευ φειδοῦς, δεικνύει, ὅτι δὲν κινεῖ αὐτὸν εἰς τὴν
 ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου καθαρὰ πρὸς τὸν πλησίον
 ἀγάπῃ, οὐδὲ ἔχει διὰ τοῦτο ἡ τοιαύτη νοουθεσία δύναμιν· διότι
 μόνον τὰς ἀπὸ καλῆς διαθέσεως νοουθεσίας δέχονται οἱ ἄνθρωποι.
 Σημειωτέον δὲ ὅτι, δὲν δυνάμεθα νὰ νοουθετῶμεν πάντας· διότι
 τοὺς ἀνωτέρους ἡμῶν ἐν γένει, τοὺς γονεῖς ἡμῶν, τοὺς διδασκά-
 λους, τοὺς πρεσβυτέρους δὲν εἶναι ἡμῖν ἐπιτετραμμένον νὰ διδά-
 σκωμεν τὰ καθήκοντα αὐτῶν. Τοῦτο θὰ ἦτο παράλειψις τοῦ πρὸς
 αὐτοὺς ὀφειλομένου σεβασμοῦ. Οὐδὲ πάντοτε ὠφελεῖ τὸ νοουθετεῖν.
 Τοῦ τοιοῦτου καθήκοντος εἴμεθα ἀπηλλαγμένοι ἰδίως, ὅταν ἦναι
 ἐλπίς βεβαία, ὅτι ὁ ἀποπλανηθεὶς θέλει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπανέλθει εἰς

τὴν εὐθεΐαν δδόν, ὅταν ᾖναι ἡμῖν γνωστόν, ὅτι οἱ οἰκεῖοι ἢ ἄλλοι ἐπιτετραμμένοι τὴν διόρθωσιν ταύτην ἔλαβον τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα μέτρα, καὶ ὅταν μετὰ βεβαιότητος οὐδεμία διόρθωσις ἐλπίζεται. β') Διορθοῦμεν τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν παραδείγματος. Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων ὁδηγοῦνται μάλλον ὑπὸ τοῦ παραδείγματος τῶν ἄλλων ἢ ὑπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου. Ἐν γένει τὸ παράδειγμα ἐλκύει. Ὅταν λοιπὸν οἱ κακοὶ βλέπωσιν ἡμᾶς καλὰ πράττοντας, κινδύνουται καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν δύνανται νὰ πράττωσι τὸ ἀγχθὸν καθ' ἅπλην ἀπομίμησιν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν δύνανται νὰ ἐγερθῇ ἐν αὐτοῖς καὶ καθαρὰ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Εἰς τὸ δεικνύειν καλὸν παράδειγμα διὰ τοῦ βίου ἡμῶν προτρεπόμεθα ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγοντος· «Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Ματθ. ε', 19). Ἄς μὴ νομίσῃ δέ τις, ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ πράττῃ τι ἔκτακτον. Τὰ συνήθη ἡμῶν καθήκοντα εὐσυνειδήτως ἐκπληροῦντες δίδομεν τοῖς πᾶσιν ἄριστον παράδειγμα. Δὲν πρέπει μάλιστα ἡ ἀγαθὴ πράξις νὰ γίνηται ἐπίτηδες ἀπλῶς καὶ μόνον, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα· διότι τότε δὲν θὰ εἶχεν ἠθικὴν ἀξίαν, ὡς γινομένη πρὸς ἐπίδειξιν ἀπλῶς. Μόνον ὅταν κακὴ τις συνήθεια ἀπειλῇ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐν τινι κοινωνίᾳ, δύνανται νὰ γίνῃ ἐπιδεικτικὴ τις διαμαρτύρησις κατ' αὐτῆς διὰ τοῦ παραδείγματος ἡμῶν, ἐὰν πολλοὶ συμφωνήσωσιν εἰς τοῦτο. Εἰς τὸ χρησιμεύειν διὰ τοῦ ἑαυτῶν βίου ὡς καλὰ παραδείγματα ὑποχρεοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνοι, οἵτινες εὐρισκόμενοι ἐν ὑψηλῇ κοινωνικῇ περιωπῇ παρατηροῦνται ὑπὸ πάντων καὶ θεωροῦνται ὡς ὁδηγοὶ τῆς κοινωνίας, οἷον οἱ κληρικοί, οἱ διδάσκαλοι, οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες, οἱ πλοῦσοι καὶ ἐν γένει οἱ προέχοντες πολῖται.

§ 32 β'.

*Τί εἶναι καθῆκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον
εἰλικρινείας καὶ φιλαληθείας;*

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη καὶ ἡ υποχρέωσις νὰ μὴ διαστρέφωμεν τὴν διάνοιαν τῶν ἄλλων ἀπαιτεῖ νὰ προσφερώμεθα πρὸς

πάντας ειλικρινῶς καὶ φιλαλήθως, ἀνυποκρίτως καὶ ἀδόλως μεταδίδοντες καὶ ἐκφράζοντες τοῖς ἄλλοις τὰς ἐσωτερικὰς ἡμῶν σκέψεις καὶ διαθέσεις. Ἡ ἄδολος διάθεσις ὅταν μὲν δεικνύεται διὰ λόγων, λέγεται **φιλαλήθεια**, ὅταν δὲ διὰ πράξεων, **ειλικρινεια**. Ἡ ἀνελικρίνεια καὶ τὸ ψεῦδος δεικνύουσι περιφρόνησιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ κακίαν καὶ ἐχθρικὴν διάθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους· διότι ὁ μὴ σκοπῶν κακόν τι διὰ τί θὰ ψευσθῇ ἢ θὰ κρύψῃ τὸ διανόημά του; Διαφθείρουσι δὲ πρῶτον μὲν τὸν ψευδόμενον, διότι ἐξευτελίζουν αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συνειδήσεώς του, ἔπειτα δὲ ζημιοῦσι καὶ τοὺς ἄλλους, οἵτινες πειθόμενοι δι' αὐτῶν δύνανται νὰ προδῶσιν εἰς λόγους ἢ πράξεις, οἵτινες ἤθελον ἐπιφέρει βλάβην αὐτοῖς. Πρὸς τούτοις ἀφαιροῦσι καθόλου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα σχέσις τῶν ἀνθρώπων μετ' ἀλλήλων. Ὁ Κύριος κατακρίνει ῥητῶς τὸ ψεῦδος λέγων· «Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν *ναὶ καὶ καὶ οὐ οὐ*» (Ματθ. ε', 37). Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος, ὅτι «οὐχ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α' Πέτρ. β', 22). Τὸ ψεῦδος ἀπαγορεύει καὶ ἡ ἐνάτη ἐντολή, λέγουσα· «Οὐ ψευδομαρτυρήσεις». Ποτὲ λοιπὸν δὲν πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ προσφέρηται ἀνελικρινῶς ἢ νὰ ψεύδεται· ἀλλὰ καὶ αἱ πράξεις του καὶ οἱ λόγοι του πρέπει νὰ ᾔναι ἄδολος ἔκφρασις τῶν διαθέσεων καὶ διανοημάτων αὐτοῦ. Ἡ προσποίησις καὶ ἡ ἀπάτη πρέπει νὰ ᾔναι μακρὰν αὐτοῦ. Εἰς τὴν ειλικρίνειαν καὶ φιλαλήθειαν **ἀντίθετα** εἶναι, ἐκτὸς τοῦ ψεύδους καὶ τῆς **ἀνελικρινείας**, καὶ ἡ **κολακεία** καὶ ἡ **κρυψίνοια**. Κολακεία εἶναι λόγος ἀπατηλὸς πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ πρὸς ὃν *λαλεῖ τις*. Ἡ κολακεία εἶναι κακὴ, διότι οὐ μόνον ἐξευτελίζει τὸν κόλακα εἰς τοιαῦτα ποταπὰ μέσα χάριν συμφέροντος καταφεύγοντα, ἀλλὰ ζημιοῖ καὶ τὸν κολακευόμενον, ἀπατῶσα αὐτόν, ἐὰν ᾔναι κοῦφος, καὶ πείθουσα αὐτόν, ὅτι ἔχει ἀξίαν, ἧς στερεῖται, καὶ ὅτι δὲν ἔχει ἐλαττώματα, ἅτινα πράγματι κέκτηται, καὶ καθιστῶσα αὐτὸν οὕτως ἀδιόρθωτον. Καὶ ἡ κρυψίνοια, τὸ ἀποκρύπτειν τὰ πάντα καὶ πάντοτε ἀπὸ τῶν ἄλλων, δεικνύει ἐχθρικὴν πρὸς τὸν πλησίον διάθεσιν. Τῆς κρυψινοίας ταύτης διάφορον εἶναι τὸ μὴ λέγειν τι ἢ τὸ κρύπτειν τι πρὸς ἀποφυγὴν ζημίας τοῦ πλησίον ἢ ἐν γένει μετ' ἀθώου σκο-

ποῦ, παιδιᾶς χάριν π. χ. Ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀθόφου τούτου ψεύδους μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ πρέπει νὰ γίνηται χρήσις, διότι ἄλλως συνηθίζει τις εἰς τὸ ψεῦδεσθαι.

§ 33.

Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα, καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθήκοντα εἶναι καθήκοντα γενικὰ ἢ καθολικὰ παντὸς ἀνθρώπου πρὸς πάντα ἄνθρωπον. Ἐκτὸς αὐτῶν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα εἰδικώτερα καθήκοντα, ἅτινα γεννῶνται ἐξ εἰδικῶν τινῶν σχέσεων, ἃς ἡμεῖς ἐκουσίως συνάπτομεν καὶ τῶν ὁποίων αἱ κυριώτεραι εἶναι αἱ πηγάζουσαι ἐκ τοῦ γάμου, ἐκ τῆς πολιτείας καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Καὶ πρῶτον ποιούμεθα λόγον περὶ τῶν ἐκ τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογενείας γεννωμένων καθηκόντων. Γάμος εἶναι ἡ διὰ βίου ἔνωσις μετ' ἀλλήλων δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν καὶ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς τεκνογονίας. Ὁ πρῶτος σκοπὸς δηλοῦται ἐν τῇ Γραφῇ διὰ τῶν λέξεων· «Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον. Ποιήσωμεν αὐτὸν βοηθὸν κατ' αὐτόν» (Γεν. β'. 18), ὁ δὲ δεύτερος διὰ τῶν λέξεων· «Ἀυξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν» (Γεν. α', 28). Μόνον ἐν τῇ μονογαμίᾳ εἶναι δυνατὸς ὁ τέλειος γάμος, καὶ διότι μόνον μεταξὺ δύο προσώπων ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς δύναται νὰ συνδεθῇ στενωτάτος καὶ ἰσόδιος σύνδεσμος καὶ διότι καταστρέφεται ἡ εἰρήνη καὶ ἁρμονία τοῦ οἰκιακοῦ βίου διὰ τῆς συνυπάρξεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν κεχωρισμένων οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα, ὥς συμβαίνει τοῦτο ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς οἰκογενείαις. Ἡ Γραφή μόνον τὴν μονογαμίαν θεωρεῖ ὡς τὸν νόμιμον καὶ κατὰ Θεὸν γάμον (Γεν. α'). Ἡ φύσις αὐτὴ τοῦ γάμου ἀπαιτεῖ ἐλευθέραν συγκατάθεσιν παρ' ἀμφοτέρων τῶν μερῶν καὶ τὸ ἰσόδιον αὐτοῦ. Ὁ συναπτόμενος εἰς γάμου κοινωνίαν ἐννοεῖ καὶ σκοπεῖ βεβαίως νὰ συνδεθῇ ἰσοδίως μετὰ τοῦ ἄλλου προσώπου, οὐχὶ δὲ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτοῦ πρόσκαιρόν τινα σύνδεσμον. Διὰ τοῦτο χωρισμὸς γάμου δὲν πρέπει νὰ γίνηται εἰμὴ διὰ σπου-

δαιοτάτην αίτίαν, δι' ἣν ἡ συμβίωσις εἶναι πλέον ἀδύνατος. Τοιαύτη αἰτία εἶναι κυρίως ἡ ἀπιστία τοῦ ἐνὸς μέρους. Ἄλλως «οὗς ὁ Θεὸς συνέξευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω» (Ματθ. ιθ', 6).

Σημ. 1. Ἐπειδὴ μόνον ἐν τῷ νομίμῳ γάμῳ ἐκτελεῖται ὁ σκοπὸς αὐτοῦ, διὸ τοῦτο πᾶσα σχέσις τοιαύτης φύσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐκτὸς τοῦ γάμου εἶναι παράνομος καὶ ἀνήθικος, ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Ζ' ἐντολῆς. Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων καταστρέφεται ἐκ τοιούτων σχέσεων. Τιμιότης διὰ τοῦτο, σωφροσύνη καὶ σεμνότης πρέπει νὰ κοσμῶσι πάντα χριστιανόν, ιδίως δὲ τὴν γυναῖκα. Ἡ σεμνότης δεικνύεται καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ καὶ ἐν τῷ γέλῳ καὶ ἐν τῷ βήματι καὶ ἐν ταῖς κινήσεσι τοῦ σώματος. Περὶ πάντα ταῦτα πρέπει νὰ ἐπικρατῇ τὸ ἀπλοῦν, σεμνὸν καὶ κόσμιον.

Σημ. 2. Τοῦ καθήκοντος τοῦ συνάψαι γάμον ἀπαλλάσσεται τις, ὅταν δὲν ἔχῃ ἐπαρκῆ μέσα πρὸς συντήρησιν οἴκου ἢ ὅταν θέλῃ νὰ ἀφιερωθῇ ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἀμερίστως εἰς ὑψηλόν τινα σκοπόν. Ὅφειλε ὅμως ὁ τοιοῦτος τελείαν ἀγνότητα νὰ τηρῇ καθ' ἅπαντα τὸν βίον του.

§ 34.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;

Ὁ ἡθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης εἰς τὸν πλησίον συμφώνως πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ γάμου ἐπιβάλλει πρὸς τοὺς συζύγους καὶ τὰ μέλη ἐν γένει τῆς οἰκογενείας ὁρισμένα τινα καθήκοντα. Καὶ δὴ ἐν πρώτοις εἰς τοὺς συζύγους ἐπιβάλλονται τὰ ἑξῆς καθήκοντα· α') Ἀμοιβαία πίστις. Τὴν διάρρηξιν καὶ παράδοσιν τῆς πίστεως ταύτης ἀπαγορεύει ῥητῶς ἡ *ἐβδόμη ἐντολή* τοῦ δεκαλόγου. Καὶ ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια περὶ τῆς παραδόσεως τῆς ἀμοιβαίας πίστεως εἶναι χαλάρωσις τοῦ δεσμοῦ, ὅστις πρέπει νὰ συνδέῃ τοὺς δύο συζύγους. Καθῆκον λοιπὸν ἱερώτατον ἔχουσιν οἱ σύζυγοι οὐ μόνον πράγματι νὰ μὴ παραδαίνωσι τὴν πίστιν ταύτην, ἀλλὰ νὰ ἀποφεύγωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόνοιαν τῆς παραδόσεως αὐτῆς. β') Δεύτερον ἀμοιβαῖον καθῆκον εἶναι ἡ *ἀμοιβαία ἀγάπη*. Ἄνευ αὐτῆς ὁ γάμος δὲν εἶναι ὅ,τι πρέπει νὰ ᾔηται, ἔνωσις ἐγκάρδιος δύο προσώπων πρὸς ἀμοιβαίαν βοήθειαν. Οἱ διχονοοῦντες σύζυγοι οὐ μόνον δὲν παρέχουσιν ἀλλήλοις ἀδελφικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ὁ μὲν τῷ δὲ ἀφορμὴ δυσχερειῶν καὶ λύπης. Ἡ ἀγάπη τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους στερεοῦται διὰ τῆς ἡπιότη-

τος, φιλοφροσύνης, υπομονής, ειλικρινείας και χρηστότητος, διαλύεται δὲ τοῦναντίον διὰ τῆς σκαλιότητος, ἰσχυρογνωμοσύνης, ὑποκρισίας καὶ κρυψινοίας. Ἡ ἀμοιβαία ἀγάπη φαίνεται ἰδίως ἐν ταῖς **δυστυχίαις**. Ἡ ἐν τοιαύταις δειναῖς περιστάσεσιν ἀμοιβαία ἐγκατάλειψις εἶναι προδοσία ἱερωτάτου καθήκοντος. γ') Τρίτον ἀμοιβαῖον καθήκον τῶν συζύγων εἶναι νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλους ἐν ταῖς φροντίσι περὶ τῶν κοινῶν τοῦ οἴκου ἀναγκῶν καὶ ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ μορφῶσει τῶν τέκνων.

Τοῦ **ἀνδρός** δὲ εἰδικώτερα καθήκοντα εἶναι. 1) Νὰ διευθύνῃ ὡς κεφαλὴ τοῦ οἴκου τοῦτον ὡς δεῖ, νὰ προσπείξῃ αὐτόν, προφυλάττων ἀπὸ παντὸς κινδύνου καὶ βλάβης τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ νὰ διατηρῇ αὐτόν φιλοπόνως, φροντίζων διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ παρέχῃ τῇ ἑαυτῇ οἴκῳ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ προάγῃ ἐν γένει τὴν οἰκιακὴν εὐημερίαν. Πρὸς τὴν ὑπεροχὴν ταύτην ἐν τῇ οἴκῳ ἐπροκίσθη ὁ ἀνὴρ ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ **μεγαλητέρας** ἰσχύος. Ἀνὴρ, ὅστις ἔνεκεν ὀκνηρίας καὶ ἀχρειότητος δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν οἶκόν του ἢ δὲν διευθύνει αὐτόν, ἀλλὰ διευθύνεται ἢ τρέφεται ὑπὸ τῆς γυναικὸς του ἢ τῶν τέκνων του, ἀποβάλλει τοῦ ἀνδρός τὸ ἀξίωμα, τὴν αὐτῇ ἐμπρέπουσαν πρωτην θέσιν ἐν τῇ οἰκογενείᾳ. Δεδικαιολογημένη εἶναι ἡ ἀνικανότης τοῦ ἀνδρός πρὸς τὸ διευθύνειν, ὑπερασπίζειν καὶ συντηρεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, μόνον ὅταν προέλθῃ ἐκ νόσου ἢ ἄλλης τινὸς ἀπροόπτου καὶ ἀναποφεύκτου αἰτίας. 2) Πρὸς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα πρέπει ὁ ἀνὴρ νὰ προσφέρηται ὡς πρὸς σὺντροφον καὶ βοηθὸν τοῦ βίου του, οὐχὶ δὲ ὡς πρὸς δούλην. Δὲν πρέπει, καταχρώμενος τὴν μεγαλύτεραν ἰσχὺν καὶ ἐξουσίαν του, διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ φόβου νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῇ τὴν θέλησίν του, ἀλλὰ μετὰ πραότητος καὶ φιλοφροσύνης δέον νὰ σπουδάζῃ νὰ πείσῃ αὐτὴν ὡς φυσικὸν σύμβουλόν του. «Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ὑμῶν», λέγει ἡ Γραφή (Κολοσσ. γ', 19). Καὶ ἄλλαχού. «Οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες ταῖς ἰδίαις γυναῖξιν κατὰ γνώσιν ὡς ἀσθενεστέρω σκεύει τῇ γυναικίῳ ἀπονέμοντες τιμὴν» (Α' Πέτρ. γ', 7). Ἡ παρὰ τοῦ ἀνδρός καταπίεσις καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικὸς εἶναι ἐνδειξεις βαρβαρότητος ἀντιβαίνουσας εἰς τὰς περὶ γυναικὸς καὶ γάμου ἀρχὰς τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ ἔθνηκοι (καὶ οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νῦν), ἐκτὸς

σπανίων ἐξαίρέσεων, θέτουσι τὴν γυναῖκα ἐν λίαν ταπεινῇ θέσει· παρ' αὐτοῖς εἶναι σχεδὸν ἡ πρώτη δούλη. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία τοὺναντίον ἀνύψωσε τὴν γυναῖκα εἰς βοηθὸν καὶ σύντροφον τοῦ ἀνδρός καὶ ἐθεώρησεν ὡς ὅμοιον πλάσμα τοῦ ἀνδρός καὶ ἴσον κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν (Γαλ. γ', 28). Ἐντεῦθεν ἡ τιμὴ ἡ ἀποδιδομένη αὐτῇ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς καὶ ἡ φροντίς ἡ παρ' αὐτῶν λαμβανομένη περὶ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς εὐρίσκομεν διὰ τοῦτο παρθεναγωγεῖα ἄξια τοῦ ὀνόματος τούτου.

Τῆς δὲ **γυναικὸς** τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα εἶναι πρῶτον νὰ σέβηται τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν ὡς κεφαλὴν τοῦ οἴκου, μηδέποτε ἀποτόμως ἀντιλέγουσα ἢ ἰσχυρογνωμῶνς ἐναντιουμένη αὐτῷ. Ἄλλως αἵρεται ἡ μεταξὺ τῶν συζύγων ἁρμονία. Εἰς τὴν γυναῖκα οὐ μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ καὶ τὸ διακρίνωμα ἀνήκει νὰ συμμετέχῃ τῆς διευθύνσεως τῶν τοῦ οἴκου συμφερόντων. Ἄλλ' ἡ συμμετοχὴ αὕτη πρέπει νὰ γίνηται οὕτως, ὥστε νὰ μὴ προσβάλληται τὸ ἀνδρικὸν ἀξίωμα. Ὁ ἀνὴρ πάντοτε μένει ἡ κεφαλὴ τῆς οἰκογενείας, εἰς ὃν ὀφείλεται ὑπακοή. Διὰ τοῦτο ἡ γυνὴ ὀφείλει πάντοτε ἐνδίδουσα καὶ μελιχίως προσφερομένη νὰ παρέχῃ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς τὴν συνδρομὴν τῆς ἐν πᾶσι, χωρὶς νὰ φωνῇ ποτε, καὶ μακρόθεν, ὅτι θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτῷ τὴν θέλησίν τῆς. Δεύτερον ὀφείλει νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, τὴν ἀγάπην ταύτην δεικνύουσα αὐτῷ, φροντίζουσα νὰ μὴ παρέχῃ αὐτῷ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν δυσαρρεσκείας, τοὺναντίον δὲ καθιστῶσα τὸν βίον αὐτοῦ τερπνόν. Ἡ γυνὴ διὰ τῆς ἀγάπης ταύτης, πρὸς ἣν ἐκ φύσεως εἶναι μᾶλλον τοῦ ἀνδρός πεπλασμένη ὡς ὑπερέχουσα αὐτοῦ κατὰ τὴν βαθύτητα τοῦ αἰσθήματος ἢ τὴν εὐαισθησίαν τῆς καρδίας, δύναται (καὶ ὀφείλει νὰ πράττῃ τοῦτο) νὰ ἡδύνῃ τὰς δυσαρρεσκείας αὐτοῦ, ἃς γεννῶσιν αὐτῷ αἱ καθημεριναὶ φροντίδες ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ οἴκου, γινομένη ἀληθὴς σύντροφος καὶ βοηθὸς τοῦ ἀνδρός. Τρίτον ὀφείλει ἡ γυνὴ, καθὼς ὁ ἀνὴρ ἔχει ἰδίως τὴν φροντίδα τῶν ἔξω τῆς οἰκίας ὑποθέσεων, νὰ φροντίζῃ αὐτὴ περὶ τῶν ἔσω τῆς οἰκίας πρὸ πάντων δὲ περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων. Οὐδέποτε πρέπει ἡ γυνὴ νὰ λησμονῇ, ὅτι ὁ κύριος κύκλος τῆς ἐνεργείας

αὐτῆς εἶναι ὁ οἶκός της καὶ ἡ σπουδαιότης ἐνασχόλησις τὰ ἐν αὐτῇ καὶ μάλιστα ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ἐκείνη ἡ γυνὴ παραγινώσκει τὸν κύριον προορισμὸν της, ἣτις παραμελοῦσα τῶν τοῦ οἴκου ἀσχολεῖται εἰς πράγματα ξένα αὐτῇ ἢ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ τοῦ ἀνδρὸς καθήκοντα ἢ εἶναι παραδεδομένη εἰς τὰς διασκεδάσεις της. Ἐὰν ἀναγκασθῇ ἡ γυνὴ νὰ ἐργασθῇ πρὸς συντήρησίν της, πρέπει νὰ μὴ ζητήσῃ νὰ ἐπαγγελθῇ ἔργα ἀνδρική, ἀλλὰ σύμφωνα πρὸς τὴν γυναικεῖαν ἰδιοφυῖαν, μὴ ὄντα ἀνώτερα τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν αὐτῆς δυνάμεων, μὴ ἀπομακρύνοντα αὐτὴν τοῦ οἴκου, τῆς προστασίας τοῦ ὁποῖου ἔχει ἀνάγκην, μὴ καταδιδάζοντα αὐτὴν εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ μὴ ἐκθέτοντα αὐτὴν εἰς ἠθικοὺς κινδύνους. Ἔργα κατάλληλα διὰ μὲν γυναῖκας εὐπαιδεύτους εἶναι τὰ τῆς διδασκαλίας, τῆς καλλιτέχνιδος, τῆς οἰκονόμου, τῆς παιδαγωγοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ δὲ τὰς ἀπαιδεύτους τὰ τῆς ὑπηρετρίας, τροφῶν, ῥαπτρίας, νοσοκόμου, ἐργατίδος ἐν ἐργοστασίοις, ὅπου γυναῖκες ἄλλαι ἐργάζονται, καὶ τὰ ὅμοια.

§ 35.

Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα;

Τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καθήκον εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς αὐτὰ καὶ ἡ περὶ τῆς ἀνατροφῆς αὐτῶν φροντίς. Δώσαντες αὐτοῖς τὴν ὑπαρξίν ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ἀληθῆς εὐεργεσίαν, καλῶς ἀνατρέφοντες αὐτά· »Ἐκτρέφετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἐν παιδείᾳ καὶ νοουθεσίᾳ Κυρίου», λέγει ἡ Γραφή (Ἐφεσ. ζ', 4). Εἰς τὴν περὶ τῶν τέκνων φροντίδα ὁδηγούμεθα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ἡ στοργὴ πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἔμφυτος. Πρὸ πάντων ἐν τῇ μικρᾷ ἡλικίᾳ, ὅταν τὰ τέκνα ἔχωσι μεγίστην ἀνάγκην τῆς τῶν γονέων περιποιήσεως, ὀφείλουσιν οὗτοι νὰ μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν. Ἡ δὲ ἀνατροφή δὲν πρέπει νὰ σκοπῇ μόνον τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ νὰ ἐκτείνηται καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας αὐτῶν. Ἰδίως ὀφείλουσιν οἱ γονεῖς νὰ ἐμπνέωσιν ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας εἰς τὰ τέκνα τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἠθικὴν, τὸ σέβας πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἀγά-

πὴν πρὸς τὸν πλησίον, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν πατρίδα, τὸν πόθον ἐν γένει πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν, εὐγενές, ὑψηλὸν καὶ γενναῖον. Ὅταν ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης ἡλικίας, ὅτε ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι εὐπλαστός, ὀδηγηθῇ τις εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἀγαπήσῃ ταύτην, εὐκολώτερον ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ του θὰ βαδίσῃ τὴν ὁδὸν ταύτης. Ἡ μήτηρ πρὸ πάντων, παρ' ἧς μένει ὁ παῖς τὸν πλείοτερον χρόνον, ἔχει τὸ μέγιστον καὶ σπουδαιότερον μέρος ἐν τῇ ἀνατροφῇ ταύτῃ τῶν τέκνων.

§ 36.

Τί εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;

Τὰ τέκνα ὀφείλουσι πρῶτον νὰ σέδωνται τοὺς γονεῖς των, μὴδὲν λέγοντα ἢ πράττοντα, τὸ ὅποιον ἤθελε δείξει ἔλλειψιν τοῦ σεβασμοῦ τούτου. Οἱ γονεῖς ἡμῶν εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ τὰ φῶτα, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν γένει. Μὴ τιμῶντες αὐτοὺς δεικνύομεν ὅτι δὲν τιμῶμεν τὰ φῶτα, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἀξίαν. «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου», λέγει ἡ πέμπτη ἐντολὴ τοῦ δεκαλόγου. Παρὰ πᾶσι δὲ τοῖς λαοῖς ἐθεωρήθη πάντοτε μεγίστη μὲν ἀρετὴ ἡ πρὸς τοὺς γονεῖς εὐσέδεια, μέγιστον δὲ ἔγκλημα ἡ πρὸς αὐτοὺς ἀσέδεια ! (*). Δεύτερον ὀφείλουσι τὰ τέκνα τοῖς ἐαυτῶν γονεῦσιν *ὑπακοήν*. Οἱ γονεῖς τρυφερῶς ἡμᾶς ἀγαπῶντες γνωρίζουσι κάλλιον ἡμῶν καὶ παντὸς ἄλλου τὸ ἀληθές ἡμῶν συμφέρον. Ἡ πεποίθησις αὕτη πρέπει νὰ ἐμπνέῃ ἡμῖν τελείαν πρὸς αὐτοὺς ὑπακοήν. Καὶ ἡ Γραφὴ λέγει. «Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ» (Κολοσσ. γ', 20). Τρίτον ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τοὺς γονεῖς *ἀγάπην*. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἀγάπη ἐκείνων πρέπει νὰ ἐγείρῃ καὶ ἐν ἡμῖν ἀγάπην πρὸς ἐκείνους. Καὶ τίς ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς δύναται νὰ παραδληθῇ πρὸς τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τῶν γονέων ἡμῶν ;

(*) Κλέοβις καὶ Βίτων παρ' Ἡροδότῳ. Παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις αὐστηρότατα ἐτιμωροῦντο οἱ μὴ ἐκτρέφοντες τοὺς γονεῖς των υἱοί.

Δεικνύομεν δὲ τὴν ἀγάπην ταύτην, ἐὰν μὴ πράττωμεν ὅ,τι ἤθελε δυσαρρεστήσει αὐτούς, ἐκτελῶμεν δὲ ὅ,τι γνωρίζομεν ὅτι ἤθελεν ἀρέσει αὐτοῖς. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς υἱικὴ ἀγάπη. Τέταρτον τέλος καθήκον τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ **εὐγνωμοσύνη** πρὸς αὐτούς. Οἱ γονεῖς εἶναι οἱ μέγιστοι ἡμῶν μετὰ Θεὸν εὐεργέται. Αἱ φροντίδες, οἱ κόποι καὶ μόχθοι, αἱ λύπαι καὶ πάντα ἐν γένει ὅσα ὑποφέρουσιν, ἵνα ἀναθρέψωσιν ἡμᾶς ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, δὲν δύνανται νὰ ἀριθμηθῶσιν. Αἱ εὐεργεσίαι τῶν καθόλου εἶναι ἄπειροι. Τὰς εὐεργεσίας δὲ ταύτας οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῶμεν, πάντοτε δὲ ὀφείλομεν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτοῖς δι' αὐτάς. Τὴν εὐγνωμοσύνην δὲ ταύτην ὀφείλομεν νὰ δεικνύομεν τοῖς γονεῦσιν ἡμῶν πάντοτε μὲν, ἰδίως δέ, ὅταν ἐκ τοῦ γήρατος πάσχωσιν ἢ ἔχωσι καθόλου ἀνάγκην ἡμῶν. Τὸ γηροκομεῖν τοὺς γονεῖς ἱερώτατον ἐλογίσθη πάντοτε καθήκον ὑπὸ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Σημ. 1. Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουσι καθήκοντα πρὸς ἀλλήλους, νὰ ἀγαπῶσι δηλ. ἀλλήλους, νὰ συγχωρῶσι τὰ σφάλματα ἀλλήλων καὶ νὰ ὑποστηρίξωσιν ἀλλήλους, ὡς τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων καὶ τοῦ αὐτοῦ αἵματος, ὡς μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ἀνατραφέντες καὶ ζήσαντες ἐν τῇ αὐτῇ οἴκῳ. Οἱ ἀδελφοὶ ἰδίως πρέπει νὰ μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, καὶ ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ πατρὸς νὰ λαμβάνωσιν αὐτάς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἀντ' αὐτοῦ.

Σημ. 2. Σέβας καὶ τιμὴ ὀφείλεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ὡς οἱ γονεῖς ἡμῶν φροντίζουν περὶ τῆς μορφώσεως ἡμῶν, οἱοὶ εἶναι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ κηδεμόνες ἡμῶν, καὶ πρὸς τοὺς γέροντας ἐν γένει, οἵτινες ὑπηρέτησαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπέκτησαν πείραν καὶ σύνεσιν.

Σημ. 3. Οἱ κύριοι πρέπει νὰ προσφέρωνται καλῶς πρὸς τοὺς ὑπηρέτας τοῦ οἴκου, οἵτινες δὲν εἶναι δοῦλοι, ἀλλ' ἐλεύθεροι ἄνθρωποι, ὑπηρετοῦντες ἐπὶ μισθῷ, καὶ νὰ μὴ στερῶσιν αὐτούς ποτε τοῦ μισθοῦ των· οἱ δὲ ὑπηρέται ὀφείλουσι σέβας πίστιν καὶ χρηστότητα.

§ 37

Τίνα είναι τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί είναι πολιτεία ;

Καθὼς ἐκ τῆς οἰκογενείας, οὕτω γεννῶνται καὶ ἐκ τῆς πολιτείας ἰδιαιτέρᾳ τινὰ καθήκοντα. Πολιτεία ἢ κράτος εἶναι ἢ ὑπὸ κοινούς νόμους ἔνωσις τῶν ἀνθρώπων, ἢ σκοποῦσα α') τὴν **ἐξασφάλισιν** τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν καὶ β') τὴν διὰ κοινῆς συμ-
πράξεως προαγωγὴν ἐν γένει τῶν κοινῶν πνευματικῶν τε καὶ ὕλικῶν συμφερόντων. Ἡ ἔνωσις αὕτη δὲν εἶναι αὐθαίρετος· εἰς αὐτὴν ὀδηγούμεθα ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος δηλ. ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ζῇ ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ του κατάστασις οὐχὶ δὲ ἡ ἐν τῇ ἀγριότητι, ὅπως τινὲς ἐσφαλμένως ἐδόξασαν (*). Ἄν ἦτο ἡ ἀγρία ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, τότε ἐν αὐτῇ θὰ ἐτελειοποιεῖτο οὗτος, ἐν ᾧ τοῦναντίον συμδαίνει, διότι ὁ ἐν τῇ πολιτεῖᾳ βίος τελειοποιεῖ καὶ ἐξευγενίζει τὸν ἄνθρωπον. Πρὸς ταύτην λοιπὸν προωρίσθη ὑπὸ τοῦ Πλάστου οὗτος. Ἡ ἐξουσία κατὰ ταῦτα, ἡ ἐν ὀνόματι τῶν νόμων ἐνεργοῦσα, δὲν εἶναι αὐθαίρετός τις ἐπινόησις ἢ σφετερισμός, ἀλλὰ πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τῆς πολιτείας. Οἱ νόμοι ἀπαιτοῦσι τὴν ἐξουσίαν. Οἱ νόμοι εἶναι οἱ συγκρατοῦντες τὴν πολιτεῖαν δεσμοί. Πρὸς ὀρισμὸν, τήρησιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν νόμων τούτων ἡ πολιτεία ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν ἢ ἐξουσιῶν, τῆς νομοθετικῆς, ἣτις ὀρίζει αὐτούς, τῆς δικαστικῆς, ἣτις κρίνει αὐτούς, καὶ τῆς **ἐκτελεστικῆς**, ἣτις ἐφαρμόζει αὐτούς. Κατὰ ταῦτα οἱ ἄρχοντες οἱ ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἐκλεγόμενοι καὶ ὀριζόμενοι πρὸς διαχείρισιν τῶν ἐξουσιῶν ἢ ἀρχῶν τούτων, δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς νομοθέτας, εἰς δικαστὰς καὶ εἰς ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὧν, προϋσταται ὁ μὲν βασιλεὺς ἐν ταῖς βασιλευομέναις πολιτεαῖς, εἰς πρόεδρος δὲ ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Τὰ λοιπὰ μέλη τῆς πολιτείας εἶναι οἱ ἅπλοι πολῖται. Ἡ πολιτεία εἰς ἣν ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες καὶ οἱ προπατέρες ἡμῶν καλεῖται **πατρίς**.

(*) Ὁ Ρουσσώ.

§ 38.

*Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν
ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;*

Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς ἀγάπης ἐπιβάλλει συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας, εἰς τοὺς ἀρχοντας, δηλ. τοὺς νομοθέτας, τοὺς δικαστὰς καὶ ἐκτελεστὰς τῶν νόμων, ὠρισμένα καθήκοντα. Τὰ καθήκοντα τῶν νομοθετῶν εἶναι. 1) **Νὰ νομοθετῶσι νόμους δικαίους.** Ὅταν οἱ νόμοι ἀποδλέπωσιν εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς μόνον τάξεως ἀνθρώπων ἢ ἐν γένει ἤθελον μόνον τοὺς μὲν ὠφελῇ, τοὺς δὲ τῶν πολιτῶν βλάψῃ, δὲν εἶναι ἀληθεῖς νόμοι. Διότι σκοπὸς τῶν νόμων ἐν τινι πολιτείᾳ εἶναι αὐτὸ δὴ τοῦτο, ἡ προάσπισις καὶ ἐξασφάλισις τῶν δικαιωμάτων πάντων τῶν πολιτῶν. 2) **Νὰ μὴ νομοθετῶσι νόμους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς.** Ἀφ' οὗ ἡ πολιτεία σκοπεῖ τὴν προαγωγὴν καὶ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀνθρώπων συμφερόντων, τὴν πνευματικὴν δηλ. καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἤθελον ἀντιταίνει εἰς τὸν προορισμὸν τῆς τοῦτον, τὸ νὰ διευθύνηται κατὰ νόμους ἀνθρώκους. Οὐδέποτε διὰ τοῦτο ὁ νόμος πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ τι ἀνθρώκιν. Ὁ ἀνθρώκινος νόμος, ὁ διατάσσων τι ἐναντίον τῆς συνειδήσεως, οὐδένα μάλιστα ὑποχρεοῖ· διότι ἀνώτερος πάντων τῶν νόμων εἶναι ὁ θεὸς, ὁ ἠθικὸς νόμος, ὁ διὰ τῆς συνειδήσεως μαρτυρούμενος. Ἡ ἠθικὴ εἶναι ἀνωτέρα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. 3) **Νὰ μὴ ὀρίξωσι ποινάς, εἰμὴ μόνον δικαίας καὶ τοιαύτας,** αἵτινες νὰ τείνωσιν εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Διότι ἡ ποινὴ δὲν ἔχει ἀπλῶς καὶ μόνον σκοπὸν νὰ ἐκανοποιήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν δικαιοσύνην, ἀλλὰ καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν τιμωρουμένων. Ἄλλως τε ἐν τῷ ὀρισμῷ τῶν ποινῶν καὶ ἐν γένει ἐν τῇ μεταχειρίσει τῶν καταδίκων καὶ ὑποδίκων δὲν πρέπει νὰ παρορῶνται αἱ ὑπαγορεύσεις τῆς φιλάνθρωπίας, ἥτις οὐδέποτε πρέπει ἐντελῶς ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης νὰ χωρίζεται. Τὴν φιλάνθρωπίαν πρὸς τοὺς ἐν φυλακαῖς συνιστᾷ ῥητῶς τὸ Εὐαγγέλιον (Ματθ. κε', 31—46). Οἱ νόμοι, οὓς θέτουσι, πρέπει νὰ ᾔναι σαφεῖς· διότι νόμοι ἀσαφεῖς, οἵτινες διὰ τοῦτο μένουσιν ἄγνωστοι, οὐδένα εὐθύνουσιν.

Τῶν δὲ ἐκτελεστῶν τῶν νόμων καὶ δικαστῶν τὰ καθήκοντα εἶναι. 1) Νὰ μελετῶσι καλῶς καὶ νὰ γινώσκωσι τοὺς νόμους, καθ' οὓς θὰ κρίνωσιν ἢ οὓς θὰ ἐφαρμόσωσι. 2) Νὰ μὴ λαμβάνωσιν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀτομικὰς τῶν δοξασίας, ἀλλὰ νὰ ἐφαρμόζωσι τὸν νόμον κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. 3) Ὅταν οἱ νόμοι *ᾔναι ἀσαφεῖς ἢ σιγῶσιν* ἐντελῶς περὶ τινος ὁρισμένης περιστάσεως, τότε μόνον δύναται ἡ *συνείδησις* τῶν ἀρχόντων νὰ συμπληροῖ αὐτούς. 4) Πᾶσα μεροληψία ἢ προσωποληψία εἶναι ἔγκλημα ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων.

Τῶν δὲ ἀρχομένων ἡ πολιτῶν πρῶτον καθήκον εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχοντας καὶ ἰδίως πρὸς τὸν βασιλέα ἢ τὸν προεστάμενον τῆς πολιτείας. Σεβόμενοι τοὺς ἀρχόντας, σεβόμεθα τὸν νόμον ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἣν οὗτοι διαχειρίζονται, καὶ τὴν πατρίδα, ἣν διοικοῦσι. «Τὸν βασιλέα τιμᾶτε», λέγει ῥητῶς ἡ Γραφή (Α' Πέτρ. β', 17). Δεύτερον καθήκον τῶν πολιτῶν εἶναι νὰ ὑπακούωσιν εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦντες πάντα τὰ ὑπὸ τούτων αὐτοῖς ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα, καταβάλλοντες ἰδίως προθύμως τοὺς νομίμους φόρους, ἄνευ τῶν ὁποίων αἱ κοιναι τῆς πολιτείας ἀνάγκαι δὲν δύνανται νὰ πληρωθῶσιν. «Ἀπόδοτε, λέγει ὁ Παῦλος, πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ρωμ. ιγ', 6—8). Καὶ ὁ Κύριος εἶπεν, «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι» (Ματθ. κδ', 1). Ἡ ἀρχὴ ἀπόλλυσι τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ ὑπακοὴν μόνον. 1ον) Ὅταν ἀντιτίθεται αὕτη εἰς τοὺς νόμους· διότι ἡ βάσις τοῦ κύρους τῆς ἀρχῆς εἶναι ὁ νόμος. Τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ ἐκτελέσῃ τὸν νόμον. Ὅταν λοιπὸν δὲν διατάσῃ ἐν ὀνόματι τοῦ νόμου, τότε ἡ διαταγὴ αὐτῆς γίνεται μόνον ἐν ὀνόματι τῆς ἀτομικῆς τοῦ ἀρχοντος θελήσεως ἢ τῆς αὐθαρεσίας του. Τότε παύει νὰ διατάσῃ ὡς ἀρχή. 2ον) Ὅταν διατάσῃ ἐν ὀνόματι νόμων ἀδίκων ἢ ἀνηθικῶν, ἀντικειμένων εἰς τὸ φυσικὸν αἰώνιον δίκαιον ἢ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· διότι ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων ἵσταται ὁ θεῖος ἠθικὸς νόμος. Τότε ἰσχύει τὸ ἀξίωμα· «Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις» (Πράξ. ε', 29). Κοινὸν δὲ καθήκον ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων εἶναι ἡ πρὸς τὴν πολιτείαν ἢ τὴν πατρίδα ἀγάπη ἢ ἡ φιλοπατρία. Πάντες δηλαδὴ

ὀφείλουσι· Ἴον νὰ ἀποφεύγωσιν αὐτοὶ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προσενησῇ ζημίαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόοδον τῆς πατρίδος καὶ ἐν γένει εἰς τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας συμφέρον, μὴ λησμονοῦντες, ὅτι μόνον ἐν τῷ κοινῷ συμφέροντι δύναται νὰ εὐρεθῇ καὶ τὸ ἀτομικόν, τοῦναντίον δέ, ὅταν τὰ κοινὰ κακῶς βαίνωσι, καὶ τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα ἑκάστου τῶν πολιτῶν πάσχουσι· 2ον ὀφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ἀγωνίζωνται κατὰ πάσης ὕφ' οἴου· δῆποτε ἐπιχειρουμένης πράξεως ἐπιζημίου εἰς τὴν ἐλευθερίαν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν πρόοδον καὶ ἐν γένει εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος, ὑπερασπίζοντες αὐτὴν κατὰ παντὸς ἐξωτερικοῦ ἢ ἐσωτερικοῦ ἐχθροῦ καὶ δι' αὐτῆς τῆς θυσίας τοῦ αἵματός των· καὶ 3ον νὰ συντελῶσι τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς πατρίδος πράττοντες προθύμως πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὑψώσῃ τὴν δόξαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐτυχίαν αὐτῆς. Τοιαύτη φιλοπατρία ἐμεγάλυνε καὶ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις καὶ κατὰ τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ ἰδιοτέλεια τῶν πολιτῶν ἐπήνεγκε τοῦναντίον πάντοτε καὶ πανταχοῦ τὸν παρακμὴν τῶν ἐθνῶν. Ὅφειλει μὲν ὁ χριστιανὸς ἀγάπην πρὸς πάντα ἄνθρωπον, ἀλλὰ πρὸς τοὺς συμπολίτας του κατὰ πρῶτον λόγον.

§ 39.

Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀνήκει μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ κράτος ἢ τὴν πολιτείαν· εἶναι μέλος καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἔχει ὥς τοιοῦτος ἰδιαίτερά τινα καθήκοντα ἐπιβαλλόμενα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τῆς ἀγάπης συμφώνως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐκκλησίας. Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωσις τῶν πιστευόντων εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ ἀναγνώριζόντων αὐτὸν ὡς σωτῆρά των καὶ ἀρχηγὸν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτῶν βίου, ἢ σκοποῦσα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἢ τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν κατὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ ἡ ἐκκλησία, ὅπως καὶ ἡ πολιτεία, ἔχει ἀνάγκην ἀρχῶν, ὅπως διευ-

θύνωσιν αὐτήν καὶ ἐφαρμόζωσι τὰ κατάλληλα μέσα πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτῆς σκοπὸν (1).

Οὗτοι εἶναι οἱ λειτουργοὶ ἢ κληρικοί, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καλοῦνται *πιστοὶ* ἢ *λαϊκοί* (). Ἐκ τῆς ἐννοίας ταύτης τῆς ἐκκλησίας πηγάζουσιν ἀναγκαίως τὰ ἐξῆς καθήκοντα. Τὸ καθήκον τῶν *κληρικῶν* εἶναι νὰ ἐκπληρῶσιν εὐσυνειδήτως καὶ προθύμως τὰ ἔργα τῆς λειτουργίας των, ἰὸν διδάσκοντες τὸν λαὸν τὰς ἀληθείας τοῦ Εὐαγγελίου, ὡν ἐκτελοῦντες τὰς ὀρισμένους τελετὰς τῆς λατρείας, καὶ ὅν διοικοῦντες τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Ὅπως δὲ ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐπιτύχῃ, ὀφείλουσι πρῶτον νὰ ᾔναι κάτοχοι τῆς ἀναγκαίας παιδείας. Τὸ ἔργον τοῦ κληρικοῦ εἶναι κυρίως ἔργον δικασκάλου τοῦ λαοῦ. Πῶς λοιπὸν δύνανται νὰ διδάξωσιν οἱ κληρικοί, ἐὰν δὲν ᾔναι αὐτοὶ δεδιδασγμένοι; Ὁ Παῦλος ἀπαιτεῖ ῥητῶς ἵνα ὁ ἐπίσκοπος ἢ ὁ πρεσβύτερος ᾔναι «διδακτικὸς» (Α', Τιμοθ. γ', 3) καὶ «ἀντέχεται τοῦ κατὰ τὴν διδασκίαν λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν» (Τίτ. α', 7). Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου εἶναι λοιπὸν κατὰ τὴν Γραφήν τὸ κυριώτατον ἔργον τοῦ λειτουργοῦ. Πῶς δύνανται νὰ ἐκτελέσῃ τοῦτο ἀμαθὴς ὢν; Διὰ τοῦτο καὶ ἐκκλησία καὶ πολιτεία πρέπει νὰ λαμβάνωσι πρόνοιαν περὶ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ κλήρου. Ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνδιαφέρεται ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μόρφωσις τῶν πολιτῶν δὲν εἶναι τι ξένον αὐτῇ (πρβλ. § 39) ().

1) Ἡ πολιτεία συμφώνως πρὸς τὸν κύριον αὐτῆς σκοπὸν, ὅστις εἶναι νὰ προσπύξῃ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ κωλύῃ πᾶσαν κατ' αὐτῶν βλάβην, δικαιούται νὰ ποιῆται χρῆσιν τῆς βίας. Ἡ ἐκκλησία τοῦναντίον, ἡ σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὸν λαόν, οὐδέποτε δύναται νὰ ποιῆται *χρῆσιν* τῆς βίας, μόνον ὅπλον ἔχουσα τὸν λόγον καὶ τὴν πειθῶ.

2) Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν *πολιτείας καὶ ἐκκλησίας* παρατηροῦμεν, ὅτι πρέπει νὰ κρατῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθέρως ἐκκλησίας ἐν τῷ ἐλευθέρῳ κράτει. Οὔτε ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ πιέξῃ τὴν πολιτείαν οὔτε ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν. Ἡ σχέσις πρέπει νὰ ᾔναι σχέσις φιλίας. Ἡ πολιτεία δεόν νὰ προστατεύῃ τὴν ἐκκλησίαν τὴν μορφοῦσαν ἠθικῶς τοὺς πολίτας· ἡ δὲ ἐκκλησία δεόν νὰ σέβεται τοὺς νόμους τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ ὑπάρχει ὡς σωματεῖον σκοποῦν νὰ ἐκπαιδεύῃ θρησκευτικῶς τοὺς πολίτας.

Δεύτερον ὀφείλει ὁ κληρικὸς νὰ παρέχῃ τὸν βίον τοῦ τύπον καὶ ὑπογραμμὸν εὐσεβείας καὶ ἠθικῆς. Πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν Παῦλον νὰ ᾔναι «ἀνέγκλητος καὶ ἀνεπλήπτος» (αὐτόθι) καὶ «τύπος τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἀγνείᾳ» (Τιμοθ. δ', 12). Ἄλλως τίνα δύναμιν θὰ ἔχωσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ, ὅταν διδάσκῃ μὲν, μὴ πράττῃ δέ; Τὸ προσὸν μάλιστα τοῦτο τῆς ἀρετῆς εἶναι τῷ κληρικῷ σπουδαιότερον τοῦ πρώτου. Εἶναι πολλῶ προτιμότερος ὁ ἀμαθὴς μὲν, ἀλλὰ χρηστὸς κληρικὸς τοῦ σοφοῦ μὲν, ἀλλὰ φαύλου. Ὁ τελευταῖος ἔνεκα τῆς διαφθορᾶς αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἄχρηστος εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ. Τῶν δὲ λαϊκῶν καθήκοντα εἶναι α') νὰ σέβωνται τοὺς νόμους καὶ κανόνες τοὺς διευθύνοντας τὴν ἐκκλησίαν (Φιλιππ. β', 12, β' Θεσσαλ γ', 14), διότι ἄνευ τοῦ σεβασμοῦ τούτου ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ συντήρησις τῆς ἐκκλησίας· β') νὰ ἀκροῶνται προθύμως τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ μετέχωσι τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν· πρὸς δὲ γ') νὰ τιμῶσι τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας. Κοινὰ δὲ ἀμφοτέρων, καὶ τῶν λαϊκῶν καὶ τῶν κληρικῶν, καθήκοντα εἶναι νὰ δεικνύωσι. 1) Πίστιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· οὐδέποτε ἐπιτρέπεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς χάριν συμφέροντος νὰ ἐγκυκλοπῇ τις τὴν ἐκκλησίαν (Ἐδρ. α' 23, Ἐφεσ. δ' 14). Ἡ ἀποστασία ἐθεωρήθη πάντοτε ἔγκλημα κατὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀγνωμοσύνη πρὸς αὐτὴν τὴν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς ἐκθρέψασαν τὸν ἀποστατοῦντα. 2) Ζῆλον ὑπὲρ τῆς τιμῆς, διασώσεως καὶ ἐξαπλώσεως τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν βλέπων τις προσβαλλομένην ἢ κινδυνεύουσαν τὴν ἐκκλησίαν ἀδιαφορῇ ἢ μηδὲν μεριμνᾷ περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς δὲν ἔχει πρὸς αὐτὴν ἀληθὴ ἀγάπην. 3) Τρίτον καθήκον πάντων τῶν χριστιανῶν εἶναι νὰ σπουδάζωσι τὸ κατ' αὐτοὺς πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς ἐκκλησίας πρὸς ἐπιτυχεστέραν ἐπίτευξιν τοῦ ὕψιλου αὐτῆς σκοποῦ. Διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἐκκλησίαν ὀφείλει πᾶς ἀληθὴς χριστιανὸς νὰ ἀσπάξῃται προθύμως καὶ νὰ ἐνισχύῃ, ἐργαζόμενος ὑπὲρ αὐτῆς καὶ δαπανῶν προθύμως ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, ἰδίως ὑπὲρ τῆς ἰδρύσεως καὶ διατηρήσεως εὐπρεπῶν ναῶν καὶ τῆς καλῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ **κληροῦ**.

Γ'.

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΡΟΣ ΕΑΥΤΟΝ

§ 40.

**Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, καὶ πῶς διαιροῦμεν
τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα ;**

Ἡ θεία εἰκὼν ἢ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἣν τιμῶμεν ἐν τῷ πλησίον καὶ δι' ἣν ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ἐνυπάρχει καὶ ἐν ἡμῖν. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν ἀγάπην πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς. Ἡ εὐαγγελικὴ ἐντολή, ἡ ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, προϋποθέτει τὴν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ταύτην λαμβάνει ὡς μέτρον ἐκείνης, λέγουσα· «Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν». Ἐχομεν λοιπὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα. Ἄλλ' ἵνα ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ᾖ αἰσθητὴ καὶ ὁρθή, δεόν νὰ ᾖ ἐλλογος καὶ δικαία. Εἶναι ἐλλογος, ὅταν ἀγαπῶμεν ἐν ἡμῖν ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἀγάπης καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του. Τὸ πνεῦμα λ.χ. πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν πλειότερον τοῦ σώματος. Ἐλλόγως ἀγαπᾷ ἑαυτόν ὁ μετρίοφρων, δηλαδὴ ὁ μὴ ὑπερτιμῶν τὰ ἑαυτοῦ προτερήματα καὶ ὁμολογῶν τὰς ἐλλείψεις του, ἄλογος τοῦναντίον εἶναι ἡ πρὸς ἑαυτόν ἀγάπη τοῦ ἀλαζόνος καὶ ὑπερηφάνου, τοῦ ὑπερτιμῶντος τὰ προτερήματά του καὶ μὴ ὁμολογούντος τὰς ἐλλείψεις του. Ἡ ἀλαζονεία εἶναι κουφότης. Διὰ τοῦτο παρέβαλον τὸν ἀλαζόνα πρὸς στάχυν κενόν, ὀρθιον ἱστάμενον, τὸν δὲ μετρίοφρονα πρὸς στάχυν μεστὸν κλίνοντα πρὸς τὴν γῆν. Ἡ μετριοφροσύνη εἶναι μεγάλη ἀρετή, δὲν πρέπει ὅμως νὰ καταντᾷ μέχρις ἐξευτελισμοῦ ἡμῶν αὐτῶν· διότι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ διασφύζῃ πάντοτε τὴν ἀξιοπρέπειάν του, μὴ δεχόμενός ποτε νὰ μεταχειρίζωνται αὐτόν οἱ ἄλλοι ὡς δοῦλον, μηδὲ αὐτὸς νὰ καταφεύγῃ εἰς ποταπὰ μέσα χάριν τῶν συμφερόντων του, εἰς κολακείας, εἰς ἐπαιτείας, εἰς δάκρυα. Ἡ τοιοῦτος δὲν εἶναι μετρίοφρων, ἀλλ' εὐτελὴς χαρρακτήρ. Δικαία δὲ εἶναι ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη, ὅταν μὴ προσκρούῃ εἰς τὴν πρὸς ἄλλους ὀφειλομένην ἀγάπην ἡμῶν. Ὅταν

ἡ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς ἀγάπη ἦναι ἄλογος, ἄμετρος καὶ ἄδικος, τότε κταντᾷ εἰς τὴν **φιλαυτίαν** ἢ τὸν ἐγωισμόν. Τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα δυνάμεθα κατὰ τὰ πολυτιμότερα ἀγαθὰ παντὸς ἀνθρώπου, τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν, νὰ διαιρέσωμεν εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος ἡμῶν, καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν τιμὴν ἡμῶν καὶ εἰς καθήκοντα ὡς πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν ἡμῶν.

§ 41.

**Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν
ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ;**

Τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν εἶναι ἡ διατήρησις αὐτῆς. Ὅφειλομεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν νὰ ἀποφύγωμεν, νὰ μεταχειριζώμεθα δὲ πᾶν μέσον νόμιμον, τὸ ὅποῖον δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς. Τὸ καθήκον τοῦτο περιέχεται ἐν τῇ ἐντολῇ «οὐ φονεύσεις». Καθὼς δὲν δικαιούμεθα νὰ φονεύσωμεν ἄλλον τινά, οὕτως οὐδὲν δικαίωμα ἔχομεν εἰς τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν. Καθὼς ὀφείλομεν νὰ σεδῶμεθα τοὺς ἄλλους ὡς πλάσματα καὶ εἰκόνας τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ τιμῶμεν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τοιοῦτοτρόπως ὀφείλομεν νὰ σεδῶμεθα τὸ θεῖον πλάσμα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν καὶ ἐν ἡμῖν. Εἰς τὸ καθήκον τοῦτο ἀντιθαίνει πᾶσα παραμέλησις τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρὸ πάντων δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία. Ἡ αὐτοκτονία εἶναι ἡ ἐξ ἀπελπισμοῦ καὶ ἀηδίας τοῦ βίου αὐτοπροαίρετος κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀπαλλαγῆς τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν καὶ καθηκόντων. Ὁ αὐτοκτονῶν δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀχαριστίαν ἀσέβειαν μὲν, διότι ἐν ᾧ ὁ Θεὸς ἠθέλησε τὴν ὑπαρξίν του, αὐτὸς εἰς τὴν θείαν ταύτην θέλησιν ἀντιτασσόμενος ἀφαιρεῖ αὐτήν· ἀχαριστίαν δέ, διότι καταστρέφει μέγιστον ἀγαθόν, ὅπερ ὁ Πλάστης ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ· πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους του καὶ τὴν πατρίδα του, οἵτινες παρ' αὐτοῦ προσεδόκων δικαίως ἀγαθὰ, ἀδιαφορίαν. Πόσον ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία ἐθεώρησε πάντοτε φοβερόν ἐγκλημα τὴν αὐτοκτονίαν δεικνύεται ἐκ

τοῦ ὅτι στερεῖ τοὺς αὐτόχειρας πάσης ἐπικηδείου τιμῆς. **Τὰ ἄγοντα πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν** συνήθως εἶναι· 1) Ἀκόλαστος βίος καὶ ἄσωτος. Αὐτοκτονοῦσι συνήθως ἄνθρωποι, οἵτινες παραδοθέντες τυφλῶς καὶ κτηνωδῶς εἰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καταστρέφουσι καὶ τὴν υἱείαν καὶ τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν περιουσίαν των καὶ τέλος αἰσθάνονται ἢ ἀπελπισμόν, διότι ἀπώλεσαν τὰ μέσα, ἵνα ἐξακολουθήσωσι τὸν πρότερον βίον των, ἢ ψυχικὴν ἀδημονίαν, τυπτόμενοι ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἢ ἀηδίαν καὶ κόρον τοῦ βίου. Ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐν τῇ ἀρετῇ ἐν γένει βίος σφύζουσιν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, καθιστώντα τὸν βίον ἡμῶν φαιδρόν. 2) Ἀχαλίνωτα πάθη φθόνου, ὀργῆς, ζηλοτυπίας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συνηθίζωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ κρατῶμεν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὁρμῶν ἡμῶν. 3) Δειλία πρὸς τὰ δυστυχήματα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐθίξῃ ἐαυτὸν ἐν ταῖς στερήσεσι καὶ νὰ σπουδάζῃ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν γενναιοψυχίαν ἐκείνην, ἣτις θαρραλέως προσδίδει πρὸς πᾶν δυστύχημα. Γενναιοψυχίαν ἐν τοῖς δυστυχήμασιν ἐμπνέει ἰδίως ἡ εὐσέδεια· διότι ὁ εὐσεδὴς πεποιοῦς, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς πατὴρ προνοεῖ περὶ ἡμῶν καὶ διευθύνει τὰ πάντα καὶ ὅτι οὐδὲν ἄνευ τῆς θελήσεως αὐτοῦ δύναται νὰ γίνῃ, δέχεται ἀγογγύτως τὰ δυστυχήματα, ὡς πατρικῆς τιμωρίας, καὶ ὑπομένει ἐλπίζων σωτηρίαν. Μόνον πρέπει νὰ κρίνηται ἐπιεικῶς ἡ αὐτοκτονία, ὅταν προέρχεται ἐκ διαταράξεως τῶν πνευματικῶν δυνάμεων. Ἄλλως χαρακτηρίζεται διακαίως ὡς ἐσχατον ἐγκλήμα. Ἄλλ' ἂν ᾖ ἐγκλημα ἡ ἐξ ἀηδίας καὶ ἀπελπισμοῦ ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς ἡμῶν καὶ καθήκον τὸ διατηρεῖν τὴν ζωὴν, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις ἐν τῇ βίῳ, καθ' ἃς καθήκον εἶναι τὸ θυσιάζειν τὴν ζωὴν. Τοιαῦται περιστάσεις εἶναι. 1ον Ὅταν **κινδυνεύῃ** διὰ τῆς δικσώσεως τῆς ζωῆς ἡμῶν ἡ **ἀρετὴ** ἡμῶν. Ἐὰν βιαζόμενος νὰ πράξω ἀθέμιτόν τινα προᾶν ἀπειλῶμαι καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν, ὀφείλω, ἐὰν σέδωμαι τὴν ἀρετὴν ἢ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὸ θεῖον θέλημα, νὰ προτιμήσω τὸν θάνατον. Οὕτως ἀπέθνησκον οἱ μάρτυρες, ἵνα μὴ θυσιάσωσι τοῖς εἰδώλοις καὶ μὴ ἀρνηθῶσι τὸν ἀληθινὸν Θεόν. 2ον Ὅταν ἡ **πατρις** ἡ ἡ **ἐκκλησία** κινδυνεύουσι καὶ ᾖ ἀνάγκη διὰ τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν νὰ ὑπερασπίσωμεν αὐτάς. Τὸ θνή-

σκεῖν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος δικαίως θεωρεῖται ἐνδοξότατος θάνατος διότι δὲν ὑπάρχουσι τῷ ἀνθρώπῳ πολυτιμότερα κτήματα τῆς πίστεως καὶ πατρίδος. Βον "Οταν ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἄλλων, ἰδίως τῶν οἰκείων, κινδυνεύῃ. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἥτις δέον νὰ ἐμπνέῃ τὸν ἀληθῆ χριστιανόν. «Μερίζονα ταύτης ἀγάπην, λέγει ἡ Γραφή, οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ» (Ἰωάνν. ιε').

§ 42.

Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν ;

Δὲν ἀρκεῖ νὰ διατηρῶμεν τὴν ζωὴν, ἀλλ' ὀφείλομεν καὶ νὰ ἀναπτύσσωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς τε σωματικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἡμῶν δυνάμεις. Ἡ κατ' ἀμφοτέρα τελειοποιήσις εἶναι καθήκον ἡμῶν. Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀκμῆς τοῦ σώματος ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, διότι μόνον ἀκμάζον καὶ εὖ ἔχον δύναται τοῦτο νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον τῆς ψυχῆς καὶ διότι νοσοῦντος τοῦ σώματος νοσεῖ ἀναγκασίως καὶ ἐξασθενεῖ μετ' αὐτοῦ καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τὸ σοφὸν λόγιον «ὕγιής νοῦς ἐν σώματι ὑγιεῖ» (*mens sana in corpore sano*). Ἡ διατήρησις τῆς ὑγείας καὶ ἰσχύος τοῦ σώματος κατορθοῦται, ἐὰν ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάψῃ αὐτὴν καὶ πράττωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ὠφελήσῃ αὐτήν. Τὰ βλάπτοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ ὀλιγωρία πρὸς τὴν ὑγείαν, ἡ μαλθακότης, ἥτις ἐξασθενίζουσα τὸ σῶμα καθιστᾷ αὐτὸ εὐπρόσδλητον εἰς τὰς νόσους, τὰ σφοδρὰ πάθη, τὰ ὁποῖα εὐκόλως συγκινοῦσι καὶ διαταράττουσι τὸν σωματικὸν ὁργανισμόν, ἡ ἀκολασία, ἥτις ἐξαντλεῖ τὰς δυνάμεις, ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, ἡ υπερβολικὴ ἐργασία ἢ ἡ ἀργία καὶ ὀκνηρία καὶ ἡ ἀκαθαρσία, ἡ δεικνύουσα συνήθως καὶ ψυχῆς ἀκαθαρσίαν καὶ εὐτέλειαν. Τὰ δὲ κρατύνοντα τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν εἶναι ἡ προσοχὴ περὶ τὴν ὑγείαν, ἡ σκληραγωγία καὶ ἐν γένει ἡ ἀσκήσις τοῦ σώματος, ἡ ἐπιτυχχανομένη μάλιστα διὰ τῆς γυμναστικῆς, ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ σωφροσύνη, ἡ

ὀλιγοφαγία καὶ ὀλιγοποσία, ἡ φιλεργία καὶ φιλοπονία, ἡ μετὰ μέτρου καὶ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν ἀνάλογος ἐργασία καὶ ἡ καθαρότης, ἡ ἐλέγχουσα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ψυχῆς καθαρότητα καὶ εὐγένειαν. Ἡ *ἀσκησις* καὶ ἐνίσχυσις τοῦ σώματος εἶναι πρὸ πάντων εἰς τοὺς ἄνδρας ἀναγκαῖα, ἵνα ἀντέχωσιν εἰς τὰς βαρεῖας αὐτῶν ἐργασίας (ἄνθρωπος ἀσθενῶν πάντοτε εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐκπληροῖ καλῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ καθήκοντά του), καὶ ὑπηρετῶσιν ὡς εὐσταλεῖς ὀπλίται τὴν πατρίδα των ἐν καιρῷ πολέμου. Ἀλλὰ καὶ αἱ *γυναῖκες* δὲν δύνανται νὰ στερεῶνται αὐτῆς, διότι καὶ αὐταὶ πρέπει νὰ δύνωνται νὰ ἀντέχωσιν εἰς τοὺς κόπους τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων αὐτῶν καὶ διότι μόνον ὑπὸ ὕγιων μητέρων γεννῶνται ῥωμαλέα καὶ εὖ ἔχοντα τέκνα. Διὰ ταῦτα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωμάτων αὐτῶν πρέπει νὰ ἐπιμελῶνται καὶ αἱ γυναῖκες τῆς γυμναστικῆς, πρέπει μόνον ἡ χάριν αὐτῶν γυμναστικῇ νὰ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἰδιοφυῖαν τῶν γυναικῶν. Ἐὰν παρὰ πάντα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα ἤθελε πάθει ἡ υἡγία ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ μεταχειρισθῶμεν πάντα τὰ μέτρα τῆς ἱατρικῆς ἐπιστήμης πρὸς ἀνάρρωσιν.

§ 43.

**Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν
τοῦ πνεύματος ἡμῶν ;**

Τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ εὐγενέστερον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον, καθ' ὃ καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ λέγεται. Διὰ τοῦτο ἡ περὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ φροντίς πρέπει νὰ θεωρῆται πολὺ σπουδαιότερα τῆς περὶ τοῦ σώματος. Τὴν ἀπειρον ἀξίαν τῆς ψυχῆς ἐκφράζει ὁ Κύριος, λέγων· Τί ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδίσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; (Ματθ. ις', 26). Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ πνεύματι διακρίνομεν νοῦν καὶ θέλησιν ἢ καρδίαν, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα. Ἡ τοῦ νοῦ λέγεται *θεωρητικὴ ἀνάπτυξις*, ἡ τῆς καρδίας *πρακτικὴ*. Ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τοῦ νοῦ πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τις πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ ἢ ἀμβλύνῃ αὐτόν, νὰ ζητῇ δὲ ὅ,τι δύναται νὰ φωτίσῃ καὶ ὀξύνῃ αὐτόν. Πρὸς φωτισμὸν

τοῦ νοῦ συντείνει τὰ μέγιστα ἢ παιδεία, ἥς σπουδαιότατον μέρος εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκπαίδευσις. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν παιδείαν, ἢ φιλομάθεια, εἶναι καθήκον. Μετὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ πρέπει νὰ συνδέηται καὶ συμβαδίζῃ πάντοτε καὶ ἡ μόρφωσις καὶ διάπλασις τῆς καρδίας ἢ θελήσεως. Διότι πεφωτισμένος νοῦς ἄνευ χρηστῆς καρδίας καὶ θελήσεως εἶναι ἀνωφελὴς, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐπιβλαβής. Τὴν καρδίαν πρέπει νὰ πληρώσιν αἰσθήματα εὐγενῆ καὶ γενναῖα, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον, ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα, τὰ αἰσθήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ὁ ἔρως ἐν γένει πρὸς τὸ ἀληθές, πρὸς τὸ καλόν, πρὸς τὸ ἀγαθόν. Τότε ἔχει τις διαμεμορφωμένην καρδίαν καὶ θέλησιν. Εἰς τὴν μόρφωσιν ταύτην τῆς θελήσεως συντελεῖ τὰ μέγιστα ἡ ἐκ παιδικῆς ἡλικίας καλὴ *ἀνατροφή* καὶ ἐκπαίδευσις, ἡ στηριζομένη ἐπὶ ὑγιῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βάσεων. Τὴν ἀγάπην πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐμπνέει καὶ ἡ καλλιτεχνία, πρὸ πάντων ἡ *μουσικὴ*· διότι τὸ καλὸν εἶναι συγγενὲς τῷ ἀγαθῷ καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἐν τῇ φύσει καλόν, ἐπειδὴ ἡ φύσις εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπεικονίζει ἡμῖν τὰς θείας τελειότητας, εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ θείου κάλλους, τῆς θείας ἁρμονίας. Ὁ ἀγαπῶν τὸ καλὸν ὑψοῦται διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἐμπνέεται ὑπὸ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαθόν. Καὶ ἄλλως δὲ ὠφελεῖ ἡ ἐνασχόλησις εἰς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὸ καλὸν εἶναι ἁρμονία καὶ συμμετρία· διὰ τοῦτο ἡ εἰς αὐτὸ ἐνασχόλησις εἰσάγει καὶ εἰς τὰς σκέψεις καὶ διαθέσεις ἡμῶν τὴν ἁρμονίαν καὶ συμμετρίαν, διώκουσα τὴν ἀκοσμίαν καὶ ἀσχημοσύνην, καὶ οὕτως ἐξευγενίζει ἡμᾶς.

§ 44.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;

Πρὸς τῇ ζωῇ πολύτιμον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ τιμὴ ἢ ἡ περὶ αὐτοῦ ἀγαθὴ τῶν ἀνθρώπων ὑπόληψις. Φρόντισον, λέγει ἡ Γραφή, περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσοῦ (Σειράχ μα', 12). Καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ

ἄνευ τῆς τιμῆς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν· ἐκ τῆς τιμῆς δὲ ἐξαρτᾶται καὶ πᾶσα ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ πρόοδος ἡμῶν ἐν τῷ βίῳ· διότι τί δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, ὅταν ὑπὸ πάντων περιφρονώμεθα καὶ θεωρώμεθα ὑποπτοι ; Ἐχομεν λοιπὸν καθήκον νὰ φροντίζωμεν περὶ αὐτῆς καὶ ὦμεν φιλότιμοι. Τῆς παρὰ τῶν ἄλλων τιμῆς ἀπολαύομεν οὐχὶ ἐπιζητοῦντες τοὺς ἐπαίνους αὐτῶν, ἀλλὰ πράττοντες ἄξια τιμῆς, ὄντες εὐσεβεῖς πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους δίκαιοι καὶ φιλάνθρωποι, ἐν γένει ἐνάρετοι. Ἡ τιμὴ ἀκολουθεῖ ἀναγκασίως τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ὅπως ἡ σκιὰ τὰ σώματα. Ὅφειλομεν δὲ τὴν τιμὴν ἡμῶν προσβαλλομένην νὰ ὑπερασπίζωμεν· ἡ ὑπεράσπισις ὅμως αὕτη πρέπει νὰ γίνηται μετὰ μετριοπαθείας, φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης. Μόνον διὰ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας δυνάμεθα νὰ κερδήσωμεν ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἐν ᾧ ἡ μεγαλαυχία καὶ ἀλαζονεία, ἣτις εἶναι κουφότης, καταστρέφει αὐτήν. Ἄνευ τῆς μετριοφροσύνης καὶ μετριοπαθείας ἡ φιλοτιμία μεταβάλλεται εἰς φιλοδοξίαν. Φιλοδοξία εἶναι τὸ ζητεῖν τὴν παρ' ἄλλων τιμὴν διὰ παντὸς μέσου καὶ δι' ἄδίκων πολλὰκις καὶ ἀνηθίκων ἢ ἐξευτελιστικῶν πράξεων, διὰ τοῦ ψεύδους, διὰ τῆς κολακείας, τῆς συκοφαντίας, τῆς καταθλίψεως τῶν ἄλλων. Τύπος φιλοδοξίας ἦσαν οἱ Φαρισαῖοι, οἵτινες, καθὼς λέγει ἡ Γραφή, ἐφίλουν τὰς πρωτοκλισίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ νὰ καλῶνται ῥαβδί, ῥαβδί (Ματθ. ιγ', 6).

§ 45.

Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ;

Πρὸς τὸ ζῆν καὶ ἀναπτύσσεσθαι ἔχομεν ἀνάγκην πολλῶν μέσων. Ἐχομεν διὰ τοῦτο καθήκον νὰ ἐργαζώμεθα πρὸς ἀπόκτησιν τῶν μέσων τούτων καὶ διατήρησιν αὐτῶν. Ἡ χρῆσις τῶν δυνάμεων ἡμῶν πρὸς πορισμὸν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων εἶναι ἡ ἐργασία. Ἵνα ἡ ἐργασία ᾖ ἠθικῶς ἐπιτετραμμένη, πρέπει πρῶτον νὰ μὴ ἀντίκειται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἢ νὰ μὴ ᾖ.

ἐξευτελιστική. Πᾶσα ἐργασία, ἥτις ἤθελεν ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ ἤθελε καταβιάζει αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν κτηνῶν, εἶναι ἀποδοκιμαστέα. Δεύτερον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ μὴ ᾖ ἡθικῶς ἐπιβλαβὴς ἢ νὰ μὴ ἀντίκηται εἰς τὴν ἡθικὴν, διότι σκοπὸς τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς γίνεται ἡ ἐργασία, εἶναι ἡ πνευματικὴ καὶ ἡθικὴ ἡμῶν τελειοποιήσις. Ἐργαζόμενοι λοιπὸν ἐπὶ ἡθικῇ βλάβῃ ἐργαζόμεθα ἀσκοπῶς. Ἐπειτα τὸ κακὸν ὀφείλομεν νὰ μισῶμεν καὶ ἀποφεύγωμεν, καὶ ἐὰν ἤθελε προσφέρει ἡμῖν ὀλικὰς ὠφελείας. Τὸ καθῆκον ὑπαγορεύει ἡμῖν τοῦτο. Τρίτον ἡ ἐργασία οὐ μόνον καθ' ἑαυτὴν δὲν πρέπει νὰ ᾖ ἀνήθικος, ἀλλὰ μηδὲ ἀνηθικῶς καὶ ἄνευ τιμιότητος νὰ γίνηται. Σπουδάζοντες καὶ μοχθοῦντες, ἵνα πορισθῶμεν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκάει, καὶ ἡθικὸν καθ' ἑαυτὸ ἔργον ἐὰν ἐπαγγελλώμεθα, ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν τοῦτο ὡς τίμοι ἄνθρωποι, μηδὲνα ἀδικούντες. Ἡ κλοπὴ καὶ πᾶσα βλάβη τοῦ πλησίον πρέπει νὰ ᾖ μακρὰν τοῦ χριστιανοῦ. «Ὁ κλέπτης μηκέτι κλεπτέτω, λέγει ἡ Γραφή, μάλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδοῦναι τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν» (Ἐφεσ. δ', 28). Τέταρτον ἡ ἐργασία πρέπει νὰ ᾖ ἀνάλογος τῶν δυνάμεων ἡμῶν, ἵνα μὴ καταπονῇ ἡμᾶς καὶ φθείρῃ τὴν ἡμετέραν υἱείαν. Διότι τοιαύτη ἐργασία ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ πλήρωσις τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς. Ἡ ἀργία εἶναι ἀμάρτημα, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὸ καθῆκον τὸ ὁποῖον ἔχομεν, τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τελειοποιήσεως αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς εἶπεν ὁ Παῦλος· «Εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσσαλ. γ', 10). Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ἡ ἀργία ἄγει εἰς πᾶν εἶδος ἐγκλημάτων. Ὁ ἀργὸς εὐκόλως κλέπει, ἵνα ζήσῃ, δύναται δὲ νὰ ψευσθῇ, νὰ φονεύσῃ καὶ ἄλλα νὰ διαπράξῃ ἐγκλήματα ἵνα κρύψῃ τὴν κλοπὴν. Ἡ ἀργία, ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ἐν δὲ τῇ διαχειρίσει τῆς περιουσίας ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ ἀποφεύγωμεν δύο κακά, τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ἀσωτείαν, ἅτινα εἶναι ἀδικήματα καθ' ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν οἰκείων ἡμῶν, ἀσπαζόμενοι τὴν οἰκονομίαν, δαπανῶντες δηλαδὴ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἡμῶν.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Εισαγωγή.

- § 1. Τί είναι χριστιανική ἠθική ;
- § 2. Τίς ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ;
- § 3. Πῶς διαιροῦμεν τὴν ἠθικὴν .

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

Γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς.

- § 4. Τίς ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ;
- § 5. Τίς ὁ ὕψιστος ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τῆς σχέσεως ταύτης ἐκπηγάζων ;
- § 6. Πῶς δεικνύεται, ὅτι εἶναι ἐμφυτος ὁ ἠθικὸς νόμος τῷ ἀνθρώπῳ ;
- § 7. Μετὰ ποίας διαθέσεως πρέπει νὰ ἐκπληρῶται ὁ ἠθικὸς νόμος ;
- § 8. Τί εἶναι καθήκον καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ καθήκοντα ;
- § 9. Τί εἶναι δικαίωμα καὶ πῶς διαιροῦνται τὰ δικαιώματα ;
- § 10. Τί δίκαιον καὶ τί ἀδίκον ; Τί δικαιοσύνη καὶ τί ἀδικία ; Τί ἐπιείκεια καὶ τί αὐστηρότης ;
- § 11. Τίς εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέση τῶν καθηκόντων καὶ τῶν δικαιωμάτων ;
- § 12. Τί εἶναι ἡ συνείδησις ;
- § 13. Τί εἶναι ἐλευθέρᾳ θέλησις ;
- § 14. Τί εἶναι καταλογισμὸς τῶν πράξεων ;
- § 15. Τί εἶναι ἀρετὴ ;
- § 16. Τί εἶναι κακία καὶ τίνα τὰ ἐνισχύοντα αὐτήν ;

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν.

Α'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

- § 17. Τί εἶναι εὐσέβεια καὶ τί λατρεία ;
- § 18. Τί εἶναι πίστις πρὸς τὸν Θεόν ;
- § 19. Τί εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη ;
- § 20. Ποία ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἀληθής ;
- § 21. Τί εἶναι ἐλπίς εἰς τὸν Θεόν ;

- § 22. Τί είναι προσευχή ἢ λατρεία ;
 § 23. Τί είναι κοινή προσευχή καὶ τί ἑορτή ;
 § 24. Πῶς πρέπει νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τί εἶναι ὁ ὄρκος ;

B'.

Καθήκοντα πρὸς τὸν πλησίον.

- § 25. Τί εἶναι τὸ γενικὸν πρὸς τὸν πλησίον καθήκον ἢ τί εἶναι ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ;
 § 26. Ποία εἶναι ἡ ἀληθὴς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ;
 § 27. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον ;
 § 28. Τί εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν πρὸς τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου καὶ πρῶτον τί εἶναι ιδιοκτησία ;
 § 29. Τίνα τὰ ἀντικείμενα τοῦ καθήκοντος τοῦ σεβασμοῦ τῆς ιδιοκτησίας τοῦ πλησίον ;
 § 30. Ἀρκεῖ νὰ σεβώμεθα τὴν ιδιοκτησίαν τοῦ ἄλλου ἢ τί εἶναι εὐποιία καὶ εὐεργεσία ;
 § 31. Πῶς ὀφείλομεν νὰ σεβώμεθα τὴν ὑπόληψιν ἢ τὸ καλὸν ὄνομα τοῦ πλησίον ;
 § 32. α') Πῶς ὀφείλομεν νὰ συντελῶμεν εἰς τὴν ἡθικὴν μόρφωσιν τοῦ πλησίον, εἰς τὴν καθοδήγησιν αὐτοῦ εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ ;
 § 32. β') Τί εἶναι τὸ καθήκον τῆς πρὸς τὸν πλησίον εὐλικρινείας καὶ φιλαληθείας ;
 § 33. Τίνα εἶναι τὰ ἐκ τῆς οἰκογενείας πηγάζοντα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί εἶναι γάμος ;
 § 34. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων ;
 § 35. Τίνα εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ;
 § 36. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ;
 § 37. Τίνα τὰ ἐκ τῆς πολιτείας γεννώμενα καθήκοντα καὶ πρῶτον τί τί εἶναι πολιτεία ;
 § 38. Τίνα τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν πολιτῶν ;
 § 39. Τίνα τὰ ἐκ τῆς ἐκκλησίας γεννώμενα καθήκοντα ;

Γ'.

Καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν.

- § 40. Τί εἶναι ἀγάπη πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ πῶς διαιροῦμεν τὰ πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καθήκοντα ;
 § 41. Ποῖον εἶναι τὸ καθήκον ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ;
 § 42. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος ἡμῶν ;
 § 43. Τί ὀφείλομεν νὰ πράττωμεν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος ἡμῶν ;
 § 44. Πῶς ὀφείλομεν νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς τιμῆς ἢ τοῦ καλοῦ ἡμῶν ὀνόματος ;
 § 45. Πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐργαζώμεθα χάριν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ νὰ διαχειριζώμεθα τὴν περιουσίαν ἡμῶν ;

ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Α. Γ. Βλαστόν

ὅπου τὸν Νόμον „ΒΤΙ“ τῆς 12ης Ιουλίου
καὶ τὸ Β. Διάταγμα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου
ἐκδόσαν τῆς οὐσίας Ἐκτεταθείας τῶν κα-
τὰ τὸν Νόμον ἐκδοθέντων ἐγγράφων ἐπὶ τῇ
ἐκδόσει τῶν ἐγγράφων, ὅτι ἐκδόσαν τὴν γνῶμη-
ν αὐτῆς, ὅπως τὸ ὑπερτερον ἔργον Ἰω-
άννης τῆς 28 Μαΐου 1901—1902.

Τῆς 28 Μαΐου 1901.

Ο ἱεραρχὸς
ΣΤΕΦ. Μ. ΠΑΡΙΣΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΣΙΔΕΡΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Μαΐου 1917.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΜΗΜΑ Γ'

Ἀριθ. { Πρωτ. 9815
Διεκπ. 9635

Πρὸς

τὸν κ. Ἰωάννην Ν. Σιδέρην

ἐκδότην—βιβλιοπώλην

Ἐχοντες διὰ ὅψει τὸ ἀπὸ 26 Νοεμβρίου 1916 νομοθετικὸν Διάταγμα περὶ ἀναστολῆς διατάξεων τινῶν τοῦ ΓΣΑ' νόμου ἐπιτρέπομεν τὴν χρῆσιν εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ Κράτους τῆς ἡφ' ὑμῶν ὑποβληθείσης, ὡς ἐκδοχῶς τῶν δικαιωμάτων τοῦ συγγραφέως, *Χριστιανικῆς Ἠθικῆς*, πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων ὑπὸ *Α. Διομ. Κυριακοῦ*—ἐγκριθείσης διὰ τὴν τετραετίαν 1913—1917 κατὰ τὸν ΓΣΑ' νόμον—(ἐκδοσίς 1917) ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1917—1918.

Ἡ δὲ κατ' ἀντίτυπον τιμὴ αὐτῆς ὀρίζεται εἰς **δραχμὴν μίαν** (1,00).

Ὁ Ὑπουργὸς

Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ

Ν. Τσιριμῶνης